

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞEHRİSTÂNÎ'NİN
MEFÂTÎHU'L-ESRÂR
ADLI TEFSİRİNDEKİ YÖNTEMİ

Abdulalim DEMİR

Danışman

Prof. Dr. Mustafa ÖZEL

İZMİR-2012

YÜKSEK LİSANS
TEZ/ PROJE ONAY SAYFASI

2008800353

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : ABDULALİM DEMİR
Tez Başlığı : Şehristani'nin "Mefatihü'l-Esrar" Adlı Tefsirindeki Yöntemi

Savunma Tarihi : 11.05.2012

Danışmanı : Prof.Dr.Mustafa ÖZEL

JÜRİ ÜYELERİ

Ünvanı, Adı, Soyadı

Üniversitesi

İmza

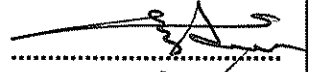
Prof.Dr.Mustafa ÖZEL

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

.....

Prof.Dr.Ömer DURLU

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

.....

Yrd.Doç.Dr.Tahsin KOÇYİĞİT

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

.....

Oybirliği (X)

Oy Çokluğu ()

ABDULALİM DEMİR tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "Şehristani'nin "Mefatihü'l-Esrar" Adlı Tefsirindeki Yöntemi" başlıklı Tezi (X) / Projesi () kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Utku UTKULU
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Şehristânî’nin Mefâtihu’l-Esrâr Adlı Tefsirindeki Yöntemi**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Abdulalim DEMİR

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Şehristânî'nin Mefâtîhu'l-Esrâr Adlı Tefsirindeki Yöntemi

Abdulalim DEMİR

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Temel İslam Bilimleri Programı

XI. yüzyıl Selçuklu devri ulemasının önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Abdulkerim eş-Şehristânî (v. 548/1153) başta tefsir olmak üzere çeşitli ilim dallarında eser veren çok yönlü bir kişidir. Bu tezde ondan fazla üzerinde eser veren Şehristânî'nin Mefâtîhu'l-Esrâr adlı tefsirindeki yöntemi incelenmiştir. Bu çalışmada özellikle Kur'an-ı Kerim, tefsir, hadis, usul ve biyografi kaynaklarından istifade edildi.

Çalışmamız giriş, dört ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır.

Giriş kısmında araştırmanın önemi, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde Şehristânî'nin metodu, kaynakları ve mukaddimede ele aldığı Ulumu'l-Kur'an hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde tefsir, Rivâyet yönünden incelenmiştir.

Üçüncü bölümde tefsir, Dirâyet yönünden incelenmiştir.

Dördüncü bölümde ise tefsirdedeki esrâr kısmı incelenmiştir.

Sonuç kısmında ise çalışmadan elde edilen bulgular değerlendirilmiştir

Anahtar kelimeler: Şehristânî, Mefâtîhu'l-Esrâr, Tefsir, Esrâr, Rivâyet, Dirâyet

ABSTRACT

Master's Thesis

The Methodology of Shahristânî in His Tafsir Named Mafâtîh al-Asrâr

Abdulalim DEMİR

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Islamic Sciences

İslamic Sciences Program

Abdulkarim Shahristânî (d. 548/1153) who was one of the leading scholars in XI. century, in the time of Salchuks century Salchuks, is a multidisciplinary scholar had written in many areas like Tafsir. We have studied his methodology in Mafâtîhu'l-Asrâr which is one out of his ten books in this research, we took several databases like Quran, Tafsirs, Hadith and vary of biographies.

Our theses was structured as introduction, four main chapters and a conclusion.

In the introduction, the importance of this study, the methodology of it,

In the first chapter, databases, His methodology, and His databases and His Ulumu'l Quran were briefly mentioned.

In the second chapter, The Book was examined in terms of Rivayat.

In the third chapter, The Book was elaborated in terms of Dirayat.

In the fourth chapter, we discussed about the 'Asrar' part of the Book.

In final chapter, we evaluated the information that had been found in this study.

Keywords: Shahristânî, Mafâtîhul al-Asrâr, Tafsir, Asrar, Rivayat, Dirayat.

**ŞEHRİSTÂNÎ'NİN
MEFÂTÎHU'L-ESRÂR
ADLI TEFSİRİNDEKİ YÖNTEMİ
İÇİNDEKİLER**

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YEMİN METNİ.....	ii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR.....	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEHRİSTÂNÎ'NİN METODU, KAYNAKLARI VE ULUMU'L-KUR'AN'I

I. ŞEHRİSTÂNÎ'NİN METODU VE KAYNAKLARI.....	3
A. Metodu.....	3
B. Kaynakları.....	7
I. ULUMU'L-KUR'AN	8
A. Kur'an'ın Cem Edilmesi.....	8
B. Kur'an'ın Nüzûl Sırasına Göre Tertibi	11
C. Kıraat	12
1. Hicaz Bölgesinden Olan Kurra.....	12
a. Mekke Ehlinden Olanlar.....	12
(1) İbn Kesir'den Kıraat Rivâyet Edenler	12
(i) Kavvâs (القوّاس).....	12
(ii) Berkî (البرقي).....	12
(iii) İbn Felîh (ابن فليح).....	12
(2) İbn Kesir'in Kıraat Silsilesi	13
b. Medine Ehlinden Olanlar.....	13

(1) Nâfi'den Kıraat Rivâyet Edenler	13
(i) Kâlûn (قالون)	13
(ii) Verş (ورش)	13
(iii) Medeni (المدني)	13
(2) Nâfi'nin Kendi Kıraatı İle İlgili Olarak Söyledikleri	13
2. Irak Bölgesinden Olan Kurra.....	13
a. Basra Ekolünden Olanlar.....	13
(1) Ebû Amr'dan Rivâyet Edenlerin En Meşhurları	14
(i) Zeydî (الزيدي).....	14
(ii) Şeca' (شجاع)	14
b. Kûfe Ekolünden	14
(1) Âsım (عاصم).....	14
(i) Âsım'dan Rivâyet Edenlerin En Meşhurları	14
(2) Hamza (حمزة)	15
Hamza'dan Rivâyet Edenlerin En Meşhurları	15
(3) Kisâî (الكسائي).....	15
Kisâî'den Rivâyet Edenler	15
3. Şam Ekolü	15
İbn Âmir'den Rivâyet Edenler	15
4. Diğer Üç Kura ise Şunlardır	16
a. Ebû Cafer (أبو جعفر)	16
b. Ebû Muhammed (أبو محمد).....	16
c. Halef b. Hişam el-Bezzar (خلف بن هشام).....	16
D. İlk ve Son İnen Âyetler	17
1. İlk İnen Âyetler	17
2. Son İnen Âyetler.....	17
E. Mubah ve Mekruh Okuyuşlar	17
1. İstiâze İle İlgili Farklı Okuyuşlar ve İstiâzenin Faziletleri.....	18
a. İstiâze İle İlgili Farklı Okuyuşlar	18
b. İstiâze'nin Faziletleri	19
2. Kimler Kur'an Okuyabilir.....	19

F. Sûrelerin, Âyetlerin ve Harflerin Sayısı.....	20
1. Kur'an Sûrelerinin Sayısı	20
2. Kur'an Âyetlerinin Sayısı	20
3. Kur'an Kelimelerinin Sayısı	20
4. Kur'an Harflerinin Sayısı.....	20
G. Müfessir Sahabeler, Musannef Tefsir ve Meânîler	21
1. Kur'an Âyetlerinin Tefsiri Hakkında Görüş Beyan Eden Sahabiler	21
2.Sahabilerden Âyetlerin Tefsirini Rivâyet Eden Tefsirdeki Musennefler .	21
H. Tefsir ve Te'vil Kavramları.....	22
1. Tefsir	22
2. Te'vil	22
3. Âlimlere Göre Tefsir ve Te'vil Arasındaki Farklar	22
4. Kur'an'da Zikredilen Te'vil Çeşitleri	23
İ. Bazı Konu ve Kavramlar (Umum/Husus, Muhkem/Müteşabih, Nâsîh/Mensûh)	24
1. Umum – Husus.....	24
2. Muhkem – Müteşabih	25
3. Nâsîh – Mensûh	26
I. İcazu'l –Kur'an	26
1. Kur'an'ın Fasâhâtının İki Türü	27
a. Lâfzî Fasâhat	27
b. Mana Fasâhati.....	27
2. Netlik Çeşitleri	27
a. Lafızların Müfretlerinde Olması.....	27
b. Lafızların Terkibinde Olması	27
c. Mutlak Nutukun Çeşitleri.....	28
a. Düşünme ve Ayırt Etme	28
b. Düşünülen ve Ayırt Edileni Tabir Etme	28
J. Kur'an Tefsirinin Şartları	28

İKİNCİ BÖLÜM
TEFSİRİN RİVÂYET YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

I. KUR'AN'IN KUR'AN'LA TEFSİRİ	31
II. KUR'AN'IN SÜNNETLE TEFSİRİ	33
A. İlk Râvisiyle Birlikte Zikrettiği Hadisler	33
B. Râvisini Zikretmeden Sadece Hadis Metnini Verdiği Yerler	34
C. Âyetin Genel Anlamının Hadisle Tahsis Edilmesi	35
III. KUR'AN'IN SAHABE SÖZLERİYLE TEFSİRİ	37
A. Hz. Ali.....	37
B. İbn Mes'ud.....	37
C. İbn Abbas	38
1. İbn Abbas Tek Başına	39
2. İbn Abbas Ravileriyle Birlikte	39
IV. KUR'AN'IN TÂBÎİN SÖZLERİYLE TEFSİRİ.....	40
A. Mücâhid	40
B. Hasan Basrî	41
C. Katâde	42
D. Tâbiinin Görüşlerini Birlikte Verdiği Yerler	43
V. KUR'AN'IN SEBEB-İ NÜZÛLLE TEFSİRİ	44
A. Âyetlerin Sebeb-i Nüzûlü	46
B. Bir Âyet İçin Birden Fazla Nüzûl Sebebi Rivâyetini Belirtmesi.....	48
C. Âyet Kimin/Kimlerin Hakkında Nazil Olduğu Meselesi	49
D. Âyetin İniş Zamanı	51
E. Âyet İnmeden Önceki Durumun Tespiti.....	53
F. Âyetin İndiği Ortamın Tasviri	54
G. Sorulan Bir Soru Üzerine İnen Âyetler.....	56
VI. KUR'AN'IN FAZİLETİ.....	57
A. Sûrelerin Fazileti.....	57
B. Âyetlerin Fazileti	58
VII. KISSALAR	59
A. Hz. Âdem İle İlgili Rivâyetler	60

B. Hz. İbrahim İle İlgili Rivâyetler	62
C. Hz. Musa ve İsrailoğulları İle İlgili Rivâyetler.....	63
D. Talut İle İlgili Rivâyetler	65
VIII. İSRÂİLİYYÂT	66
A. Hz. Âdem İle İlgili Olanlar	68
B. İsrâiloğulları İle İlgili Olanlar.....	70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEFSİRİN DİRÂYET YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

I. MÜNASEBÂTÜ'L-KUR'AN.....	73
A. Âyetler Arası Münasebetler	74
B. Âyete Kısa Giriş Yaptığı Yerler	75
C. Âyetler Arası Münasebeti Dil Yönüyle Beraber İşlediği Yerler	76
D. Âyetler Arası Münasebet İle Sebebi Nüzûlü Bir Arada Verdiği Yerler ..	77
E. Âyetler Arası Münasebet İle Âyetin Tefsirini Bir Arada Verdiği Yerler	80
F. Âyetler Arası Münasebet İle Esrârı Bir Arada Verdiği Yerler	82
II. ÂYETLERİ İZÂH TARZI.....	83
A. Kavram Analizi.....	84
1. Kavramların Sözlük Anlamını ve Tanımını Vermesi	84
2. Kavramların Maksadını Belirtmesi	86
3. Kavramlara Muhtelif Anlamlar Vermesi	87
4. Kavramların Müterâdiflerini Vermesi.....	88
5. Kavramı Tanımlayıp Zıt Anlamını Vermesi	88
B. Kelime İştikakı.....	89
1. Kelimenin Hangi Kökten Geldiğini Belirtmesi.....	89
2. Kelimelerin Tekil ve Çoğulunu Vermesi	91
3. Kelimelerin Arapça Dışında Hangi Dilden Geldiğini Belirtmesi	91
III. TEFSİRİN ARAP DİLİ VE EDEBİYATI AÇISINDAN İNCELENMESİ.	92
A. Belagat Konularına Yer Vermesi.....	92
1. İstiare.....	93
2. Kinaye	94

3. Haber Cümlesi.....	94
4. Kasr	94
5. Tahsis	95
B. Lügat Yönüyle Açıklaması	96
1. Zamirin Merciiine İşaret Etmesi	96
2. Harfi Cerrin Taalluk Ettiği Yeri Belirtmesi	97
3. Kelime Tahlili	98
a. Kelimenin Veznini Vermesi	99
b. Fiilin Babını Vermesi	100
c. Kelimeleri Cümlede Kullanması	101
4. İ'râba Dair İzahlarda Bulunması.....	103
5. Âyette Takdim-Te'hîrin Olduğunu Belirtmesi.....	104
6. Sarf İlmi Açısından İzahlarda Bulunması.....	104
7. Âyette Geçen Bazı Harf ve Edatların Fonksiyonlarına İşaret Etmesi	106
8. İzâh İçin Kullandığı Kelimeler	108
a. أي /Ey	108
b. يعني / Ya'ni	109
c. قال / Dedi	110
d. قيل / Denilir.....	111
e. بمعنى / Şu anlamda.....	112
C. Şiir ile İstişhâd	113
D. Atasözleriyle Görüşünü Desteklemesi.....	115
IV. KELAM.....	116
A. Allah'ın Kelam Sıfatına Bakışı.....	117
B. İmanla İlgili Kelâmi Değerlendirmesi	118
C. Felsefecileri Eleştirdiği Yerler.....	119
V. AHKÂM ÂYETLERİNİ YORUMLAMA YÖNTEMİ	120
A. Şahitlik	122
1. Kadınların Şahitliği	122
2. Şahitliğin Şartları.....	122
3. Kadınların Şahitliğinin Kabul Edildiği Yerler	123
B. Oruç.....	123

C. Umre'nin Hükümü	124
VI. KIRAAT	124
A. Kıraat Farklılıklarının Âyetin Manasında Meydana Getirdiği Değişiklikler	126
B. Kıraatlardaki İ'rab Farkı	127
C. Kıraat Farklılıklarında Kıraat İmamlarının Adını Sahabi Topluluğu İle Birlikte Verdiği Yerler	129
D. Kıraat İhtilafında Kıraat Âlimlerinin Adını Verdiği Yerler.....	130
E. Farklı Ekollerin Görüşüne Yer Vermesi	131
F. Cumhuriyetin Kıraati ve Ona Muhalif Olanlar	132

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TEFSİRDEKİ ESRÂRIN İNCELENMESİ

I. ESRÂRDA EN FAZLA YARARLANDIĞI KİŞİLER VE KAYNAKLAR	135
II. ESRÂRA GİRİŞ İÇİN KULLANDIĞI TABİRLER.....	135
III. ESRÂRDA GEÇEN HİKMETLERE ÖRNEKLER	137
A. Âdem (as)'in Zellesinin Hikmetleri	137
B. Bakara Kıssasının Hikmetleri	138
C. Allah'ın Âdem (as)'i Cennetten Dünyaya İndirmesinin Hikmetleri	139
IV. BAZI KAVRAMLARA BAKIŞI	140
A. Hikmet	140
B. Hanif	141
C. Hak ve Batıl Kavramları	142
D. Nur Çeşitleri.....	143
E. ويل Kavramının Anlamı ve Kimlerin ويل e Maruz Kalacaklar	143
F. Ölüm	144
G. İslam.....	145
V. ESRÂRDA KISSA ANLATMASI.....	146
VI. ESRÂRDA GEÇEN ÇEŞİTLİ KONULAR	147
A. Peygamberlerin mucizesine farklı bir perspektif.....	147

B. Hurufilik.....	147
C. Hakkıyla Kur'an Okumak.....	148
D. Ehli Beyt Sevgisi	149
E. Küfrün Yeryüzünden İki Şekilde Kaldırılması.....	151
F. Kur'an'daki Tekrarların Faydaları.....	152
G. İmana Çağrı.....	152
VII.ŞEHRİSTÂNÎ'YE YÖNELTİLEN TENKİTLER VE DEĞERLENDİRİLMESİ	153
SONUÇ.....	155
KAYNAKÇA.....	158

KISALTMALAR

as.	Aleyhisselam
b.	Bin
a.g.m.	Adı Geçen Madde
bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
DİB.	Diyanet İşleri Başkanlığı
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	Hicrî
h.n.	Hadis Numarası
H.z.	Hazreti
m.	Miladî
MÜİFV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
ra	Radiyellahu anh
s.	Sayfa
sav	Sallallahü Aleyhi Vesellem
Tah.	Tahkik Eden
Terc.	Tercüme
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Trhsz	Tarihsiz
v.	Vefat
vd.	Ve Diğerleri
Yay.	Yayınları
yy.	Basım Yeri Yok

GİRİŞ

Büyük Selçuklu devletinde uzun süre idarecilik yapmış olan, dinler ve mezhepler tarihçisi olarak meşhur olan ve bu sahada yazmış olduğu eseri üzerinde birçok çalışma yapılmış olan Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî'nin¹(v. 548/1153), tefsircilik yönü pek bilinmemekteydi. **Mefâtihu'l-Esrâr ve Mesâbîhu'l-Ebrâr** adlı tefsiri daha önce Tahran Devlet Kütüphanesinde yazma olarak bulunuyordu². Esrer Tahran Üniversitesi hocalarından Muhammed Ali Azerşeb tarafından tahkik edilerek 2008 yılında ilim ehline sunulmuştur³.

Ömrünün son yıllarında bütün ilmi birikimini harcayarak hazırlamakta olduğu, ancak tamamlamak için ömrü vefa etmeyen Şehristânî'nin Fatiha ve Bakara Sûrelerinin tefsirini ihtiva eden bu eserindeki yöntemini inceleyerek onun geri planda bırakılmış olan tefsirci yönünü ve tefsirini ortaya koymaya çalıştık.

Bu çalışmadaki yöntemimiz; Şehristânî'nin, Kur'an âyetlerini yorumlarken nasıl bir yöntem izlediğini ortaya koymaktır. Bu hedefimizi gerçekleştirmek için çalışmamızı bir giriş, üç bölüm ve sonuç kısmı şeklinde belirlemeye çalıştık.

Giriş bölümünde araştırmamızın önemi, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgi vermeye çalıştık

¹ Şehristânî'nin eserleri üzerinde yapılmış olan çalışmalardan bir kısmını şu şekilde sıralayabiliriz: Mustafa Aydın, **Şehristânî'nin el-Milel ve'l-Nihal Adlı Eserinde Aristoteles Felsefesi Ve Kaynakları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1994; Kerem Çavuşlu, **Yusuf Ziya'nın Şehristânî adlı makalelerinin sadeleştirilmesi ve değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kayseri, 1996; Hakan Coşar, **Nihayetü'l-İkdam' a göre Şehristânî'nin felsefi görüşleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara, 2003; Aygün Akyol, **Müsaraatü'l-Felasife'ye göre Şehristani'nin felsefi görüşleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003; Mayer, Toby, “Şehristânî'ye Göre Kur'an'ın Sırları: Bir Ön Değerlendirme”, çev. Mehmet Kaya, **Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırma Dergisi**, Cilt 5, Sayı, 1 Ocak – Nisan 08; Yusuf Ziya Yörükan, Ebû'l-Feth Şehristânî Milel ve Nihal üzerine karşılaştırmalı bir inceleme ve mezheplerin tenkidinde usûl, (notlarla yayına hazırlayan Murat Memiş) Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002; Ömer Mahir Alper, Şehristânî'nin Felsefe ve Filozoflara Bakışı Felsefe Tarihinden Felsefî Hesaplaşmaya, **Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırma Dergisi**, Cilt 5, Sayı, 1 Ocak – Nisan 08.

² İran Meclis-i Şûrâ-yı Mili kütüphanesinde 8086/B78 nolu demirbaş numarasıyla bulunmaktadır. Eserin yazması toplam 864 sayfadan oluşmakta her sayfada 25 satır bulunmakta olup sayfaların uzunluğu 34, genişliği ise 13.5 cm'den oluşmaktadır.

³ Eser iki ciltten oluşmakta, Sayfa sayısı toplam 1366'dır. Tahkik edenin Arapça ve İngilizce takdimi 100, Eserin içinde Şehristânî'in mukaddimesi 6, Ulumul-Kur'an'ı 62, Fatiha sûresi 45, Bakara sûresi 945, ekler 208 sayfadan oluşmaktadır.

Birinci bölümde Şehirstânî'nin yöntemini ve kaynaklarını belirttikten sonra eserinin mukaddimesinde ele aldığı Ulumu'l-Kur'an'ı müfessirin belirlediği konu başlıkları çerçevesinde aktardık.

İkinci bölümde eseri rivâyet yönünden, üçüncü bölümde dirâyet yönünden inceledik. Dördüncü bölümde ise eserin en dikkat çekici yönü olan esrârı değerlendirdik. İncelediğimiz her konu ile ilgili olarak örnekler verdik.

Şehristânî'nin tefsirindeki yönteminin daha iyi anlaşılması için çalışmamızda sade bir dil kullanmaya çalışıp eserinden örnekler vererek okuyucunun zihninde yönteminin daha güzel bir şekilde oluşmasını amaçladık. Âyetlerden örnekler verirken âyetlerin hem metnini hem de mealini verdik.

Şehristânî'nin hayatı hakkında çeşitli araştırmalar yapıldığı için çalışmamızda hayatını ele alma gereği duymadık.

Çalışmamızın ana kaynağını Ebû'l-Feth Abdulkerim eş-Şehristânî'nin Mefâtîhu'l-Esrâr ve Mesâbîhu'l-Ebrâr adlı tefsiri oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, yöntemini ortaya koyarken klasik ve modern eserlerden faydalandık. Âyetlerin meallerini verirken, Doç. Dr. Halil Altuntaş ve Dr. Muzaffer Şahin ile Prof. Dr. Ömer Dumlu ve Prof. Dr. Hüseyin Elmalı hocalarımızın hazırlamış oldukları meallerden faydalandık. Hadislerin tahricinde el-Mektebetu's-Şâmîle'den faydalanarak ilgili hadisleri kolayca bulup, ardından da asıl kaynaktan bakılarak referans gösterdik. Bazı bilgilere daha kolay erişmek için DİA maddelerinden faydalandık. Yararlandığımız eserleri yazarların soyadlarına (bazılarını da meşhur isimlerine) göre alfabetik olarak kaynakça kısmında verdik. Eser ve yazar isimlerini ilk geçtikleri yerde tam olarak verdik. Daha sonraki kullanımlarda ise gerekli kısaltmaları yaparak zikrettik.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEHRİSTÂNÎ'NİN METODU, KAYNAKLARI VE ULUMU'L-KUR'AN'I

I. ŞEHRİSTÂNÎ'NİN METODU VE KAYNAKLARI

A. Metodu

Şehristânî; yaşadığı asırdaki mevcut tefsirlerden, kıraat, nahiv, lügat ve meâni açısından yararlanmış olup onlardan görüşler aktardıktan sonra âyetlerin esrârını zikretmektedir. Bunlara ekolarak eserinde âyetler arası münasebet, esbab-ı nüzûl, kıssa ve fıkıhî konulara da değinmektedir. Kelamcıların ve İslami fırkaların görüşlerini de zikretmekte, bazen bu görüşlere “Tefsir” başlığı altında, bazen de “Kelam” başlığı altında yer vermektedir.

Müfessir, âyetleri tefsir ederken görüşünü desteklemek için başvurduğu temel kaynakların ilki Kur'an-ı Kerim'dir. Tefsirini yaptığı her âyetle ilgili çok miktarda o ayetin yorumunu destekleyecek âyetler vermektedir. Ancak vermiş olduğu âyetin/âyetlerin hangi sûrenin hangi âyeti olduğunu belirtmez. Âyetlerden de sadece kendisine gerekli olan kısmını almaktadır.

Âyetleri açıklarken Kur'an'dan sonra başvurduğu en önemli kaynağı hadislerdir. Onun Kur'an'ın sünnetle tefsirinde şöyle bir metot izlediği görülmektedir. Peygamber (sav)'den rivâyet edilen hadislerin bazılarının ilk râvisini ve rivâyet zincirini zikretmeden direkt olarak “Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur.” deyip hadise geçmektedir. Bazen de hadisin ilk ravisini verip diğer râvilerini ve rivâyet zincirini vermemektedir. Hadis, eğer âyeti tahsis etmişse, bunu ilgili âyetin olduğu yerde zikretmektedir. Sonra sırasıyla ilk önce sahabi, sonra tâbiin, tebe-i tâbiin ve diğer müfessirlerin görüşlerini sıralamaktadır. En fazla yararlandığı sahabe, İbn Abbas'tır. Hz. Ali'den yaptığı alıntılar, genelde esrârlar kısmında geçmektedir⁴. Bunlara ilaveten Ebu Ca'fer, Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesir Taberî (v.

⁴eş-Şehristânî, Ebû'l-Feth, Muhammed b. Abdulkerim, **Mefâtîhu'l-Esrâr ve Mesâbîhu'l-Ebrâr**, (Tah. Muhammed Ali Âzerşeb), Mirâs-i Maktûb Yay. Tahran, 2008, I, 163, 166, 262, 399; Şehristânî, II, 674, 776, 850.

310/922) ve Muhammed b. Ali Kaffal (v. 365/976) gibi müfessirlerin de görüşlerine eserinde yer vermiştir. Bir âyetle ilgili bir görüşü birden fazla kişi benimsiyorsa, Şehristânî, ilk önce görüşü verip sonra o görüşü paylaşan kişilerin isimlerini zikretmektedir⁵. Hadisle haberi müradif olarak kullanmış, hadis yerine “haberde şöyle denmiştir”, dediği de olmaktadır⁶.

Âyetleri açıklarken âyetlerin birbirleriyle olan münasebetlerinden bahsetmektedir. Şehristânî'nin eserini incelediğimizde âyetler arasındaki münasebetlere sıkça yer verdiğini görmekteyiz. Böylece âyetlerin diziliş şeklinin icthâdî değil tevkifi olduğunu okuyucusuna hissettirmektedir. Her yeni âyetin tefsirine başladığında muhakkak o âyeti kendisinden önceki âyetle bir bağlantısını kurarak kısa bir açıklama yapmakta ardından âyetin tefsirine geçmektedir. Zaman zaman âyetler arasındaki münasebetten ziyade âyete kısa bir giriş mahiyetinde açıklamalar yaptığı da görülmektedir. Âyetler arası münasebetleri ve âyete kısaca girişi “النظم / diziliş” başlığı altında vermiştir. Âyetler arası münasebet ile âyetin sebab-i nüzûlünü, bazen de âyetin esrârı ile ya da kısa bir tefsiri ile birlikte vermektedir.

Âyetlerin sebab-i nüzûlüne diğer müfessirler gibi Şehristânî de büyük bir önem atfetmiştir. Bir âyetin birden fazla sebab-i nüzûlü varsa, onların hepsini tek tek, önemli ve sahih rivâyetten zayıf rivâyete doğru bir sıralama yaparak vermektedir. Önemsemediği bir rivâyete varsa, en son onu zikreder ve “قيل / denildi” tabirini onda kullanmaktadır. Âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili birden fazla rivâyete olduğunda veya kendisine göre önemli gördüğü bazı âyetlerin sebebi nüzûlünü aktarmadan önce “النزول / nüzûl” diye bir başlık atmaktadır. Bazen de sebab-i nüzûlü tefsirini yaptığı âyetin içine serpiştirdiği de olmaktadır. Âyetin indiği ortamı tasvir etmesi, âyet inmeden önceki durumu betimlemesi, âyet soru üzerine indi ise “soru üzerine inmiştir.” demesi âyet kim/kimler hakkında inmişse o şahısların isimlerini vermesi ve âyetin iniş zamanını söylemesi, onun sebab-i nüzûlü ne kadar önemsediyiğini ortaya koymaktadır.

⁵ Şehristânî, II, 811.

⁶ Şehristânî, II, 1015.

Ahkâm âyetlerini açıklarken eserinde mezheplerin görüşlerine yer vermekte, kendisi Şafii olmasına rağmen açıklamalarında mezhep taassubu görülmemektedir. Nerede ise bütün mezheplerin görüşlerini tarafsız bir biçimde aktardığını görmekteyiz. Bu da onun ilme ve bilgiye verdiği değeri gözler önüne sermektedir. Müellif, Fıkhî konularda genel bir konudan bahsederken söz konusu fakîhin ismini zikretmeden fakihler şöyle demiştir, dediği yerlere rastlanmaktadır⁷. Tefsir edeceği âyet fıkıh ağırlıklı ise “**fıkıh / الفقه**” diye bir başlık attığı da gözlemlenmektedir⁸.

Müfessirimiz eserinde kaynakları genellikle şahısların isimlerini vererek “İbn Abbas şöyle demiştir”, “Mukatil’in görüşü şu yöndedir”, “Hasan’ın bu konudaki görüşü şudur” vb. şekilde kullanmaktadır. Genel tefsir literatüründe olduğu gibi Hasan Basrî için sadece “Hasan” ismini kullanmaktadır. Başka bir Hasan’la karışmasın diye diğer Hasan’ların isimleriyle birlikte künyelerini de vermektedir⁹.

Şehristânî’nin kıssalarla ilgili açıklamaları genellikle âyetlerde ifade edilen konuya endeksli olup en ince teferruatına inen bir yapı arz etmektedir. Aktardığı kıssa ve olayların muhakkak ravisini vermektedir¹⁰. Müfessir kıssaları anlatırken bazen “**القصة / kıssa**” başlığını kullanmaktadır¹¹. Kıssa ile ilgili rivâyetleri aktarırken en fazla yararlandığı kişiler Abdullah b. Abbas (v. 78/687), Mücâhid (v. 103/721) Hasan Basrî (v.110/728), Kelbî (v.146/763), Muhammed b. İshak (v. 151/768) ve İbn Cerir et-Taberî (v. 310/923)’dir.

Müellif, İsrâilî rivâyetleri aktarırken okuyucunun dikkatini çekmek için “**Menkıbelerde gelmiştir gibi / وقد ورد في الأخبار**” ya da “**Tarihçiler ihtilafa düşmüşler / اختلف أصحاب الأخبار**” gibi tabirler kullanmaktadır. Ancak bu tabirleri kullanmadan da İsrâilî rivâyetlere yer verdiği görülmektedir¹². İsrâilî rivâyetleri asıl konu ile ilgili rivâyetleri aktardıktan sonra aktarması dikkatlerden kaçmamaktadır.

Âyetleri tefsir ederken söz konusu âyetle ilgili Peygamber (sav) den rivâyet edilen bir fazilet varsa onu okuyucusuna aktarmaktadır.

⁷ Şehristânî, II, 883.

⁸ Şehristânî, II, 917.

⁹ Şehristânî, I, 251.

¹⁰ Örnek olarak bkz. Şehristânî, I, 250.

¹¹ Örnek olarak bkz. Şehristânî, I, 295, 357; Şehristânî, II, 607, 610, 613, 939, 942, 949.

¹² Şehristânî, I, 281.

Müfessirimiz âyetleri açıklarken lügat ve gramer alanlarındaki kadar olmasa da yeri geldikçe âyetlerde geçen edebi sanatlardan da bahsetmektedir. Meâniden bahsederken “المعاني” diye bir başlık atmakta¹³, bu başlığı bazen “tefsir” sözcüğü (التفسير و المعاني)¹⁴ ile bazen de “lügat” sözcüğü (المعاني و اللغة)¹⁵ ile beraber kullanmaktadır. Bazen de tefsir başlığının içersinde “ قال أهل المعاني / maani ehli şöyle diyor”¹⁶ tabirini kullanmaktadır.

Müfessirimiz âyetleri tefsir ederken dilin bütün kurallarından ve imkânlarından azami derecede faydalanmıştır. Zamirin merciinin tesbiti, kelime tahlili, âyette geçen bir kavramın sarf ve nahiv ilmi açısından değerlendirilmesi, harf ve edatların fonksiyonları, âyette geçen kelimelerin anlamının veya irabının daha iyi anlaşılması için şiirden örnek getirmesi vs. şeklinde dilin kural ve kaidelerinden başarılı bir şekilde yararlanmıştır. Şehristânî âyetleri açıklarken âyetin dilsel açıdan tefsirine de önem vermiştir. Dil yönünden bahsetmek için bazen “اللغة / dil”¹⁷ bazen “النحو و اللغة / dil ve nahiv”¹⁸ başlığını kullanmış, bazen de diğer konularla ortak başlıklar kullanmaktadır. Âyetleri dilsel açıdan ele alırken, Halil b. Ahmed (v. 175/791), Sibeveyh (v. 180/796?), Kisâî (v. 189/805), Kutrub (v. 206/821), Ebû Ubeyde (v. 210/825), Ahfeş (v. 215/830), ve İbn Cerir (v. 310/923), Zeccac (v. 337/948) ve Ebû İshâk es-Sa’lebî (v. 427/1036) gibi dilci müfessirlerden yararlanmaktadır.

Müfessirimiz kelimeler konularına değinmeden önce bazen “الكلام /kelam” diye bir başlık atıp konuya o şekilde başlamaktadır¹⁹.

Şehristânî âyetleri tefsir ederken söz konusu âyetle ilgili kıraat farklılıkları varsa bunların hepsine değinmektedir. Kıraatlerin sened yönüyle ilgili olarak herhangi bir değerlendirmede bulunmamaktadır. Kıraat farklılıklarında kıraat imamlarının adını vermektedir²⁰. Bir kıraatle ilgili sahabilerin okuyuşları varsa onları

¹³ Şehristânî, I, 174.

¹⁴ Şehristânî, I, 179, 197.

¹⁵ Şehristânî, I, 104.

¹⁶ Şehristânî, II, 759, 789, 894, 958.

¹⁷ Şehristânî, I, 433.

¹⁸ Şehristânî, I, 248.

¹⁹ Şehristânî, I, 152, 159, 214, 533.

²⁰ Şehristânî, I, 154.

da aktarmaktadır²¹. Kıraat farklılıklarının âyetin manasında meydana getirdiği değişikliklerle ilgili olarak açıklamada bulunmakta, yer yer kıraatin daha iyi anlaşılması için Arap dilinden örnekler getirmektedir²². Kıraatlarda i'rab farkı varsa onları belirtmektedir. Kıraat farklılığında kıraat âlimlerinin isimlerini açıklamaktadır. Âyetin hangi kelimesinde kıraat imamlarının genel okuyuştan farklı bir okuyuş benimsediğine temas etmekte, kıraatlerle ilgili ekollerin varsa görüşlerini aktarmakta, genel okuyuş ve ona muhalefet eden kıraatları ve kıraat imamlarının isimlerini vermektedir. Kıraatları aktarıırken kendi görüşünü belirtmemektedir²³.

Müfessirimiz âyetleri tefsir ederken çoğu zaman görüşünü aldığı müfessirlerin isimlerini açıkça zikreder bazen de isimlerini zikretmeden “ قال أهل القرآن / Kur'an ehli dedi”²⁴, “ قال أهل المعاني / Meânî ehli dedi ki”²⁵, “ قال أهل إشارة / İşâri'ler dedi ki”²⁶, “ قال أهل التفسير / Tefsir ehli dedi ki”²⁷, “ قال أهل اللغة / Dilciler dedi ki”²⁸, “ قال أهل العلم / ilim sahibi kişiler dedi ki”²⁹, “ قال أهل التأويل / Te'vil ehli dedi ki”³⁰ ... gibi kavramları sıkça kullandığı görülmektedir.

Şehristânî'nin tefsirdeki yöntemi ile ilgili olarak ileride daha detaylı açıklamalarda bulunacak ve konu ile ilgili olarak örnekler vereceğiz.

B. Kaynakları

Müfessirimiz eserinde birçok kişiden ve eserden alıntı yapmaktadır. Müfessirin bu metoduna bağlı kalarak biz de yararlandığı kaynakların isimlerini aktarmakla yetineceğiz.

²¹ Şehristânî, I, 94.

²² Şehristânî, I, 95, 400.

²³ Şehristânî, I, 239; Şehristânî, II, 748-749.

²⁴ Şehristânî, I, 86, 90, 93, 96.

²⁵ Şehristânî, I, 99, 115, 117, 127, 136, 170, 171.

²⁶ Şehristânî, I, 100.

²⁷ Şehristânî, I, 127, 140, 142, 152, 170, 203.

²⁸ Şehristânî, I, 101, 126, 138, 166, 173.

²⁹ Şehristânî, I, 137, 164.

³⁰ Şehristânî, I, 174.

a. Sahabilerden Yararlandığı İsimler:

Hız. Ömer (v. 23/644), Abdullah b. Mes'ud (v. 32/652), Ubey b. Ka'b (v. 32/652), Hız. Ali (v. 40/661), Zeyd b. Sabit (v. 45/665), Abdullah b. Abbas (v. 68/687).

b. Tâbiinden Yararlandığı İsimler

Hasan Basrî (v.110/728) ve Mücâhid (v. 103/721).

c. Yararlandığı diğere isimler

Kelbî (v. 146/763), Ebû Hanife Numan b. Sabit (v. 150/767), Mukatil b. Süleyman (v. 150/767), Zeccac Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Sirrî (v. 150/767), Muhammed b. İshak, (v. 151/768), Halil b. Ahmed Ebû Abdurrahmân el-Ferâhîdî (v. 175/791), Sibeveyh Ebû Bişr Amr b. Osman (v. 180/796) Kisâî (v. 189/805), Muhammed b. İdris eş-Şafii (v. 204/819), Kutrub (v. 206/821), Ebû Ubeyde (v. 210/825), el-Ahfeş Ebû'l-Hasan el-Evsat (v. 215/830), Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), İbn Cerir et-Taberî (v. 310/922) ve Ebû İshâk es-Sa'lebî (v. 427/1036).

II. ULUMU'L-KUR'AN

Müfessirimizin Ulumu'l-Kur'an ile ilgili görüşlerini, eserin mukaddimesinde kendisinin belirttiğı metod ve başlıklar çerçevesinde aktarmaya çalışacağız.

A. Kur'an'ın Cem Edilmesi

Müfessir Kur'an'ın cem edilmesine sebep olan tarihi olayı anlattıktan sonra tarih boyucunca tartışıla gelen Kur'an'ın cem'i meselesi sırasında meydana gelen bazı ihtilafların ve o ihtilafların sebeplerini açıklamaktadır.

Yemame savaşında birçok hafız şehit olunca Hız. Ebû Bekir, Zeyd b. Sabit'e Kur'an'ı cem etmesini istedi. Zeyd b. Sabit de Kur'an'ı kâğıt parçaları, kürek kemikleri, hurma yaprakları ve insanların hafızalarından toplayıp farklı sayfalara yazdı. Hız. Ömer halife olunca Kur'an'ı tek bir mushafta yazılmasını emretti. Onun yazdırdığı ile Hız. Ebû Bekir'in yazdırdığı, onun yanında uzun süre kaldı. Hız. Ömer'in vefatından sonra bu Mushaf Hız. Hafsa'ya geçti.

Hiz. Osman'ın halifeliği d6neminde Őamlılar ve Iraklılar arasında Kur'an'ın farklı okunmasından dolayı ihtilaflar çıkınca Huzeyfe b. Yemân, Hiz. Osman'ı durumdan haberdar edip bu iÇe bir çare bulmasını istedi. Aksi takdirde Müslümanların Yahudiler ve Hıristiyanlar gibi ihtilafa düşebileceği endişesini Hiz. Osman'a iletti. Hiz. Osman, Hiz. Hafsa'nın yanında bulunan Mushaf'ın getirilmesini istedi. Hiz. Osman, Zeyd b. Sabit ve Eban b. Said'e Kur'an'ı "Hafsa mushafı"ndan çoğaltmalarını emretti. Onlar da Kur'an'ı çoğaltıp "Hafsa Mushafı" ile karşılaŐtırıp aynı olduğunu belirttiler.

Bir rivâyette ise Hiz. Osman, Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Zübeyr, Said b. Âs ve Abdurrahman b. Haris b. Hişam'ı Kur'an'ı çoğaltmaları ile görevlendirdi. Onlara "Eğer herhangi bir âyette Zeyd b. Sabit ile ihtilafa düşerseniz Kureyş lehçesini tercih ediniz. Çünkü Kur'an, Kureyş lehçesi üzerinde nazil olmuştur." diye tembihle bulundu. Kur'an nüshaları çoğaltıldıktan sonra ülkenin değişik bölgelerine gönderdi. "Hafsa mushafı" da Hafsa'ya iade edildi.

Çoğaltılan mushaflardan bir tanesi Medine'de bırakıldı. Medine de bırakılan Mushaf'a "Mushaf-ı imam" denildi. Diğer Mushaflar Şu beldelere gönderildi: Mekke, Kûfe, Basra, Şam ve Yemen.

Şehristânî, Kur'an'ın nasıl cem' edildiği ile ilgili olarak yukarıdaki bilgileri aktardıktan sonra Kur'an'ın toplanması esnasında ve sonrasında ortaya çıkan ihtilaflarla ilgili olarak Şu rivâyetleri aktarmaktadır:

Zeyd b. Sabit, Peygamberden işittiğim ve Kur'an'ın yazımı esnasında kayıp olan Ahzâb Sûresindeki " **مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَن قَضَىٰ** " **نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَن يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا**³¹ " âyetini Huzeyme b. Sabit' el-Ensârî'nin yanında buldum ve ilgili yere yerleŐtirdim³², demiştir. Müfessir, bazı ilim ehli

³¹ Ahzâb, 33/23: (İnananlardan, Allah'a verdiği ahdi yerine getiren adamlar vardır. Kimi, bu uğurda canını vermiş, kimi de beklemektedir. Ahdlerini hiç deđiŐtirmemişlerdir.)

³² el-Buhârî, Ebû Abdullah, Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Muğire, **el-Cami'u's-Sahih**, Kutubu'l- İslamiyye, İstanbul, Trhsz, "Kitabu'l-Cihad ve's- Siyer, III, 12"; Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), **el-Müsned**, (Tah. Şuayb el- Arnaût), Muessesetu'r-Risale, Beyrut, 1999, XXXV, 510, h.n.: 21652 510; Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. Musenna, et-Temimî, **el-Müsned**, (Tah. Hüseyin Selim Esed), Daru's- Sekafeti'l- Arabbiyye, Dımeşk, 1996, I, 93; Ebû Davud, Süleyman b. EŞ'as es-Sicistânî, **es-Sünen**, Daru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut, Trhsz, "Cemu Osman el-Kur'an", I, 71.

kişilerin bu rivâyette geçen “kayıp” kelimesine dayanarak şunu söylediklerini ifade etmektedir. “Ehli Beyt ve özellikle dört şehit (Abdullah b. Haris b. Abdulmuttalib, Hamza b. Abdulmuttalib, Cafer b. Ebû Talib ve Ali b. Ebû Talib) hakkındaki nice âyetler kayıp olmuştur.”

Yazar, şu konuda icma’ olduğunu iddia etmektedir: Zeyd b. Sabit ve Said b. Âs sadece Hafsa’nın yanındaki Kur’an’ı çoğalttılar. Oysaki halkın yanında ondan daha fazlası da vardı.

Zirr b. Hubeyş’in Ubey b. Kab’dan rivâyet ettiğine göre, bir kişi Ubey b. Ka’b’a Ahzâb Sûresinin âyetlerinin sayısını sormuş, o da” âyetlerin sayısı 72 veya 73” demiş ve şunu eklemiştir: “Ahzâb Sûresinin, büyüklüğü Bakara Sûresinin büyüklüğü kadardı. Recm âyeti de bu sûrenin içinde idi.” Hz. Ömer’den gelen rivâyetlere göre de recim âyeti vardı. Hz. Ömer: “Eğer halkın, Ömer Allah’ın kitabında bir şeyleri artırdı diyeceklerinden korkmasaydım, kendi ellerimle bu âyeti ilgili yere yazardım.” Bu âyetler zamanla unutturuldu ve elimizde şimdiki âyetler kaldı.

Atâ’nın İbn Abbas’tan rivâyetine göre ise **يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ أَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ** ³³ **تُنَبِّئُهُمْ بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ قُلْ اسْتَهِزُّوا إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ مَا تَحْذَرُونَ** âyetinin bulunduğu sûrede, münafıklardan yetmiş kişinin künyesi, ismi ve babasının ismi geçmekteydi. Allah (cc) o münafıkların çocuklarına acıdığı için bu isimleri neshetti.

Abdullah b. Mes’ud’un mushafında Muavvizeteyn Sûrelenin olmadığı ve aynı zamanda Abdullah b. Mes’ud’un Fatiha Sûresini de mushafına yazmadığı rivâyet edilmiştir. Ubey b. Kab da kunut duasının iki sûre şeklinde Kur’an’da olduğunu söylemiştir.

Ebû Aliye (v. 90/708) ve Mücâhid dediler ki Ahzâb Sûresi 300 âyetti. Âyetlerin helal ve haramlarla ilgili olanları hariç hepsi Müseyleme b. Kezzab ile yapılan savaşta kaldırıldı. Şu âyet de kaldırılan âyetlerdendir. **اللَّهُمَّ عَذِّبِ الْكُفْرَةَ وَ أَلْقِ** **”فِي قُلُوبِهِم الرُّعْبَ وَ خَالَفَ بَيْنَ كَلِمَتِهِمْ**

³³ Tevbe, 9/64.

Hız. Osman mushafları çoğalttıktan sonra herkese kendi yanındaki Kur'an'dan olan mushafları yakmalarını emredince, Hız. Ali buna karşı çıktı ve bu emrin yerine getirilmemesi gerektiği konusunda halkı uyardı.

Rivâyet edilir ki, Hız. Osman; Mushaf yazıldıktan sonra Mushafı kontrol edip, "onda bazı hatalar var ama Araplar onu kendi diliyle düzeltir." demiştir.

Hız. Âişe de bazı harfler için şöyle demiştir: Bunların yazımı yanlıştır. Sahabiler nasıl olur da hatayı, "lahnı" mushafta görürler de onu düzeltmez ve şöyle derler: "Araplar onu kendi dilleriyle düzeltirler." Harflerdeki ihtilaflar sayısızdır. O hatalardan bazısı harflerde, bazısı da lafızlardadır. Bu ihtilaflarla beraber iki kapak arasında olana nasıl Allah'ın kelamı denilir?

Müellif, Kur'an'ın cem'i ile ilgili çeşitli rivâyet ve ihtilafları zikrettikten sonra sonuç olarak şunu söylemektedir: Kur'an'ın cem'i sırasında her ne kadar Ehli-Bey'ten faydalanmadılarsa da iki kapak arasında önümüzde duran kitap, Allah'ın kelamıdır. Her türlü bozulmadan, değiştirmeden, lahından ve hatadan uzaktır. Onu yazan kâtipler, yazarken uyuşukluk (gevşeklik) içersinde yazmamışlardır. Onu okuyan da hata yapmamıştır. Onu hakkıyla okuyan bir topluluk vardır. Onlar Kur'an'ın te'vilini iyi bilirler³⁴. Müellif ondan sonra şu âyet-i kerimeyi zikreder:

«وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ»³⁵

B. Kur'an'ın Nüzûl Sırasına Göre Tertibi

Sahabi ve tâbiinin ilk nesilleri, sûrelerin nüzûl tertibi ve Kur'an'daki yazımı konusunda ihtilaf etmişlerdi.

İkinci nesiller ise Hicaz, Irak ve Şam Mushaflarında çeşitli farklılıklar buldular. Bu farklılıkları gidermek için yorucu yolculuklar yapıp "imam mushafına" başvurdular ve bu farklılıkları giderdiler. Mesela: Allah'ın şu sözü "وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا"³⁶ Şam nüshasında vavlı, Medine nüshasında vavsız yazılmıştı Allah'ın şu sözü

³⁴ Şehristânî, I, 9-15.

³⁵ Ali İmran, 3/7: (İlimde derinleşenler şöyle derler: "Biz ona inandık hepsi Rabbimizin katından gönderilmiş âyetlerdir. Ancak akıl sahipleri ibret alır.)

³⁶ Bakara, 2/116: (Dediler ki, Allah çocuk edindi.)

de: “وَأَوْصَىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمَ”³⁷ diğerk nüshalarda elifsiz, Şam nüshasında ise elifli yazılmıştı³⁸. Kurra bu şekilde yolculuklar yaparak hattatların Kur’an’ı yazarken yapmış oldukları hataları düzelttiler.

C. Kıraat

Sahabiler Kur’an’ı cem’ edip onun üzerinde ittifak ettikten sonra herkes onu kendi ilmi derecesine ve lehçesine göre okumaya çalıştı. Manasını bozacak kadar değişik bir okuyuşla okuyan yoktu.

Kıraat imamları on kişiydiler, onlardan yedisi ilmî bilgisi ve becerisi ile herkesin başvurduğu kişilerdi. Geriye kalan üç kişi ise, insanlar arasında kıraatlarından ziyade, faziletleri ile temayüz eden kimselerdi. Bu on Kurra, Hicaz, Irak ve Şam bölgelerindendi.

1. Hicaz Bölgesinden Olan Kurra

a. Mekke Ehlinden Olanlar

Kıraatte Mekke ekolünün temsilcisi, İbn Kesir, Ebû Muhammed³⁹, Abdullah b. Kesir ed-Darî el-Kenanî’dir⁴⁰. Mekke’de Hicrî 120’de vefat etmiştir.

(1) İbn Kesir’den Kıraat Rivâyet Edenler

(i) Kavvâs (القوّاس)

Ebû’l-Hasan Ahmed b. Muhammed b. Avn en-Nebbâl (v. 240/854)

(ii) Berkî (البرقي)

Ebû’l-Hasan Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Ebû Bûzre (v. 250/864)

(iii) İbn Felîh (ابن فليح)

Ebû İshâk Abdulvehhab b. Felih el-Mekkî (v. 250/864)

³⁷ Bakara, 2/132: (Onunla İbrahim vasiyet etti.)

³⁸ Şehristânî, I, 16.

³⁹ Ebû Muhammed yerine Ebû Ma’bed, Ebû Abbad diyenler de olmuştur.

⁴⁰ Amr b. Alkame’nin azatlısıdır.

(2) İbn Kesir'in Kıraat Silsilesi

İbn Kesir, Mücâhid ve Dirbâs⁴¹'tan »» İbn Abbas »» Ubey b. Ka'b »» Resulullah (sav)'tan kıraatini almıştır.

b. Medine Ehlinden Olanlar

Nâfi, Ebû Ruveyme⁴², Nâfi b. Abdurrahman b. Ebû Nuaym⁴³ aslen İsfahanlıdır. Medine de Hicrî 177'de vefat etmiştir.

(1) Nâfi'den Kıraat Rivâyet Edenler

(i) Kâlûn (قالون)

Ebû Musa, İsa b. Mînâ Kâlûn (v. 120/737); Ebû Neşîd Muhammed b. Harun el-Mervezî yolu ile Kâlûn Nâfi'den almıştır.

(ii) Verş (ورش)

Ebû'l-Kasım Osman b. Sa'îd el-Mukalleb Verş (v. 197/812)

(iii) Medeni (المدني)

Ebû Beşîr İsmail b. Cafer el-Medenî (v. 180/796)

(2) Nâfi'nin Kendi Kıraatı İle İlgili Olarak Söyledikleri

“Medine'de kendilerine uyulan âlimler topluluğuna katıldım. Kıraatte iki kişiden ders aldım. Şâz olanı terk ettim, kıraatimi bu şekilde oluşturdum.”

2. Irak Bölgesinden Olan Kurra

a. Basra Ekolünden Olanlar

Kıraatte Basra ekolünün temsilcisi Ebû Amr'dır⁴⁴: Ebû Amr b. A'lâ b. İmar b. Abdullah b. Husayn b. Haris b. Culhum b. Kaza' b. Mâzinî. Malik b. Amr b. Temim'dir.

Ebû Amr, dinde vera sahibiydi. Kur'an ve dil âlimiydi. Kûfe'de Muhammed b. Süleyman'ın yanında hicrî 154'te 86 yaşında vefat etti.

⁴¹ İbn Abbas'ın azatlısı

⁴² Ebû Hüseyin, Ebû Abdurrahman diye de künyelenmiştir.

⁴³ Cuune b. Şuub el-Leysî'nin azatlısıdır.

⁴⁴ Ebû Amr'ın ismi ile ilgili çeşitli rivâyetler vardır. Urban, Zayyan, Yahya, Ayyine diyenler olduğu gibi künyesinin ismi olduğunu söyleyenlerde vardır.

(1) Ebû Amr'dan Rivâyet Edenlerin En Meşhurları

(i) Zeydî (الزیدي)

Ebû Amr b. Yahya Mübarek ez-Zeydi (v. 202/817); Susî (v. 261/874) ve Ebû Amr ed-Durî kanalıyla kıraatini rivâyet etmiştir.

(ii) Şeca' (شجاع)

Ebû Na'im Şeca' b. Ebû Nasr el-Belhî (v.190/805); Ebû Cafer Muhammed b. Galib (v. 253/867) yoluyla kıraatini rivâyet etmiştir.

b. Kûfe Ekolünden

Kûfe ekolünün temsilcileri olarak ön plana çıkan Kurra, şunlardır: Âsım Hamza ve Kisâî

(1) Âsım (عاصم)

Ebû Bekir Âsım b. Ebû Necud el-Kufî'dir. Hicrî 128 vefat etmiştir.

(i) Âsım'dan Rivâyet Edenlerin En Meşhurları

İbn Ayyaş (نبا عيَّاش) : Ebû Bekir b. Ayyaş b. Salim el-Esedi el-Hennat (v.193/808), Ebû Yusuf Yakub b. Halef el-A'shî (v. 200/815) ve Yahya b. Âdem el-Kufî (v. 203/818) Her ikisi de eş-Şemuni rivâyetiyle A'shâ »» Ebû Bekir »»Âsım'dan rivâyet etmiştir.

Hafs: Ebû Amr Hafs b. Süleyman b. Muğirâ el-Bezzar el-Esedi (v. 180/796); Amr b. es-Sâbâh ve Ubeyde b. es-Sabah yolu ile Hafs'tan, Ebû Hasan Revan b. Ahmed ed-Dekkân Âmr'dan ve Hafs'tan, »» Âsım'dan Ebû Le'ân Ahmed b. Sehl b. Feyruz rivâyetiyle Ubeyde'den Hafs Âsım'dan Âsım da Zirre b. Cüneyş Zirre (v. 82/701) »» Abdullah b. Mes'ud'tan Âsım da aynı şekilde Ebû Abdurrahman es-Sûlemî (v. 83/702)'den o da Ali b. Ebû Talib'ten almıştır.

(2) Hamza (حمزة)

Hamza: Ebû Ammâra, Hamza b. Hâbib b. Ammâra ez-Zeyyad⁴⁵ (v. 156/722) Ekseb b. Sayfî'nin evlatlarındandır. Ticaretle uğraşrdı. Irak'tan Hilvan'a yağ taşırdı. Hilvan'dan da Kûfe'ye ceviz ve peynir taşırdı. Hilvan da h.156'da vefat etmiştir.

Hamza'dan Rivâyet Edenlerin En Meşhurları

Ebû Muhammed⁴⁶: Selim b. İsa (v. 156/772); Hallad b. Halid el-Ehvel (v. 120/737) ve Ebû Muhammed Halef b. Hişâm el-Bezzâr (v.1 29/743) yolu ile kıratını aldı. İkisi de Selim'den »»Hamza'dan aldı.

(3) Kisâi (الكسائي)

Kisâi: Ebû Hasan Ali b. Hamza, Arap dil âlimlerindendi. O, Muhammed b. Hasan el-Fakih, Ahnef ve İbrahim el-Mevsilî ile aynı günde vefat etmişlerdir. Harun Reşit oğlu Me'mun'a Eznebiyye şehrinde (köyünde) onların cenaze namazı kıldırmasını emretti. h.186⁴⁷ vefat etti

Kisâi'den Rivâyet Edenler

Ebû Amr, Hafs b. Ömer ed-Dûrî (v. 240/854) ve **Ebû'l Hâris** Leys b. Halid (v. 240/854)

3. Şam Ekolü

Kıraatte şam ekolünün temsilcisi, İbnu Âmir'dir. Tam adı: Ebû İmran⁴⁸ Abdullah b. Âmir el-Yahsûbî'dir. Dımeşk'te Hicrî,112 vefat etmiştir.

İbn Âmir'den Rivâyet Edenler

İbn Zekvân (نبا زكوان): Ebû Amr ve Abdullah b. Muhammed b. Zekvân (v. 242/856)⁴⁹ Dımeşk'in karilerindendi. Ebû Abdullah b. Musa b. Şerik el-Ahfeş ed-Dımeşkî, İbn Zükrân'dan ders aldı.

Hişam: Ebû'l-Velid Hişam b. Ammar ed-Dımeşki (v. 245/859)

Zikrettiğimiz bu yedi kiraatten meşhur kiraatler etkilenmişlerdir.

⁴⁵ Beni Acl'in azatlısı.

⁴⁶ Ebû İsa diye de künyelenmiştir.

⁴⁷ 180'de vefat ettiğini söyleyenler olduğu gibi 182'de vefat ettiğini söyleyenler de vardır.

⁴⁸ Ebû Osman ve Ebû Haşim diye de künyelenmiştir.

⁴⁹ Abdullah b. Ahmed b. Beşir b. Zekvân da diyenler olmuştur.

4. Diğer Üç Kura ise Şunlardır

a. Ebû Cafer (أبو جعفر)

Yezid b. el-Ka'kâ' el-Medenî⁵⁰ Nafi'in hocasıydı. Mescidi Nebevide Kur'an dersi veriyordu. Hirre da Hicrî 63 tarihinde öldürüldü. Şaz ve garib okuyuşları okuttuğu için yedi kıraatten sayılmadı.

Ravileri

İsa b. Verdân el-Ehzâ (v. 160/778)

Süleyman b. Müslim el-Cemmaz (v. 170/786)

b. Ebû Muhammed (أبو محمد)

Ya'kûb b. İshak b. Zeyd b. Abdullah el-Hadrâmî el-Basrî h. 85'te⁵¹ vefat etti. Kıraatini Selam b. Süleyman'a, O da isnatları ile Âsım'a aktarmıştır.

Ravileri

Ebû Abdullah, Muhammed b. Mutevekkil el-Lu'lu'i (v. 238/852)

Revh b. Abdulmu'min el-Mekrei (v. 234/848)

c. Halef b. Hişam el-Bezzar (خلف بن هشام)

Ebû Muhammed, Halef b. Hişam b. Talib b. Ğurab el-Bezzar el-Kufî, Kur'an, Hadis ve Kıraat âlimiydi. Hicrî 229'da vefat etti.

Râvileri

Ebû İshak İbrahim El-Mervezi (v. 286/899) Yolu İle Ondan Rivâyet Edenler

Kardeşi Ebû Abbas Verrak ve Halef

Şehristânî, kıraatlerle ilgili bu bilgileri verdikten sonra kıraat imamları ile ilgili şunları söylemektedir: Hiçbir kıraat imamı bu kıraatleri kendiliğinden icat etmedi, hepsinin kaynağı kendilerinden önceki halefleriydi, onlar da kıraatlerini

⁵⁰ Abdullah b. Abbas b. Ebû Rebia el-Meğzumî'nin azatlısıdır.

⁵¹ İbn Cezerî'nin *Ğayetu'n-Nihâye Fi Tabakati'l-Kurra* isimli eserinde Ebu Muhammed Ya'kub b. İshâk'ın vefat tarihi 165 olarak geçmektedir. Bkz. I, 83

Peygamber (sav) den almışlardı. Kûfe ve Basra halkı ve civarının kıraat silsileleri Hz. Ali (ra) ve Abdullah b. Abbas'a, Hicaz halkı ve civarının okuyuşu da silsile olarak Hz. Osman ve Ubey b. Ka'b'a, Şam ve civarının okuyuşları da Hz. Osman'a dayanmaktadır. Onların hepsinin de okuyuşlarının kaynağı Peygamber (sav)'di⁵².

D. İlk ve Son İnen Âyetler

1. İlk İnen Âyetler

Şehristânî, tefsirinde ilk ve son inen âyetlerle ilgili çeşitli rivâyetler aktarmaktadır. Fakat bu rivâyetler arasında tercih yapmayıp, tercihi okuyucuya bırakmaktadır.

İbn Abbas, Mücâhid ve Kelbî, ilk inen âyetlerin Alâk Sûresinin ilk âyetleri olduğunu ifade etmişlerdir. Cabir b. Abdullah'tan yapılan rivâyete göre ise, ilk inen âyetler, Müddessir Sûresinin ilk âyetleridir.

İlk inen âyetlerin Fatıha Sûresinin âyetleri olduğunu rivâyet edenler olsa da yazar onları fazla önemsememektedir.

2. Son İnen Âyetler

Berrâ b. Âzib'ten gelen rivâyete göre son inen âyet; **يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يَفْتِيكُمْ فِي** ⁵³ **الْكَلَالَةِ** âyetidir. Âta b. Ebû Rebah ve İbn Abbas'tan ise son inen âyetlerin **اتَّقُوا يَوْمًا** ⁵⁴ **تَرْجِعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ** olduğu rivâyet edilmiştir. Sadık Cafer b. Muhammed son inen sûrenin Feth Sûresi olduğu rivâyet edilmiştir. Osman b. Affan Tevbe Sûresinin en son inen sûre olduğunu aktarmaktadır⁵⁵.

E. Mubah ve Mekruh Okuyuşlar

Müfessir iyi bir Kur'an okuyucusu olmak isteyenlere yapması ve yapmaması gerekenleri bir arada verip şu tavsiyelerde bulunmaktadır:

Kur'an okuyucusu meşhur olan kıraatleri tercih etmelidir. Şâz ve mekruh görülen kıraatlerden uzak durmalıdır. Mesela hemzeyi ayın olarak okuyan, muhataba

⁵² Şehristânî, I, 31- 37.

⁵³ Nisâ, 4/176: (Senden fetva istiyorlar: de ki, Allah babası ve çocuğu olmayan hakkında size fetva vermektedir.)

⁵⁴ Bakara, 2/281: (Allah'ın huzurunda toplanacağımız günden sakınınız.)

⁵⁵ Şehristânî, I, 7-8.

kefini sin olarak okuyan okuyuşlardan ve kıraatlerden uzak durmalıdır. Kur'an'ı okurken sesinin tonunu iyi ayarlamalıdır. Ne insanları rahatsız edecek şekilde bağırarak, ne de kimsenin duyamayacağı şekilde sessiz okumalıdır. Orta dereceli bir okuyuşla Kur'an'ı okumalıdır.

İyi bir Kur'an okuyucusu Kur'an okurken; tutulması gereken yerleri tutar, uzatılması gereken yerleri uzatır, kısaltılması gereken yerleri kısaltır. Sükûnları sükûn şeklinde, harekelileri harekeli şekilde okur. Harfleri, harfin mahrecinden çıkartır. Bir harfin mahrecini, diğer bir harfin mahreciyle karıştırmaz. Şeddeyi şeddesizden, harekeliyi sükûndan ayıracak şekilde belirgin okur. Bir elif uzatılması gereken yerde iki ve üç elif uzatmaz. Aksini de yapmaz. Durulması gereken yerde güzelce durur. Geçilmesi gereken yerde durur gibi yapmaz. Kur'an okuyuşunda tertil üzerine okur. Okurken âyetlerin manasına dikkat eder, ses tonunu ona göre ayarlar ve sesini Kur'an okurken güzelleştirir.

Kur'an okurken istiâze ile başlamak mendubdur. Çünkü âyet-i kerimede Allah (cc) şöyle buyurmuştur. «فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ»⁵⁶.

1. İstiâze İle İlgili Farklı Okuyuşlar ve İstiâzenin Faziletleri

a. İstiâze İle İlgili Farklı Okuyuşlar

Basra ekolü ve İbn Kesir «أعوذ بالله من الشيطان الرجيم» şeklinde okumuşlardır. Kunbul'un İbn Kesir'den rivâyetinde ise İbn Kesir «أعوذ بالله العظيم» şeklinde okumuştur. Hafs, Âsım'ın şu şekilde okuduğunu rivâyet etmektedir: «أعوذ بالله العظيم السميع العليم» Nâfi, İbn Âmir ve Kisâî şu şekilde okumuşlardır: «أعوذ بالله من الشيطان الرجيم إنَّ الله هو السميع العليم» Hamza ise «نستعيز بالله السميع» «العظيم من الشيطان الرجيم» şeklinde okumuştur.

Cafer-i Sâdık'ın (v. 148/765) da Kur'an okurken «أعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم» dediği rivâyet edilmektedir.

⁵⁶ Nahl, 16/98: (Kur'an okuyacağın zaman Allah'a sığın.)

Okuma biçimlerini aşağıdaki şekilde tablolaştırabiliriz:

OKUYAN	RİVAYET	OKUMA BİÇİMİ
Basra Ekolu	---	”أعوذ بالله من الشيطان الرجيم“
İbn Kesir	---	
Kunbul	İbn Kesir	”أعوذ بالله العظيم السميع“
Âsım	Hafs	”أعوذ بالله العظيم السميع العليم“
Nafî	---	أعوذ بالله من الشيطان إِنَّ الله هو السميع العليم، الرجيم
İbn Âmir	----	
Kisâî	----	
Hamza	-----	”نستعيز بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم“
Cafer’i-Sadık	-----	”أعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم“

b. İstiâze’nin Faziletleri

Her kim sabahleyin uyandığında “أعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم” üç defa tekrar eder ve Haşr Sûresinin son üç âyetini okursa, o gün yetmiş bin melek ona dua eder. Eğer o gün ölürse şehit olarak ölür (şehit sevabı alır)⁵⁷.

2. Kimler Kur’an Okuyabilir

Temiz olanlar, Kur’an okuyabilir. Cünub ve hayızlı olanlar, Kur’an okuyamazlar. Abdestsizin Kur’an okumasında ise hiçbir beis yoktur. Fakat Kur’an okumanın en güzel şekli, abdestli olarak kibleye yönelerek orta seste, Kur’an’a değer vererek huşû içinde okumaktır. Kur’an okuyan kimse azap âyeti geçtiğinde o azaptan Allah’a sığınarak okuması, rahmet âyeti geçtiğinde o rahmeti istemesi ve okuduğunu bütün benliği ile hissetmesi gerekir⁵⁸.

⁵⁷ Malik Bin Enes, Ebû Abdullah es-Subhî, **el-Muvatta**, (Tah. Takyuddin en-Nedvî), Daru’l-Kalem, Dımeşk, 1991, Kitabu’s-Salah, 43; et-Tirmizî, Ebû İsa, Muhammed b. İsa, **es-Sünen**, (Tah. Ahmed Şakir vd.), Çağrı Yay., İstanbul, 1981, “Fedailu’l-Kur’an”, bab no 22; Ahmed b. Hanbel, **el-Musned** (Tah. Şuayb el-Arnaût) 1999 XXXIII, 421, h.n.: 20306.

⁵⁸ Şehristânî, I, 38- 40.

F. Sûrelerin, Âyetlerin ve Harflerin Sayısı

1. Kur'an Sûrelerinin Sayısı

Osman Mushafi'nda bulunan Kur'an sûrelerinin sayısı, 114'tür. Ali b. Ebû Talib'ten rivâyet edilene göre de, bu sayı 114'tür.

Abdullah b. Mes'ud'un mushafına göre ise Kur'an sûrelerinin sayısı 111'dir. Çünkü O, Muavvizeteyn Sûrelerini mushafına almayıp, Duha ve İnşirah Sûrelerini de tek bir sûre olarak kabul etmiştir.

2. Kur'an Âyetlerinin Sayısı

Kur'an âyetlerinin sayısı ile ilgili olarak ekollerin vermiş olduğu sayıları müfessir şu şekilde sıralamaktadır:

Kûfîlere (bu da Kisâî'nin Hamza'dan, onun da Ali b. Ebû Talib'ten rivâyet ettiğine) göre 6236'dır. Basrilere göre ise, Kur'an âyetlerinin sayısı 6254'tür.

Hüseyin b. Ali ve Abdullah b. Ömer'den rivâyet edilenlere göre ise; ilk Medenîlere göre âyetlerin sayısı 6218'dir. Ebû Cafer, Şeybe ve İsmail'den rivâyetle son Medenîlere göre ise, âyet sayısı 6214, Mekkîlerin sayımına göre 6219, Şam ehlinin sayımına göre ise 6226'dır.

3. Kur'an Kelimelerinin Sayısı

Kur'an'ın kelime sayısı 77439 dur. 77426 diyenler de olmuştur.

4. Kur'an Harflerinin Sayısı

Kur'an'ın harflerinin sayısı 323514' tür. 322617 olduğunu söyleyenler olduğu gibi 325188 diyenler ve 321675 diyenler de olmuştur.

Harflerin ve kelimelerin sayısındaki ihtilafın nedenini, müfessir şu şekilde açıklamaktadır: Şeddeli harfi bazıları tek harf, bazıları da çift harf olarak kabul ettiğinden dolayı harflerin sayısı değişmektedir.

Kelimelerin sayısının değişmesini de yazar, şu şekilde izah etmektedir: Harfi cerleri bazı âlimler kelimededen, bazıları ise harften saydığı için kelimelerin sayımında farklılık meydana gelmiştir.

Abdullah b. Abdulaziz'in naklettiğine göre bazı muteahhirin nushalarda Kur'an âyetlerinin sayısı 6246, kelimelerin sayısı 77436, harflerin sayısı 325211'dir. Kur'an da "elif" 48955, "be" 1255, "te" 15199, "se" 1255, "cim" 3273, "ha" 3993, "hi" 2416, "dal" 2412, "zel" 4642, "ra" 16793, "zeyn" 1355, "sin" 4991, "şin" 2243, "sad" 2581, "dad" 2657, "tı" 1274, "zı" 842, "ayn" 9525, "ğayn" 2258, "fe" 8477, "kaf" 6813, "kef" 15344, "lam" 33422, "mim" 26134, "nun" 26364, "vav" 24436, "he" 17575, "ya" 23919 kere geçmektedir.

Müfessire göre, Fatiha Sûresinin âyet sayısı 7, kelime sayısı 28'dir. 29 diyen müfessirler de vardır. Harflerinin sayısı 144, tam kelimelerinin sayısı 12 dir⁵⁹.

G. Müfessir Sahabeler, Musannef Tefsir ve Meânîler

1. Kur'an Âyetlerinin Tefsiri Hakkında Görüş Beyan Eden Sahabiler

Ömer b. Hattab, Ali b. Ebû Talib, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud, Ubey b. Ka'b, Muaz b. Cebel.

2. Sahabilerden Âyetlerin Tefsirini Rivâyet Eden Tefsirdeki Musennefler

Müfessirimiz Kur'an ayetlerini tefsir eden meşhur sahabileri aktardıktan sonra sahabelerden ayetlerin tefsirini rivayet eden musannefleri ve kimden rivayet ettiklerini şu şekilde aktarmaktadır:

Ali b. Ebû Talha ve el-Vâlibî, İbn Abbas'tan rivayetleri aktarmaktadır. Ayrıca İbn Abbas'ın kölesi İkrime, Dahhâk b. Mûzahim el- Hilâlî ve Atiye b. Sa'd el-Avfî İbn Abbas'tan rivayetleri aktarmakta ve kendilerine ait bir tefsirleri bulunmaktadır. Mücâhid b. Cebr ve Said b. Cübeyr de İbn Abbas'tan bazı ayetlerin tefsirini rivâyet etmişlerdir⁶⁰.

Bunların dışında her mezhebin kendi fikirlerine uygun tefsirleri vardır. Mutezilenin, Eş'arîlerin Haricilerin, Kerramilerin de kendilerine göre tefsirleri vardır⁶¹.

⁵⁹ Şehristânî, I, 43-44.

⁶⁰ Bu isimler dışında müfessirimiz kendi yaşadığı dönem öncesi tefsir yazarları da bir bir sıralamıştır. Bkz. Şehristânî, I, 43-44.

⁶¹ Şehristânî, I, 43-45.

H. Tefsir ve Te'vil Kavramları

1. Tefsir

Dilciler tefsir sözcüğünün kökünün “ ف -س- ر ” kökünden “تفيعيل” vezninde türemiş olduğunu söyledikten sonra ona şu anlamı vermişlerdir. Bir şeyi açıklamak beyan etmek; bazıları da tefsir sözcüğünün “ ف -س- ر ” sözcüğünden türemiş olduğunu söylemişlerdir. Kapalı bir şeyi açmaya, mesela peçeli olan bir kadının peçesini açmasına “سفرت المرأة” denilir. Tefsirin tanımı iki şekilde olur:

Lafzın delalet ettiği mananın yaygın dilciler tarafından biliniyor olması gerekir.

Lafzın anlamının sema' yâ da haber yolu ile kazandığı anlam. Lafız bazen genel bir anlam içerir onun anlamını haber sınırlar, bazen haber yolu ile genel olarak gelen anlamı sema' sınırlar. Sema' ve haber bazen birbirlerini teyid, bazen de tekzib edebilirler

Yazar, Kur'an tefsirinin reye göre yapılamayacağını Hz. Peygamber'in şu hadisini delil getirerek söylemektedir. “Kim Kur'an'ı kendi reyine göre açıklarsa cehennemdeki yerini hazırlasın”⁶²

2. Te'vil

Dilcilere göre “te'vil” kavramı “أ -و- ل” fiilinin kökünden türemiş olup geri dönmek anlamına gelmektedir. Tefsirin kendisine döndüğü şeye te'vil denir. Buna göre tefsir te'vilden daha geneldir. Her te'vil, tefsirdir. Fakat her tefsir, te'vil değildir.

3. Âlimlere Göre Tefsir ve Te'vil Arasındaki Farklar

Bazı âlimler, Meânî'l-Kur'an'ı, Meânî'l-Hâdis'i ve şiirleri açıklamak için tefsir kavramı kullanırlar. Te'vil kavramı ise, dinle ilgili olan konularda kullanılmaktadır. Bunun için mezheplerin usul ve yorumları te'vil konusuna girmektedir.

Bazıları da tefsiri âyetlerin ve sûrelerin sebebi nüzûlü ve kıssaları bilmek şeklinde yorumlamışlardır. Genel bilgileri özel şahıslar ve olaylar üzerine hamletmek

⁶² el-Hindî, Alauddin, Ali b. Husameddin, **Kenzü'l-Ummâl Fî Suneni'l-Akval ve'l-Efâl**, (Tah. Bekrî Hayânî), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1981, I,621, hn: 2871; el-Irakî, Ebû'l-Fadl, **el-Muğnî Alâ Hamli'l-Esfâr**, (Tah. Eşref Abdulkamsud), Beyrut, 1995, I, 29.

şeklinde açıklamışlardır. Örneğin “وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا”⁶³ âyetinde kast edilenler, Evs ve Hazrec kabileleridir.

Kısacası ulema te’vil kavramı için şunları söylemişlerdir: Te’vil aklın kullanımına bağlıdır. Lafızlardan kast edilenin ne olduğunu araştırmaktır ve ilk anlamlarını bulmaya çalışmaktır.

Âlimler ilk başta tefsir ve te’vil arasında bariz bir fark zikretmemişlerdir. Çoğu zaman bunları birbirlerinin yerine kullanmışlardır. Daha sonra gelenler ise ikisi için farklı açıklamalar getirmek suretiyle aralarında çeşitli anlam farklılıklarının olduğunu beyan ettiler.

4. Kur’an’da Zikredilen Te’vil Çeşitleri

Rüyaların te’vili yani tabiri: “هَذَا تَأْوِيلُ رُؤْيَايَ مِنْ قَبْلُ”⁶⁴

Olayların te’vili: “وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ”⁶⁵

Fiillerin te’vili: “ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا”⁶⁶

Sonuçlara ve emellere reddiye olan te’vil: “هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ”⁶⁷

Konuyu, Soruyu Allah’a ve Resülüne getirmek anlamı ile kullanılan te’vil: “فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا”⁶⁸

Muteşabihlerin te’vili: “فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ”⁶⁹
”وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ”

Müfessir, Kur’an’da geçen te’vil çeşitlerini bu şekilde tasnif etmektedir⁷⁰.

⁶³ Hucurat, 49/9: (Eğer mü’minlerden iki grup birbirleriyle savaşırlarsa...)

⁶⁴ Yusuf, 12/100: (Bu daha önceki rüyamın te’viliydi.)

⁶⁵ Yusuf, 12/6: (Sana hadiselerin te’vilini öğretir.)

⁶⁶ Kehf, 18/82: (Bu üzerinde sabretmediğinin te’vilidir.)

⁶⁷ A’raf, 7/53: (Te’vilini mi bekliyorlar?)

⁶⁸ Nisa, 4/59: (Eğer bir şeyde çekişirseniz, Allah'a ve ahiret gününe inanmışsanız onun hallini Allah'a ve Peygambere bırakın. Bu, hayırlı ve netice itibarıyla en güzel te’vildir.)

⁶⁹ Ali İmran, 3/7: (Kalplerinde eğrilik olan kimseler, fitne çıkarmak, kendilerine göre yorumlamak için onların te’villi olanlarına uyarlar.)

⁷⁰ Şehristânî, I, 46-49.

İ. Bazı Konu ve Kavramlar (Umum/Husus, Muhkem/Muteşabih, Nâsîh/Mensûh)

1. Umum – Husus

Müfessir, umum- husus için şu bilgileri aktarmaktadır:

Umum ve husus, harfler ile sesler olduğu için lafızlarına bakılmaz. Zihinlerde ve gözlerde belli bir manaya delalet eder.

Kur'an-ı Kerim'de umum lafızlar hususileştirilmiştir. Hususi olan lafızlar da belirginleştirilmiştir. Örneğin: “⁷¹يا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمْ” âyetinde hüküm geneldir. Bütün insanları kapsar. Kimlerin ibadet edeceği ve nasıl ibadet edileceği, daha sonra tahsis edilmiştir. Bu tahsisle beraber, çocuklar ve deliler bu âyetin kapsamı dışında tutulmuştur.

Örnek:

“⁷²وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ”

Yukarıdaki âyette “rahmet” kavramı, genel bir kavramdır. Allah (cc) âyetin devamı ile rahmetini tahsis etmiştir: ⁷³فَسَأَلْتُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالَّذِينَ هُمْ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ” bu tahsisi şu âyetle daha da pekiştirmiştir: ⁷⁴”الْأَمِّي” Sonra rahmet kavramını, bir şahısta (Hz. Peygamberde) somutlaştırmıştır.

“⁷⁵وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ”

Bir olay:

Müfessir konunun daha iyi anlaşılması için şu olayı anlatmaktadır:

⁷¹Bakara, 2/21: (Ey insanlar Rabbinize ibadet ediniz.)

⁷²Araf 7/156: (Rahmetim her şeyi kuşatmıştır.)

⁷³Araf 7/156: (Rahmetimi Allah'a karşı gelmekten sakınan, zekât veren ve özellikle âyetlerimize iman edenlere nasib edeceğim.)

⁷⁴Araf 7/157: (Onlar ki, ümmi Peygambere tabii olurlar.)

⁷⁵Enbiya, 107/21:(Biz seni âlemlere rahmet olarak gönderdik.)

Kur'an tefsirinde âlim olduğunu iddia eden birisine Hz. Ali şöyle bir soru sormuştu:

-Mü'min ve kâfirin ilahı kimdir?

- Allah'tır.

- Doğru söyledin.

- Mü'min ve kâfirin dostu kimdir?

-Allah'tır.

- Yalan söyledin. (yanıldın) Çünkü Allah Kur'an-ı Kerim de şöyle buyurulmaktadır:

”ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَأَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلَى لَهُمْ“⁷⁶

Hz. Ali o şahsı umum ve husus ilmiyle imtihan etmiş ve ona bu ilmi bilmesi gerektiğini söylemiştir.

2. Muhkem – Müteşabih

Kur'an-ı Kerim'deki âyetlerin bir kısmının muhkem bir kısmının da müteşabih olduğunu Cenab-ı Hakk'ın şu âyetinden anlıyoruz:

”هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخْرُ مُتَشَابِهَاتٌ“⁷⁷

Fakat muhkem âyetler hangileri müteşabih âyetler hangileri konusunda âlimler farklı görüşler beyan etmişlerdir.

Ehli Hakk âlimleri âyetleri iki kısma ayırmışlardır: Yaratılış âyetleri ve emir âyetleri. Sonra yaratılış âyetlerini de, anlamının değişmesi ve dönüşmesi mümkün olmayan muhkem âyetler ile farklı anlamlara gelebilen anlam değişikliğine uğrayabilen müteşabih âyetler olmak üzere iki kısma ayırmışlardır.

⁷⁶ Muhammed, 11/47: (Allah inananların dostudur. Kâfirlerin hiçbir dostu yoktur.)

⁷⁷ Ali İmran, 3/7: (Sana Kitab'ı indiren O'dur. Onda Kitab'ın temeli olan muhkem âyetler vardır, diğerleri de müteşabih anlamlıdır.)

Emir âyetleri de, muhkem âyetler ve müteşabih âyetler diye iki kısma ayrılmıştır. Kaderle ilgili bütün ahkâm âyetleri, geçmiş dönemlere ait hükümlerin hepsi muhkem ayet kategorisindedir. Kaza ile ilgili bütün âyetler, sonraki dönemlere ait hükümler de müteşabih kategorisindedir.

Ahkâm âyetleri hiçbir şekilde neshedilmemiştir. Onlar da En'am Sûresinin son on âyeti ile İsrâ Sûresinin son on âyetidir⁷⁸.

Bunun yanında Kur'an'daki bütün âyetlerin muhkem olduğunu sadece sûrelerin başındaki huruf-u mukataaların müteşabih olduğunu söyleyenler de olmuştur.

3. Nâsîh – Mensûh

Nesh ile ilgili ileri sürülen görüşleri, müfessir şu şekilde açıklamaktadır:

- a. Daha önceki hükmü kaldırmaktır.
- b. Hükmün süresinin bitmesidir.
- c. Hükümlerin kast ettiği şeylerin tekâmüle ulaşmasıdır.

Şeriatlar Hz. Âdem (as) ile başlamış ve kıyamete kadar devam edecektir. Cenab-ı Hak her neshettiği şeriatın yerine, ondan daha güzelini, daha mükemmeli koyar, ondan sonra o şeriatı nesheder. Buna bir çeşit değiştirme veya dönüştürme de diyebiliriz. Bunu şu âyetten anlıyoruz⁷⁹:

”مَا نُنسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا.”⁸⁰

I. İcazu'l –Kur'an

Nazm: Harflerin mükemmelliğinde, uyumunda ve dizilişinde eşsiz olmasıdır. Arap dilinde Kur'an'dan daha güzel ve eşsiz bir eser nazım edilmemiştir. Yan yana

⁷⁸ Ahkâm ayetleri sadece bu ayetlerden ibaret değildir. Müfessir burada sadece örnek mahiyetinde bunları zikretmiştir.

⁷⁹ Şehristânî, I, 50-52.

⁸⁰ Bakara 2/106: (Biz bir âyeti nesheder yahut unutturursak daha hayırlısını ya da benzerini getiririz.)

kullanıldığında dile ağır gelen “ح - ع” “غ - ق” “ض - ط” gibi harfler Kur’an’da yan yana kullanılmamıştır.

Cenab-ı Hak, sülâsi, rubâi, humâsi ve sûdâsi fiillerin birbirine uyumuna da dikkat etmiştir. Âyetlerin birbirlerine nazım ve mana olarak uyumu mükemmeldir.

1. Kur’an’ın Fasâhâtının İki Türü

a. Lâfzî Fasâhat

Sihhat ve duruluğu ile diğer kitaplardan ayrılmasıdır.

b. Mana Fasâhati

Kur’an ilahi bir kitap olduğundan ilahi kitap olmayanlarla içerik ve nazım bakımından karşılaştırılmayacağı gibi genel ve özelde ona eşit olabilecek hiçbir kitap yoktur.

Fesâhat bazen tek bir lafızda, bazen iki bazen de daha fazla lafızda olabilir. Araplar bazen bir kavram için farklı lafızlar kullanırlar ve bu kullandıkları lafızlar arasında da bir lafız için “en fasih lafız” tabirini kullanırlar. Kur’an’ın kullandığı lafızlar, en fasih/en net lafızlardır.

2. Netlik Çeşitleri

a. Lafızların Müfretlerinde Olması

Sülâsi lafızların rubâi ve humâsi lafızlara tercih edilmesidir.

b. Lafızların Terkinde Olması

Anlatılmak istenilenin en veciz yolla ve terkiplerle anlatılmasıdır.

Zihinlerde düşünülen manalardan doğru ve sağlam olan, kendilerine en fasih beyan ve en net lafız denilen ifadelerdir. İnsanı hayvanlardan ve meleklerden ayıran en temel özelliği, konuşma kabiliyetine, kabul ve ret iradesine sahip olmasıdır. Hayvanlarda konuşma kabiliyeti olmadığı için insanlar, onlardan konuşma kabiliyeti yönü ayrılır. Meleklerde de kabul ve ret olmadığı için bu özelliklere sahip olan insanlar, bu sayede onlardan da ayrılır.

c. Mutlak Nutukun Çeşitleri

a. Düşünme ve Ayırt Etme

b. Düşünülen ve Ayırt Edileni Tabir Etme

Fesâhat sahibi Araplar Kur'an'ı beşer kelamının dışında gördüler. Bazen Kur'an'ı apaçık bir sihir olarak beyan ettiler, bazen de onu Allah'a nispet ettiler. Cinler de Kur'an'ı işittiklerinde “Şüphesiz biz doğruya ileten hayranlık verici bir Kur'an dinledik” dediler⁸¹. Bu sözleriyle; Kur'an'ı, lafız olarak “hayranlık verici”, mana ve ibarelerinin mükemmelliği yönüyle de “doğruya ileten” olarak bulduklarını ifade etmiş oldular. Seste mükemmel olmak, anlaşılır olmaktır. Sözde mükemmel olmaksızın, doğruya iletmektir⁸².

Kur'an'da “şeref ve kemal” sözcüklerinin çoğu “hidâyet, rahmet, hayat vermek ve inzara” işaret ederek kullanılmıştır. Örneğin;

“شَهْرُ رَمَازَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ” / Ramazan ayı, insanları yanlış yola girmekten kurtarıcı ve doğru yolu gösterip, hakkı batıldan ayıran delilleri açıklayıcı Kur'an'ın indirildiği aydır”⁸³.

“وَلَقَدْ جِئْنَاهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلَىٰ عِلْمٍ هُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ” / Biz onlara inanan bir topluma yol gösterici ve rahmet olması için ayrıntılı bir şekilde açıkladığımız bir çok bilgi içeren kitap getirdik”⁸⁴.

J. Kur'an Tefsirinin Şartları

Arapçayı bilen herkes yahut Araplar, Kur'an'ı tam olarak tefsir edemez. Âyet-i kerimede; “İnsanlara kendilerine indirileni beyan etmen için sana Kur'an'ı

⁸¹ Cin, 72/1-2: (إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ)

⁸² Şehristânî, I, 59- 62.

⁸³ Bakara, 2/185.

⁸⁴ A'raf, 7/52.

indirdik⁸⁵”, buyrulmaktadır. Bu yüzden Kur’an’ın ilk açıklayıcısı, Muhammed (sav)’dir.

Kur’an’ın tefsirini yapmak isteyen birinin, Arap dilini, sarf ve nahivi, iyi bilmesi gerekir. Onlardan sadır olan istiareyi ve mecazları da bilmesi gerekir. Sahabe ve tâbiinlerin tefsirdeki görüşlerine itibar etmelidir. Muteber rivâyetleri almalıdır. Hadisleri dinlemeli, muhaddislerin hallerini takip etmelidir. Özellikle tefsirle ilgili olan durumlarını detaylı bir şekilde incelemelidir. Alacağı hadisleri sünen ve sahihlerde hadisçilerin üzerinde ittifak ettiği hadislerden almalıdır. Açıklayacağı âyetleri ve kelimeleri onların üzerine inşa etmelidir. Kendi özel açıklamalarından kaçınmalıdır. Çünkü hadis-i şerifte Hz. Peygamber “ **مَنْ فَسَّرَ الْقُرْآنَ بِرَأْيِهِ فَإِنْ أَصَابَ** ”⁸⁶ / **Kim kendi içtihadıyla Kur’an hakkında bir şey söylerse isabet etmiş olsa bile hata etmiş olur. Hata etmişse cehennemdeki yerini hazırlasın.”**

Bir kısım müfessirler Kur’anî kelimeleri kısımlara ayırmışlardır. Tefsiri ancak naslar ve hadislerle mümkün olanlar; müphemleri, mücmelleri açıklama gibi. Mesela: ⁸⁷ “**وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ**”⁸⁷ âyetinde geçen “**الصَّلَاةَ**” kelimesine dilsel açıdan baktığımızda dua anlamına gelmektedir. “**الزَّكَاةَ**” kelimesinden de temizlikten başka hiçbir anlam anlaşılmamaktadır. Kur’an bu iki kelimeye kendi özel anlamı dışında başka anlamlar da yüklemiştir. Biz bu anlamları kelimenin salt dilsel kulanımlarından anlayamayız. Ancak diğer âyetlerden ve Peygamber (sav)’in hadislerden yola çıkarak bu kelimelerin namaz ve zekât anlamında kullanıldığını anlayabilmekteyiz.

Bir de tefsiri aklın ve Arap dilinin verdiği imkânlar ölçüsünde mümkün olanlar vardır; muhkemler gibi, bu kısma girenler başka anlamlara ihtimal vermeyen kelimenin içerdiği anlamı zahirinden anlaşılanlardır. Tefsir yapanlar, akıllarını iyice kullanıp dikkatlice muhkemler üzerinde düşündüklerinde onların anlamını bileceklerdir.

⁸⁵ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نَزَّلَ إِلَيْهِمْ: (Nahl 16/44)

⁸⁶ Bu hadisi bu şekilde bir bütün olarak hadis kitaplarında bulamadım. Ancak iki ayrı hadis olarak hadis kitaplarında buldum. **مَنْ فَسَّرَ الْقُرْآنَ بِرَأْيِهِ فَإِنْ أَصَابَ فَقَدْ أَخْطَأَ** şeklinde hadisi şu hadis kitabında buldum. **et-Tirmizî**, “*et-Tefsir*,” 1; **مَنْ فَسَّرَ الْقُرْآنَ بِرَأْيِهِ فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ** şeklinde hadisi ise de şu hadis kitaplarında buldum. **et-Tirmizî**, “*et-Tefsir*”, 1. Zikri geçen hadise mana olarak yakın anlamda rivayet için bkz. Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, çağrı Yay., 1982. I, 269.

⁸⁷ Bakara, 2/43: (Namazı kılınız zekâtı veriniz.)

Kur'an'ı tefsir eden biri esbab-ı nüzûlü de çok iyi bilmesi gerekir. Çünkü esbab-ı nüzûl genelleri özelleştirir, özelleri genelleştirir. Mücmelleri mukayyetlerin üzerine hamleder. Arap dilinde birden fazla anlamlara gelebilen kelimelerin anlamlarını, kelimenin bir anlamı üzerine hasreder. Buları da ancak naslar ve hadislerle anlayabilmekteyiz. Esbab-ı nüzûlün önemini gözler önüne sermek için Şehristânî, Hz. Ali'nin şu sözünü nakletmektedir: “Kur'an'dan inen her âyetin niçin nerede ve kimler hakkında indiğini bilirim. Allah bana kalp ve akıl verdi. Soru sormam için de lisan verdi.”

Bir müfessir âyetleri tefsir ederken müteşabih âyetlere dikkat etmeli onları kendi şahsi ve mezhebi görüşlerine göre tefsir etmemelidir. Müteşabih âyetleri tefsir eden her müfessir bağlı bulunduğu mezhebin görüşleri çerçevesinde tefsir eder. Bu tür düşüncelerden kaçınmalıdır. Mesela; Kaderiyye, Eşariyye, bu tür âyetleri mezheplerine uygun düşecek şekilde etmektedirler⁸⁸.

⁸⁸ Şehristânî, I, 63-67.

İKİNCİ BÖLÜM

TEFSİRİN RİVÂYET YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

I. KUR'AN'IN KUR'AN'LA TEFSİRİ

Kur'an-ı Kerim'deki herhangi bir âyetin tam olarak ne anlama geldiğini, ondan muradın ne olduğunu en iyi kitabın sahibi olan Allah (cc) bilir. Bunun için başta sahabiler olmak üzere, bütün müfessirler bir âyetin anlamını tam olarak bilmek için ilk başvurdukları temel kaynak, Kur'an-ı Kerim olmuştur. Onlar, aradıklarını onda bulamazlarsa o zaman Peygamber (sav)'e yahut onun hadislerine başvururlardı. Onda da bulamazlar ise, en son Arap dilinin kendilerine sağladığı dilsel çözümlere ve kendi içtihatlarına müracaat ederlerdi.

Bir hüküm bir âyette genel olarak verilirken başka bir âyette o hükmün genel anlamı hususileştirilmiş olabilmektedir. Mücmel veya müphem olarak ifade edilen bir âyet, başka bir yerde genel veya daha açık bir şekilde açıklanmış olabilmektedir. Kur'an'dan her herhangi bir konuyu veya meseleyi incelediğimiz zaman o konu veya mesele ile ilgili Kur'an'daki bütün âyetleri dikkatle irdelememiz gerekir. Kur'an'ın nesh ettiği âyetleri, genel veya özel olarak vermiş olduğu hükümleri iyi bilen bir insan, Kur'an'ı daha iyi anlar ve onun anlamına vakıf olur.

İncelediğimiz tefsire dönecek olursak, Şehristânî bir âyetin anlamını açıklarken görüşünü desteklemek için başvurduğu kaynaklardan birisi de Kur'an-ı Kerim'dir. Açıkladığı her âyetle ilgili bol miktarda onun anlamını destekleyecek başka âyetler vermektedir. Bunun yanı sıra vermiş olduğu âyetin hangi sûrenin hangi âyeti olduğu konusunda bilgi vermez. Âyetlerden de sadece kendisine gerekli olan kısmını aldığını görmekteyiz.

Örnek 1:

89 «صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ»

Yukarıda geçen âyette kendilerine nimet verdiklerinden «أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ» kastın Şehristânî, şu âyeti kerimeyi delil getirerek onların peygamberler, siddikler, şehitler ve salih insanlar olduğunu belirtmektedir⁹⁰.

«وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ»⁹¹

Örnek 2:

92 «وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ»

Âyet-i kerimesinde geçen «قُلُوبُنَا غُلْفٌ» sözünü daha iyi anlamak için Şehristânî; Mücâhid, Katâde ve İbn Cerir'in dayanak olarak getirdiği⁹³, «وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ»⁹³ sözünü zikretmektedir. Âyette geçen «أَكِنَّةً» sözcüğüne dayanarak «غُلْفٌ» sözcüğünden kastın, muhafaza olduğunu ifade etmektedir⁹⁴.

Örnek 3:

«وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ»⁹⁵

Bu âyette geçen «الزَّكَاةَ»tan kastın itaat ve ihlâs olduğunu İbn Abbas'ın da delil olarak getirmiş olduğu şu âyetlerle açıklar: ⁹⁶ « قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى / itaat edenler

⁸⁹ Fatiha, 1/7: (Nimete erdirdiğin kimselerin yoluna; gazaba uğrayanların, ya da sapıtanların yoluna değil.)

⁹⁰ Şehristânî, I, 103.

⁹¹ Nisa, 4/69: (Kim Allah'a ve Resulüne itaat ederse; işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet ihsan ettiği peygamberler, siddikler, şehitler ve salih insanlarla beraberdir.)

⁹² Bakara, 2/88: ("Kalplerimiz perdelidir" dediler, hayır, Allah inkârlarından dolayı onları lanetlemiştir. Onların pek azı inanırlar.)

⁹³ Fussilet, 41/5: (Bizi çağırdığın şeye karşılık kalbimiz bir kılıf içerisindedir.)

⁹⁴ Şehristânî, I, 454.

⁹⁵ Bakara, 2/110: (Namazı kılın, zekâtı verin, kendiniz için önden gönderdiğiniz her hayrı Allah katında bulacaksınız. Allah, yaptıklarınızı şüpheşiz görür.)

⁹⁶ A'la, 87/14.

kurtuluşa ermişlerdir”.⁹⁷ “ مَا زَكَ مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَدًا / sizden hiçbir kimseyi asla ihlâslı yapmazdı”⁹⁸.

II. KUR’AN’IN SÜNNETLE TEFSİRİ

Kur’an’ın anlaşılmasında en önemli basamaklardan birisi de Kur’an’ın sünnetle tefsiridir. Kur’an’ın murad buyurduğu şeyleri en iyi anlayan ve bizlere tebliğ eden kişi, hiç şüphe yok ki, Kur’an’ın kendisine nazil olduğu Peygamber (sav)’dir. Peygamber (sav) aynı zamanda Kitab’ın ilk müfessiridir. Sahabiler Kur’an âyetlerinden anlayamadıklarını hemen Peygamber (sav)’e gelip sorarak onun cevabını alırlardı.

Şehristânî, eserinde Kur’an’ın sünnetle tefsirine itina göstermiş, bu konuda bol miktarda örnek vermiştir. Onun Kur’an’ın sünnetle tefsirinde şöyle bir metot izlediğini görmekteyiz. Peygamber (sav)’den rivâyet edilen hadislerin bazılarının ilk ravisini ve rivâyet zincirini zikretmeden direkt olarak “Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur.” deyip doğrudan hadise geçmektedir. Bazen de hadisin ilk ravisini verip diğer râvilerini ve rivâyet zincirini vermemektedir. Hadis, eğer âyeti tahsis etmişse, bunu ilgili âyetin olduğu yerde zikretmektedir.

Müfessir, Kur’an’ın Kur’an’la tefsirinde olduğu gibi, burada da hadislerden kendisine lazım olan kısmını almakta, hadisin tamamını aktarma gereksinimi duymamaktadır. Müellifin, Kur’an’ın sünnetle tefsiri ile ilgili metodunu tek tek inceleyeceğiz.

A. İlk Râvisiyle Birlikte Zikrettiği Hadisler

Örnek 1:

Adiy b. Hatim, rivâyet ettiğine göre Peygamber (sav) Fatiha Sûresi son âyette geçen “غَيْرِ الْمَعْضُوبِ عَلَيْهِمْ” den kastın, Yahudiler, “وَلَا الضَّالِّينَ” den kastın da Hıristiyanlar olduğunu belirtmiştir⁹⁹.

⁹⁷ Nur, 24/21.

⁹⁸ Şehristânî, I, 516.

⁹⁹ Şehristânî, I, 109.

Örnek 2:

”وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا

...،¹⁰⁰

Şehristânî bu âyetteki şahitlik kavramını açıklarken Hz. Ömer'in Peygamber (sav) den şöyle bir hadis rivâyet ettiğini aktarmaktadır¹⁰¹: “Bir Müslümana dört kişi hayırla şahitlik ederse cennete girer¹⁰²”.

Örnek 3:

”قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ“¹⁰³

Müfessir, âyeti açıklarken âyette geçen “سُبْحَانَكَ” kavramı hakkında Talha b. Abdullah'ın Peygamber (sav)'e “سبحان الله” kavramının tefsirini sorduğunu Peygamber (sav) de “Allah'ı her türlü kötülükten tenzih ederim” demek olduğunu belirtmiştir¹⁰⁴

B. Râvisini Zikretmeden Sadece Hadis Metnini Verdiği Yerler

Örnek 1:

”وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأَتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ“¹⁰⁵

Bu âyette geçen “تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا” kısmını açıklarken râvisini zikretmeden doğrudan Peygamber (sav) şöyle dediğini söylemektedir: “Cennetin nehirleri hendeksiz akarlar”¹⁰⁶.diye tefsir etmiştir¹⁰⁷.

¹⁰⁰ Bakara, 2/143: (Böylece sizi insanlara şahit ve örnek olmanız için tam ortada bulunan bir ümmet kıldık. Peygamber de size şahit ve örnektir...)

¹⁰¹ Şehristânî, II, 649.

¹⁰² **Buhârî**, “*Kitabu'l-Cenâiz*”, Bab No: 86; Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, (Tah.Şuayb el-Arnaût), I, 287, h.n.: 139.

¹⁰³ Bakara, 2/32: (Cevap verdiler: "Sen münezzehsin, öğrettiğinden başka bizim bir bilgimiz yoktur. Şüphesiz Sen hem Bilensin, hem Hakim'sin".)

¹⁰⁴ Şehristânî, I, 266.

¹⁰⁵ Bakara, 2/25: (İnananlar ve yararlı işler yapanlara, kendilerine altlarından ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele. Onlara buranın bir ürünü rızık olarak verildiğinde, "Bu daha önce de rızıklandığımızdır" derler. Bunlar, söylediklerinin benzerleri olarak sunulmuştur. Onlara orada tertemiz eşler vardır ve orada temelli kalırlar.)

Örnek 2:

Şehristânî bismelenin tefsirini yaparken Peygamber (sav)’in “Besmele ile başlamayan her iş eksiktir.”¹⁰⁸ hadisini aktarmaktadır¹⁰⁹.

Örnek 3:

”خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ”¹¹⁰

Müellif bu âyeti tefsir ederken bir hadiste Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur, der: “Mü’min bir günah işlediği zaman kalbinde siyah bir nokta belirir. Tövbe eder ve bağışlanma dilerse kalbi cilalanır. Eğer günaha ısrar ederse kalbi kilitlenir ve mühürlenir.”¹¹¹”

C. Âyetin Genel Anlamının Hadisle Tahsis Edilmesi

Âyette genel olarak verilmiş bir hükmü Peygamber (sav) tahsis edebilme yetkisine sahiptir.

Örnek 1:

”نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لَأَنفُسِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقَوُهُ
وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ،”¹¹²

Bu âyette “Kadınlarınız sizin için bir tarladır. Tarlanıza dilediğiniz gibi varınız.” Âyetindeki “dilediğiniz gibi” kısmını Peygamber (sav) şu hadisi ile tahsis etmiştir¹¹³. “eşlerinize arkadan yaklaşmayın.”¹¹⁴

¹⁰⁶ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, **el-Musannef**, (Tah. Kemal Yusuf Hud), Daru’l-Tâc, 1989, “*Kitabu’l-Cennet*”, XVIII, 407.

¹⁰⁷ Şehristânî, I, 219.

¹⁰⁸ Suyutî, Celaleddin, Abdurrahman b. Ebû Bekir **el-Camiu’s-Sağir Min Ehâdisi’l-Beşiri’n-Nezir**, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1994, II, 158, h.n.: 6284; el-Elbânî, Muhammed Nasiruddin, **İrvâu’l-Ğalil Fî Tahrici Ehâdisi Manari’s-Sebil**, el-Mektebetu’l-İslâmî, Beyrut, 1985, I, 29.

¹⁰⁹ Şehristânî, I, 87.

¹¹⁰ Bakara, 2/7: (Allah onların kalblerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerinde de perde vardır ve büyük azab onlar içindir.)

¹¹¹ Şehristânî, I, 103.

¹¹² Bakara, 2/223: (Kadınlarınız sizin tarlanızdır, tarlanıza istediğiniz gibi gelin. İstikbal için hazırlıklı olun, Allah’tan sakının. O’na, hiç şüphesiz kavuşacağınızı bilin, bunu inananlara müjdele.)

¹¹³ Şehristânî, II, 878.

Örnek 2:

«إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهْلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»¹¹⁵

Âyetinde sizlere meyte, kan, domuz eti ve üzerinde Allah'ın adının anılmadan kesildiği haram kılınmıştır. Âyette geçen meyte ve demden ikisinin bizlere helal kılındığını Peygamber (sav) şu hadisi ile tahsis etmiştir¹¹⁶: “Bizler iki meyte ve iki kan helal kılınmıştır. İki meyteye gelince onlar balık ve çekirgeciğdir. İki kansa karaciğer ve dalaktır.”¹¹⁷

Örnek 3:

«وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَدْنَىٰ فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهَرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ»¹¹⁸

Bu âyet inince bazı Müslümanlar eşleri hayızlı iken, onları evden çıkartmaya yeltendiler. Bunun üzerine bazı fakir sahabiler durumu Peygamber (sav)'e şikâyet ettiler. Bunun üzerine Peygamber (sav) “Onlardan uzak durmaktan kasıt, cinsel ilişkidir. Evden uzaklık değildir”¹¹⁹, diyerek âyetin genel olabilecek manasını tahsis etmiş oldu¹²⁰.

¹¹⁴ İbn Mâce, Ebû Hasan el-Hanefî, **es-Sünen**, Daru'l-Mâ'rife, Beyrut, 1996, Kitabu'n-Nikah, 1924; İbn Hibban, **Sahih**, Kitabu's-Salat, IX, 514; Nesâî, **Sünen en-Nesâî el-Kubrâ**, Kitabu Nevakidi's-Salat V, 316; Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, (Tah. Şuayb Arnaût) XXXVI, 189. h.n.: 21808.

¹¹⁵ Bakara, 2/173: (Şüphesiz size ölü hayvan etini, kanı, domuz etini, Allah'tan başkası için kesilen hayvanı haram kılmıştır; fakat darda kalana, başkasının payına el uzatmamak ve zaruret miktarını aşmamak üzere günah sayılmaz. Çünkü Allah bağışlayandır, merhamet edendir.)

¹¹⁶ Şehristânî, II, 723.

¹¹⁷ Malik b. Enes, **el-Muvatta**, (Tah. Takyuddin en-Nedvî), Daru'l-Kalem, Dimeşk, 1991 “*Kitabu'd-Dihya*”, 616; el-Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali, Ebû Bekir, **Sünenü'l-Kubrâ ve Zeylühü el-Cevheru'n-Nukyâ**, (tak. Muhammed Abdulkadir Atâ) Kitabu't-Taharet, 67.

¹¹⁸ Bakara, 2/222: (Sana, kadınların aybaşı hali hakkında da sorarlar. De ki: "O bir ezadır (rahatsızlıktır)". Aybaşı halinde iken kadınlardan el çekin, temizlenmelerine kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri zaman, Allah'ın size buyurduğu yoldan yaklaşın. Allah şüphesiz daima tevbe edenleri sever, temizlenenleri de sever.)

¹¹⁹ Yaptığımız araştırmalar sonucu hadisin kaynağını tespit edemedik.

¹²⁰ Şehristânî, II, 876.

III. KUR'AN'IN SAHABE SÖZLERİYLE TEFSİRİ

Sahabe: Peygamber (sav)'i hayatta iken ona iman edip onu gören ve iman üzerinde ölen kimseye denir. Sahabiler Peygamber (sav)'in eğitiminden geçmiş, Kur'an'ın nüzûlüne şahitlik etmiş, Kur'an'ı yaşamış ve yaşanması için mücadele vermiş olan insanlardır. Kur'an'ın anlaşılması için sahabilerin görüşleri bizler için büyük bir önemi haizdir.

A. Hz. Ali

Şehristânî, tefsirinde tespit edebildiğimiz kadarıyla çoğunluğu esrârda¹²¹ geçmek üzere 45 yerde Hz. Ali'den alıntı yapmıştır. Eserinde bazen Ali b. Ebû Talib¹²² bazen Emiru'l-Mü'minin Ali (ra) diyerek¹²³ bazen de sadece ismini¹²⁴ zikrederek alıntı yapmaktadır.

Örnek:

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ،¹²⁵

Müfessir, bu âyeti açıklarken, Hz. Ali'nin şu sözünü nakletmektedir: Dünyadaki iyilik salih bir eştir. Ahiretteki iyilik, hurilerdir. Cehennem azabı ise; kötü kadındır¹²⁶.

B. İbn Mes'ud

İbn Mes'ud, ilahi vahyi, bizzat onu alan ve telaffuz eden Peygamber (sav)'den öğrenmiştir. Bunun içindir ki o, Kur'an'ı en iyi bilen, en mükemmel ezberleyen zâtlardandı. Herkes onun bu husustaki bilgisini ve kabiliyetini takdir ederdi, sahabilerin hepsi onun Kur'an'a vukufiyetini ve ondaki üstünlüğünü kabul ederlerdi. İbn Mes'ud, Kur'an'a vukufiyetini şu sözleriyle kendisi de deklere

¹²¹ Şehristânî, I, 163, 166, 262, 399; Şehristânî, II, 674, 776, 850.

¹²² Şehristânî, II, 666, 876.

¹²³ Şehristânî, I, 113; Şehristânî, II, 816, 1017.

¹²⁴ Şehristânî, II, 917, 959, 965, 1009.

¹²⁵ Bakara, 2/201: ("Rabbimiz! Bize dünyada iyiyi, ahirette de iyiyi ver, bizi ateşin azabından koru" diyenler vardır.)

¹²⁶ Şehristânî, II, 816. Ayrıca benzer örnekler için bkz. Şehristânî, II, 615, 666.

etmiştir. “Allah’a yemin ederim ki Kur’an’dan hangi âyet nazil olmuşsa ben onun nerede ve kimin hakkında nazil olduğunu bilirim” derdi¹²⁷.

İbn Abbas’tan sonra Şehristânî’nin en fazla yararlandığı müfessir sahaberin başında İbn Mes’ud gelmektedir. Şehristânî eserinde İbn Mes’ud’tan 67 yerde alıntı yapmaktadır.

Örnek:

”وَإِذَا لَفُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ“¹²⁸

Âyetinde geçen “شَيَاطِينِهِمْ” den kasıt İbn Mes’ud, Katâde ve Sûddî’e göre küfürdeki önderlerdir¹²⁹.

C. İbn Abbas

İbn Abbas Peygamber (sav)’in “Allah’ım onu dinde fakih/derin anlayışlı kıl ve ona te’vili öğret¹³⁰” duasına mazhar olmuştur. Sahabiler tarafından “Tercümânu’l-Kur’an” lakabı kedisine verilmiştir¹³¹.

Şehristânî eserinde sahabe müfessirlerden bol bol alıntı yapmıştır. Bir konu hakkında sahabilerin görüşleri varsa, o görüşlere öncelik vermiştir. En fazla yararlandığı müfessir sahabe İbn Abbas’tır. Bazen direkt “İbn Abbas şöyle demiştir” der veya İbn Abbas’tan rivâyet eden ravilerle birlikte İbn Abbas’ın görüşünü, zikreder. Bazen de İbn Abbas’la diğer müfessir sahabiler aynı görüşte ise, bu görüşü belirterek hepsinin ismini vermektedir. Müfessirimizin eserinde İbn Abbas’ın ismi

¹²⁷ Ma’rife, Muhammed Hadî, **et-Tefsir ve’l-Mufessirûn**, El-Camiâtu’r-Radaviyye Lil Ulumi’l-İslamiyye, yy., 1997, I, 217-219.

¹²⁸ Bakara, 2/14: (İnananlara rastladıkları zaman, "İnandık" derler, elebaşlarıyla baş başa kaldıklarında, "Biz şüphesiz sizinleyiz, onlarla sadece alay etmekteyiz" derler.)

¹²⁹ Şehristânî, I, 272. Ayrıca benzer örnek için bkz. I, 164.

¹³⁰ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned** (Tah. Şuayb Arnaût), IV, 225, h.n.: 2397; İbn Hibban, Muhammed b. Hibban b. Ahmed Ebû Hatim et-Temimî, **es-Sahih**, (Tah. Şuayb Arnaût), XV, 531; İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, **Fethu'l-Barî Şerhi Sahih'i-Buharî**, Darul-Marifet, tarihsiz, I, 170.

¹³¹ İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, **el-İsâbe Fi Temyizi's-Sahabe**, Kahire, 1328, II, 330-334.

454 yerde geçmektedir. Bu da müfessirimizin İbn Abbas'a ve onun görüşlerine verdiği önemi açıkça gözler önüne sermektedir.

1. İbn Abbas Tek Başına

İbn Abbas'ın görüşlerini ravilerinden hali olarak sık sık eserinde zikretmektedir.

Örnek:

”وَلْتَبْلُوْكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِيرِ الصَّابِرِينَ“¹³²

İbn Abbas'a göre söz konusu âyette geçen “ بِشَيْءٍ ” sözcüğünden maksat düşman korkusu, kuraklık; “وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ” dan kasıt, maldaki ve hayvanlardaki zararlar. “وَالْأَنْفُسِ” dan kasıt da ölüm öldürülme ve hastalıkla azalmaktır¹³³.

2. İbn Abbas Ravileriyle Birlikte

Şehristânî, İbn Abbas'ın görüşlerini zikrederken bazen de ravileriyle birlikte zikretmektedir.

Örnek:

”هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ“¹³⁴

Şehristânî bu âyetin tefsiriyle ilgili olarak, Sûddi »» Ebû Malik »» Ebû Salih »» İbn Abbas'ın âyette geçen “ ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ / Sonra gökyüzüne yöneldi.” kısmını açıklarken, yer ve göğün yaratılışı ile ilgili şunları söylediğini aktarmaktadır: Su dışında hiçbir şey yaratılmadan önce Allah (cc)'ın arşı su üzerindeydi. Allah (cc) başka bir şey yaratmak istediğinde sudan buharı çıkarttı ve suyun üzerinde yükseltti. Yükseldiği için de kendisine sema denildi. Sonra yeri genişletti ve tek bir yer yaptı. Daha sonra onu böldü ve yedi kat yaptı.-Pazar ve pazartesi günlerinde- Allah (cc) yeryüzünü balina balığının üzerinde yarattı. Balınayı da suyun üzerinde yarattı.

¹³² Bakara, 2/155: (Muhakkak sizi biraz korku, biraz açlık ve mallardan, canlılardan, ürünlerden biraz eksiltmekle deneriz, sabredenleri müjdele.)

¹³³ Şehristânî, II, 678. Ayrıca benzer örnekler için bkz Şehristânî, II, 637, 642.

¹³⁴ Bakara, 2/29: (O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip onları yedi gök halinde düzenleyendir. O, her şeyi hakkıyla bilendir.)

Yeryüzü balina balığının üzerinden yere indirildi. Ona dağlar kazık olarak çakıldı. Dağlar, ağaçlar ve yeryüzünde yaşayanlar için vakit yaratıldı. -Salı ve Çarşamba günlerinde- Sonra gökyüzüne yöneldi. O da buhar şeklindeydi. O buhar da suyun nefesindendi. Onu da tek bir gök yaptı. Onu da bölüp iki günde yedi gök yaptı. – Perşembe ve Cuma gününde- istediği şeyleri yaratmayı bitirdikten sonra arşa istiva etti¹³⁵.

Ayrıca müfessirimiz Hz. Ömer'den¹³⁶ 40, Cafer b. Ebû Talib (Cafer-i Tayyar)'ten¹³⁷ 2, Halid b. Velid'ten¹³⁸ 1, Ubey b. Ka'b'tan¹³⁹ 24, Enes b. Malik'ten¹⁴⁰ 11, Esmâ b. Ebû Bekir'den¹⁴¹ 1, İbn Ömer'den¹⁴² 28, kere yararlanmıştır.

IV. KUR'AN'IN TÂBÎİN SÖZLERİYLE TEFSİRİ

Sahabilerin görüşüne verdiği önem kadar tâbiinin de görüşlerine önem veren Şehristânî, eserinde tâbiinden çokça yararlanmaktadır. Bazen tâbiinden herhangi birinin bir konuda, bir sahâbi veya çağdaşlarından herhangi biri ile bir görüşü aynı ise müfessirimiz görüşü verip “şu şahıslar bu görüşte ortaktır.” demektedir. Bazen açıkça müfessir tâbiinin görüşlerini de vermektedir. Eserinde en fazla Mücâhid'den alıntı yapmıştır. Şimdi de onun alıntı yaptığı tâbiinden bir kısmının isimleri ve ondan ne kadar alıntı yaptığını belirtip bu konuda örnekler vermeye çalışacağız. Konunun bir kısmını da “Tâbiinin görüşlerinin bir arada verdiği yerler” başlığı altında sunacağız.

A. Mücâhid

Şehristânî, 222 yerde çeşitli vesilelerle Mücâhid'den alıntı yapmaktadır.

¹³⁵ Şehristânî, I, 242. Benzer örnekler için bkz. Şehristânî, I, 239, 249, 253, 260, 261.

¹³⁶ Örnek olarak bkz. Şehristânî, I, 473.

¹³⁷ Örnek olarak bkz. Şehristânî, I, 545.

¹³⁸ Örnek olarak bkz. Şehristânî, II, 1029

¹³⁹ Örnek olarak bkz. Şehristânî, I, 94.

¹⁴⁰ Örnek olarak bkz. Şehristânî, I, 233.

¹⁴¹ Örnek olarak bkz. Şehristânî, II, 1018.

¹⁴² Örnek olarak bkz. Şehristânî, II, 746.

Örnek:

”فَازِلَهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ“¹⁴³

Mücâhid'e göre bu âyette hitap, Âdem (as), İblis ve yılan yapıldı. “ **بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ** / *bazınız bazınıza düşman olarak*” ifadesinden kasıt, Âdem (as), İblis, yılan ve onların nesilleridir. Çünkü Âdem (as) ile Havva arasında herhangi bir düşmanlık yoktu. O ikisi, karı kocaydılar. İblis ile yılan arasında da herhangi bir düşmanlık yoktu. Onlar da karı koca idiler¹⁴⁴.

B. Hasan Basrî

Şehristânî'nin eserinde Hasan Basrî'nin ismi 179 yerde geçmektedir.

Örnek:

”هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ“¹⁴⁵

Şehristânî bu âyetle ilgili olarak Hasan Basrî'nin şunları söylediğini aktarmaktadır:

Allah (cc) yeryüzünü Beytü'l-Makdis'in bulunduğu yerde; üzerinde ve ona yapışık bir şekilde buhar bulunan ince bir taş şeklinde yarattı. Sonra buhar yükseldi. Gökyüzü şeklinde yaratıldı. Taşın bulunduğu yerde taşa yapıştı. Sonra ondan yer genişledi. Bu şekilde yerin ve göğün bitişik olduğuna ve sonradan birbirlerinden ayrıldığına da şu âyeti delil getirmektedir. “O ikisi bitişikti, biz aralarımızı ayırdık¹⁴⁶.”

Amr'ın Hasan Basrî'den rivâyet ettiğine göre Hasan Basrî şöyle demiştir: Arş, su ve ikisinin arasındaki hava dışında hiçbir şey yaratılmamıştı. Sonra Allah

¹⁴³ Bakara, 2/36: (Şeytan oradan ikisinin de ayağını kaydirtti, onları buldukları yerden çıkardı, onlara, "Birbirinize düşman olarak inin, yeryüzünde bir müddet için yerleşip geçineceksiniz" dedik.)

¹⁴⁴ Şehristânî, I, 292. Ayrıca benzer örnekler için bkz. Şehristânî, I, 298, 314.

¹⁴⁵ Bakara,2/29: (O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip onları yedi gök halinde düzenleyendir. O, her şeyi hakkıyla bilendir.)

¹⁴⁶ Enbiya, 21/30: (كَانَتْآرْتَقًا فَفَتَقْنَا مُمَّا)

ince bir taş şeklinde bir çamur yarattı. Onun üzerinde de buharı yarattı. Yeryüzünün ince taştan yaratılması, gökyüzünün buhardan yaratılmasından öncedir. Buhar çamurdan yükseldikten sonra yeryüzü genişledi¹⁴⁷.

C. Katâde

İncelediğimiz eserde toplam 218 yerde ismi geçmektedir.

Örnek:

«وَادَّ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَى بَرِّكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَرِّكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ»¹⁴⁸

Şehrisânî, Katâde'den âyette geçen «فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ» ifadesi ile ilgili şu olayları nakletmektedir:

Allah onları belaların en şiddetlisiyle imtihan etti. Bıçakla birbirlerini kurban etmeyi onlara emretti. Onlardan iki grup birbirlerini kurban etmek için davrandı. Allah, onlardan intikam aldıktan sonra onların ellerinden bıçakları düştü. Onlardan ölenler şehit sayıldı kalanların da tövbeleri kabul edildi.

Müfessirimiz, Me'mer'in Zuhri'den onun da Katâde'den rivâyet ettiğine göre başka bir rivâyette Katâde şöyle demektedir: Onlardan iki grup birbirlerini öldürmek üzere kalktılar, kendilerine “yeter” denilinceye kadar birbirlerini öldürdüler.

Âyetle ilgili olarak Mücâhid, Said b. Cübeyr ve Ubeyde b. Amr şöyle demiştir: Bazıları bazılarını hançerle öldürmeye başladılar. Kim kiminle karşılaşırsa, onu öldürüyordu. Akrabalık açısından yakın uzak hiç fark etmiyordu. Karanlık yetmiş binin üzerinden kalktı. Mücâhid der ki, bir adam annesini, babasını ve kardeşini gündüz saatinde öldürdü. Böylece öldürülenlerin sayısı yetmiş bine ulaştı¹⁴⁹.

¹⁴⁷ Şehristânî, I, 242.

¹⁴⁸ Bakara, 2/54: (Musa milletine "Ey milletim! Buzağıyı tanrı olarak benimsemekle kendinize yazık ettiniz. Yaratanınıza tövbe edin ve nefislerinizi öldürün, bu Yaratanınız katında sizin için hayırlı olur; O daima tövbeleri kabul ve merhamet eden olduğu için tövbenizi kabul eder" demişti.)

¹⁴⁹ Şehristânî, I, 353. Ayrıca benzer örnekler için bkz. Şehristânî, II, 608, 620.

D. Tâbiinin Görüşlerini Birlikte Verdiği Yerler

Şehristânî, eserinde bazen tâbiilerin görüşlerini tek tek, bazen de aynı görüşte olanları birlikte vermektedir. Bazen bir müfessirin bir görüşünü, başka bir müfessir açıkladıysa buna da değinmektedir.

Örnek 1:

150 “مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ”

Âyetinde geçen “يَوْمِ الدِّينِ /din gününden” kasıt Katâde’ye göre Allah’ın kullarını amelleriyle sorguladığı gündür. Said b. Cübeyr, Hasan Basrî ve Ebû Ubeyde de bu görüşü benimsemiştir “مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ” âyetinden kasıt yaratılmışların hesaba çekileceği gün demektir. O da kıyamet günüdür¹⁵¹.

Örnek 2:

Said b. Cübeyr, Huruf-u Mukkattalar için, “Eğer insanlar onların anlamını bilseydi, Allah’ın en büyük ismini bilmiş olurlardı.” demiştir.

Mücâhid’e göre ise bu harfler sûrelerin başlangıcıdır. İbn Cerir Mücâhid’in bu sözünü şu şekilde açıklamaktadır: Allah bu harfleri sûrelerin alametleri yaptı. Bir sûre nerede bitiyor, diğer sûre nereden başlıyor ve dikkatleri kendine çekmek için huruf-u mukattaları kullandı.¹⁵²

Örnek 3:

153 “أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهَدَىٰ فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ”

Katâde’ye göre âyette geçen “اشْتَرُوا” lafzı, dalaleti hidâyete tercih ettiler, anlamındadır. Araplar bir şeyi bir şey için terk edip bırakmaya “اشْتَرُوا / satın aldı” tabirini kullanırlar. Yani onun o şeye rağbeti, müşterinin bir şeye rağbeti gibidir. Bu da seçme anlamına gelir.

¹⁵⁰ Fatiha, 1 /4: (Din gününün sahibidir.)

¹⁵¹ Şehristânî, I, 96.

¹⁵² Şehristânî, I, 118.

¹⁵³ Bakara 2/16: (Onlar, doğruluk yerine sapıklığı aldılar da alışverişleri kar getirmedi; doğru yolu bulamamışlardı.)

Kelbî, Mukâtil ve Mücâhid'e göre ise bu âyetteki satın alma gerçek anlamındadır. Sanki onlar imanlarına karşılık küfrü satın almışlardır. Çünkü onlar iman ettikten sonra küfre döndüler. Bu konu ile ilgili olarak da Allah'ın şöyle buyurduğunu aktarmaktadır: “Bildikleri şey kendilerine gelince onu inkâr etmeye başladılar”¹⁵⁴. Kelbî ayrıca âyetle ilgili şunları söylemektedir: Muhammed (sav) kendilerine gönderilmeden önce içine girdikleri Yahudilik ve yalanlamayla ona karşılık imanlarını dalalete sattılar. Mukâtil ve Mücâhid ise şöyle dediler: İman ettiler sonra inkâr ettiler. Eğer bu âyet münafıklara hamledilirse onlar hakkındaki, alış veriş açıktır. Onlar, içlerinde gizledikleri imana karşılık olarak dilleriyle iman ederler, dalaleti hidâyete karşılık satın alırlar

Âyetin “فَمَا رَبَّحَتْ تِجَارَتُهُمْ” kısmı için Katâde şöyle demiştir: “Zarar, onların sıfatıdır. Onlar kar edemezler.” Çünkü onlar hidâyetten dalalete, cemaatten ayrılığa, itaatten günaha ve emniyetten korkuya çıktılar¹⁵⁵.

Ayrıca Şehristânî eserinde Dahhak'tan¹⁵⁶ 215, İkrime'den¹⁵⁷ 101, İbn Cübeyr'den¹⁵⁸ 109, Ebû Salih'ten¹⁵⁹ 94, Atâ (İbn Abbas'tan rivâyetleri ve kendi görüşleri ile birlikte)'dan¹⁶⁰ 204 ve Mukâtil'den¹⁶¹ 218 yerde alıntı yapmaktadır.

V. KUR'AN'IN SEBEB-İ NÜZÛLLE TEFSİRİ

Allah Teâlâ her şeyi bir sebebe bağlamıştır. Biz bunların bazısını görebilir, bazısını da göremeyiz ve izah edemeyiz. İşte Kur'an-ı Kerim'in âyetleri de bu yönden iki kısma ayrılabilir. Birincisi Kur'an'ın ekseriyetini teşkil eden ve Cenab-ı Hak tarafından indirilişini bir sebebe bağlayamadığımız veya Allah'ın doğrudan doğruya indirdiğini söylediğimiz âyetlerdir. İkincisi ise bir sebebe bağlayabildiğimiz

¹⁵⁴ Bakara 2/89: (فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ)

¹⁵⁵ Şehristânî, I, 180.

¹⁵⁶ Örnek olarak bkz. Şehristânî, II, 764.

¹⁵⁷ Örnek olarak bkz. Şehristânî, I, 43.

¹⁵⁸ Örnek olarak bkz. Şehristânî, II, 975.

¹⁵⁹ Örnek olarak bkz. Şehristânî, I, 117.

¹⁶⁰ Örnek olarak bkz. Şehristânî, I, 83.

¹⁶¹ Örnek olarak bkz. Şehristânî, I, 489.

âyetlerdir. Peygamber (sav)’e bir sual veya bir hadise dolayısıyla birkaç âyetin ve yahut da bir sûrenin tamamının nazil olmasına amil olan şeye “**sebeb-i nüzûl**” demektediriz¹⁶². Başka bir ifadeyle Kur’an âyetlerinin indirilmesine sebep olan olaylar, gelişmeler ve şartlara “**sebeb-i nüzûl**” denir.

Sebeb-i nüzûl ilmi Kur’an ilimlerinin en önemlilerinden biridir. Çünkü nüzûl sebeplerini bilmek, Kur’an’ın hem daha iyi anlaşılmasını hem de Kur’an’ın nasıl bir kitap olduğunun anlaşılmasını sağlar. Sebeb-i nüzûller, Kur’an’ın tarihini ve toplumsal zeminini sonraki nesillere aksettirirler. Sebeb-i nüzûlün temel kaynağı sahabilerdir. Çünkü onlar, vahyin inzal edilmesinin şahitleridir. Sebeb-i nüzûllerle ilgili haberler Kur’an tefsirinde ve bu konudaki müstakil çalışmalarda yer almaktadırlar¹⁶³.

Kur’an’ın sebeb-i nüzûlünü bilmenin bize sağladığı faydaları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Bu ilim sayesinde Kur’an-ı Kerim’de emredilen şeylerin hikmetini anlayabiliriz. Bu da bütün insanlara dini yönden bir fayda sağlar. Mü’minin imanı kuvvetlenir. Münkirin de doğru yolu bulmasına vesile olur.
2. Nüzûl sebepleri bilinirse, âyetlerden kastedilen mana kolaylıkla anlaşılır. Şüphe ve yanlışlıklar izale edilmiş olur.
3. Hasır ve tevehhüm bertaraf edilir. Kur’an’da âyetin zahiri, hasır ifade edebilir. Fakat sebeb-i nüzûl bilinirse, bu hususta yapılması muhtemel hatalar önlenmiş olur.
4. Nüzûl sebebi bilmek, âyetin ihtiva ettiği bir hükümü nasıl tahsis etmiş olduğu öğrenmiş olunur.
5. Sebeb-i nüzûlü bilmek, âyeti işiten bir kimsenin vahyi tespit, anlayış ve hıfzına kolaylık temin etmiş olur¹⁶⁴.
6. İslam binasının temeli ilk cemaatin yerleştirilmesi gayesiyle, ilahi hikmetin, insanları nasıl tedrici bir surette rıfk ve şefkatle eğittiğini, sebeb-i nüzûl vasıtasıyla öğrenmiş olunur.
7. İslam teşri tarihini hakkında bizlere bilgiler verir.

¹⁶² İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, TDV Yay., Ankara, 2004, s.115; es-Sabunî, Muhammed Ali, **et-Tibyan Fî Ulumi’l-Kur’an**, el-Mektebetu’l-Asriyye, Beyrut, 2011, s. 19-30.

¹⁶³ Halis Albayrak, **Tefsir Usûlü**, Şûle Yay. İstanbul, 1998, s. 159.

¹⁶⁴ Cerrahoğlu, s. 117-118.

8. Müslümanların Kur'an'la ilgili konulara gösterdikleri ihtimamın ne kadar fazla olduğunu gözler önüne serer.
9. Mü'minlere, müşriklere ve ehl-i kitaba yapılan hitaplarda, muhatapları ve muhiti, nazarı dikkate alıp farklı üsluplar kullandığını daha iyi anlayabiliriz¹⁶⁵.

Âyetlerin sebab-i nüzûlüne müfessirimiz Şehristânî de büyük bir önem atfetmiştir. Bir âyetin birden fazla sebab-i nüzûlü varsa onların hepsini tek tek önemli ve sahih rivâyetinden zayıf rivâyetine doğru bir sıralama yaparak vermektedir. Âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili birden fazla rivâyet varsa yahut kendisine göre önemli gördüğü bazı âyetlerin sebab-i nüzûlünü aktarmadan önce “النزول/Nüzûl” diye bir başlık atmaktadır. Bazen âyetin sebab-i nüzûlünü, tefsirini yaptığı âyetin içine de serpiştirdiği olmaktadır. Âyetin indiği ortamı tasvir etmesi, âyet inmeden önceki durumu betimlemesi, âyet soru üzerine indi ise soru üzerine inmiştir, demesi, âyet kim/kimler hakkında indi ise o kişilerin isimlerini vermesi ve âyetin iniş zamanını söylemesi, onun sebab-i nüzûlü ne kadar önemsediyiğini gözler önüne sermektedir.

Müfessirimiz, âyetlerin sebab-i nüzûl kaynağını vermeyip sadece rivâyet edenlerin isimlerini vermekle yetinmektedir. Yaptığımız araştırmalar neticesinde Şehristânî'nin âyetlerin sebab-i nüzûlünü belirtirken bazı rivayetleri Ebû'l-Hasen, Ali b. Ahmet el-Vahidî (v.468/1076)'den faydalanarak aktardığına şahid olduk. Bu açıklamalardan sonra eserinden yola çıkarak onun sebab-i nüzûl yöntemini belirlemeye çalışacağız.

A. Âyetlerin Sebab-i Nüzûlü

Şehristânî'nin âyetlerin sebab-i nüzûlü ile ilgili yönteminin anlaşılması için örnekler vermeye çalışacağız.

Örnek 1:

”وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ“¹⁶⁶

¹⁶⁵ Suat Yıldırım, *Ana Hatlarıyla Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, Ensar Yay. İstanbul, 2009, s. 45.

Yukardaki âyetle ilgili olarak şunu ifade etmektedir: Tefsir ehli insanlar; bu âyetin nübüvveti inkâr edenler hakkında indiğini söylemişlerdir. Bu kitabı inkâr eden Yahudiler hakkında nazil olduğunu söyleyenler de olmuştur¹⁶⁷.

Örnek 2:

”وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوْلَوْا كَانُوا آبَائِهِمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ،”¹⁶⁸

Bu âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili olarak müfessir iki rivayet aktarmaktadır: Bunlar;

Muhammed b. İshak’ın, İkrime’den, Said b. Cübeyr de İbn Abbas’tan rivâyet ettiğine göre Allah’ın Resulü Yahudileri İslam’a davet edip azaptan sakındırıyordu. Ebû Rafi’ b. Harice ve Malik b. Avf: “Biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye tabi oluruz. Onlar bizden daha iyi biliyorlardı.” demeleri üzerine bu âyet nazil oldu¹⁶⁹.

Örnek 3:

”وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ،”¹⁷⁰

Şehristânî bu âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili olarak şu rivâyeti nakletmektedir.

Kelbî »» Ebû Salih »»İbn Abbas’tan rivâyet ettiğine göre, Medineli Yahudiler Peygamber (sav)’e şöyle dediler: “Sen bizimle gökyüzün arasında yürüme mesafesi olarak beş yüz sene olduğunu söylüyorsun. Öyle ise Rabbimiz nasıl dualarımızı

¹⁶⁶ Bakara, 2/23: (Eğer kulumuza indirdiğimiz hakkında şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sûre getirin ve eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah’tan başka şahitlerinizi çağırın.)

¹⁶⁷ Şehristânî, I, 210.

¹⁶⁸ Bakara,2/170: (Onlara “Allah’ın indirdiğine uyun!” Denildiğinde, “hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuza uyarız!” derler. Peki, ama ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı?)

¹⁶⁹ Şehristânî, II, 712.

¹⁷⁰ Bakara, 2/186: (Kullarım beni senden sorarlarsa, gerçekten ben onlara çok yakıным. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm. O halde, doğru yolu bulmaları için benim davetime uysunlar, bana iman etsinler.)

iştir?” Her sema ile diğer sema arası da bu kadardır. Bunun üzerine Allah (cc) bu âyeti indirdi¹⁷¹.

B. Bir Âyet İçin Birden Fazla Nüzûl Sebebi Rivâyetini Belirtmesi

Müfessirimiz çoğu zaman bir âyet için birden fazla sebab-i nüzûl rivâyeti aktarmaktadır.

Örnek 1:

“وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ”¹⁷²

Müfessirimiz bu âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili olarak altı rivâyet aktarmaktadır.

a. Ebû Salih’in rivâyetinde İbn Abbas şöyle demiştir: “Allah’ın elçisinin ashabından bir grup Hz. Peygamber zamanında kible Kâbe’ye doğru değişmeden önce bir sefere çıkmışlardı. Onlara sis isabet etmişken namaz vakti geldi. Beytü’l-Makdis’e doğru namaz kılmak için hazırlandılar, onlardan bir kısmı doğuya, bir kısmı da batıya doğru namaz kıldı. Güneş doğunca kibleyi doğru tespit etmediklerini anladılar. Seferlerinden dönünce bu durumu Peygamber (sav)’e anlattılar. Bunun üzerine bu âyet indi.”

b. Âsım b. Abdillâh »»» Abdullah b. Amir b. Rabia’dan »»» babasından rivâyet ederek şöyle dedi: Allah’ın elçisiyle karanlık bir gecede beraberdik. Biz bir eve misafir olduk. Bir adam taşlar aldı ve namaz kılmak için kendisine bir mescit yapmaya başladı. Sabahlayınca kible dışında başka bir yere doğru namaz kıldığımızı fark ettik. Bu durumdan Peygamber (sav)’i haberdar ettik. Bunun üzerine Allah (cc) bu âyeti indirdi.

¹⁷¹ Şehristânî, II, 764.

¹⁷² Bakara 2/115: (Doğu da batı da Allah’ındır. Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü işte ordadır. Şüphesiz Allah, lutfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.)

c. Sûddî, Ebû Malikten »» Ebû Salih'ten »» İbn Abbas'tan rivâyet etti. Allah'ın elçisi Beytül-Makdis'e doğru namaz kıldırırken Yahudiler; "Muhammed kıblesinin neresi olduğunu biz ona bildirmeden bilmiyordu." dediler. Peygamber (sav) kiblenin Kâbe'ye doğru çevrilmesini istiyordu ve nihâyet o yöne çevrildi. Bunun üzerine Yahudiler; "onlara ne oluyor da üzerlerinde buldukları kibleden başka yöne doğru yöneldiler", diye söylendiler. Bunun üzerine Allah (cc) bu âyeti indirdi.

d. Katâde, İbn Zeyd ve Rebî' söyle dedi: Bu, İslam'ın başlangıcında belli bir kibleye dönüşün farz kılınmadığı zamandı. Müslümanlar istedikleri herhangi bir yöne doğru namaz kılıyorlardı. Sonra bu yönelme emriyle nesh edildi.

e. İbn Ömer'e göre; bu âyet yolculukta nafilâ namazları kılmak isteyenler için inmiştir. Yolcu Nafilâ namazı kılmak istediğinde istediği her yöne yönelebilir¹⁷³.

f. Mücâhid, Hasan ve Dahhâk dediler ki: "Bana dua ediniz ki dualarınıza icabet edeyim.¹⁷⁴" âyeti inince sahabiler nereye doğru dua edelim, dediler. Bu soru üzerine Allah (cc) bu âyeti indirdi. "Nereye yönelirsiniz. Allah'ın rızasını orada bulursunuz."¹⁷⁵

C. Âyet Kimin/Kimlerin Hakkında Nazil Olduğu Meselesi

Âyetin iniş sebebi ne kadar hususi de olsa hükmü umumidir. Âyetin daha iyi anlaşılması için kimin/kimlerin hakkında indiğini bilmek gerekir. Şehristânî âyetin kim veya kimler hakkında indiği ile ilgili rivâyetleri bol miktarda okuyucusuna aktarmaktadır.

Örnek 1:

”إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ“¹⁷⁶

¹⁷³ el-Vahidî, Ebûl-Hasen Ali b. Ahmed, **Esbab-ı Nüzûl**, (Terc. Necati Tetik ve Necdet Çağlı), İhtar Yay. İstanbul, 1997, s. 33.

¹⁷⁴ Mü'min 40/60: (ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ)

¹⁷⁵ Şehristânî, I, 527. Benzer örnekler için bkz. Şehristânî, II, 789, 791-792, 826-827.

¹⁷⁶ Bakara, 2/6: (Küfre sapanlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar.)

Bu âyetin kim /kimler hakkında indiği ile ilgili olarak Şehristânî birden fazla rivâyet aktarmakta fakat rivâyetler arasında herhangi bir tercih yapmamakta, bir yorumda bulunmamaktadır. Şehristânî'nin aktardığı rivâyetleri onun önem sırasına göre şöyle sıralayabiliriz¹⁷⁷:

Dahhâk'a göre sözü edilen âyet, Ebû Cehil ve ailesinden beş kişi hakkında inmiştir¹⁷⁸.

Rabi' b. Enes'e göre ise bu âyet, Bedir günü grup komutanları hakkında inmiştir. Ebû Âliye; o komutanlardan Ebû Süfyan ve Hakem b. Ebû As dışındakilerin hiçbiri Müslüman olmamıştır, demiştir.

Muhammed b. Cerir ise şöyle demiştir: Ehli kitaptan müşrik olanlar hakkında nazil olmuştur. Allah (cc) ne zaman mü'minlerden bahsederse hemen akabinde kâfirlerden de bahseder. Kelbî'ye göre ise bu âyet, Evs ve Hazrecli Yahudi hahamları hakkında inmiştir.

İbn Abbas ve Sûddî, bu âyetin Allah'ın birliğini inkâr edenler hakkında indiğini belirtmişlerdir.

“Münafıklar hakkında indirilmiştir.” diyenler de olmuştur.

Örnek 2:

”وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ”¹⁷⁹

Bu âyet münafıklardan Abdullah b. Ubey b. Selul el Hazrecî, Mu'teb b. Kuşeyr, Cudde b. Kays ve onun Yahudilerden olan dostları ve diğerleri ile şu konu üzerinde anlaşırken inmiştir: “Geliniz Muhammed ve ashabına Müslüman olduk, diyelim bununla beraber dinimize sımsıkı bağlanalım.” İman sözcüğünü dilleriyle açıkça söyleme üzerine anlaştılar. İtikatları ise bunun tam tersiydi. Bunun üzerine Cenab-ı Hak onlar hakkında bu âyeti indirdi¹⁸⁰.

¹⁷⁷ Şehristânî, I, 139.

¹⁷⁸ Vahidî, s. 20.

¹⁷⁹ Bakara, 2/8: (İnsanlardan, inanmadıkları halde, “Allah'a ve ahiret gününe inandık” diyenler de vardır.)

¹⁸⁰ Şehristânî, I, 157.

Örnek 3:

”وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ“¹⁸¹

Müfessirler bu âyetin Bedir savaşı şehitleri¹⁸² hakkında indiğini söylemektedirler. Bazı insanlar Allah yolunda şehit olanlar için şunu söylemekteydi. “Falanca kişi öldü, bütün dünya nimetleri ve lezzetlerinden mahrum kaldı.” Allah (cc) bu âyetle, onları bu sözlerinden alı koymaktadır¹⁸³.

D. Âyetin İniş Zamanı

Kur’an’ı daha iyi anlamak, âyetlerin nâsîh ve mensûhunun kavramak, Kur’an’ın kısa bir süre içerisinde hitap ettiği toplumu nereden nereye getirdiğini bilmek âyetlerin ne zaman indiğinin bilinmesi gerekir. Müfessirimiz de âyetlerin ne zaman indiği ile ilgili rivâyetler varsa bunları aktarmaktadır.

Örnek 1:

”أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخَلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسْتَهْمُ الْبِأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَزُلْزَلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرَ اللَّهُ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ“¹⁸⁴

184

Bu âyetin ne zaman indiği ile ilgili olarak İbn Abbas, bu âyetin hicretten sonra muhacirlerin evlerini, barklarını terk edip Medine’ye gelmeleri ve orada sıkıntı ve fakirlik çekmeleri üzerine Allah (cc) tarafından onlara bir müjde ve kalplerinin mutmain olması için indirdiğini belirtmektedir. Katâde ve Sûddî ise, Hendek savaşı sırasında Müslümanlara isabet etmiş olan şiddet ve korku üzerine Cenab-ı Hak bu âyeti indirmiştir, der¹⁸⁵.

¹⁸¹ Bakara, 2/154: (Allah yolunda öldürülenlere “ölüler” demeyin. Hayır, onlar diridirler. Ancak siz bunu bilemesiniz.)

¹⁸² Bedir savaşı şehitleri toplam 14 kişiydi. Altısı Muhacir, sekizi Ensâr’dandı.

¹⁸³ Şehristânî, II, 675; Vahidî, s. 38.

¹⁸⁴ Bakara, 2/214: (Yoksa siz, sizden öncekilerin başına gelenler sizin başınıza de gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Peygamber ve onunla beraber mü’minler, “Allahın yardımı ne zaman?” diyecek kadar darlığa ve zorluğa uğramışlar ve sarsılmışlardı. İyi bilin ki Allah’ın yardımı pek yakındır.)

¹⁸⁵ Şehristânî, II, 843; Vahidî, s. 53-54.

Örnek 2:

«أَمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ»¹⁸⁶

Bu âyetin ne zaman indiği ile ilgili olarak şu rivayet edilmektedir; Murre'nin Abdullah İbn Mes'ud'dan rivâyet ettiğine göre Resulullah (sav), sidre-i müntehaya çıkınca kendisine üç şey verildi: Beş vakit namaz, Bakara Sûresinin sonu Allah'a ortak koşmayanların günahlarının affedileceği müjdesi¹⁸⁷. Bakara Sûresinin son iki âyetinin Mirac gecesinde Hz. Peygamber'in Rabbinin büyük mucizelerin gördükten, yüce sözlerini işittikten sonra nazil olduğu belirtilmektedir¹⁸⁸. Bu âyetler Mirac gecesinde inmiştir. Mirac olayı da hicretten bir yıl önce Mekke'de meydana gelmiştir.

Örnek 3:

«وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»¹⁸⁹

İbn Abbas, İkrime ve Ebû Salih'in rivâyetleriyle bu âyet, hicretin yedinci senesinde Peygamber (sav) kaza umresini yerine getirmek isteyince bir adam Hz. Peygamber (sav)'e gelip "Ey Allah'ın elçisi bizim hiçbir azığımız yok!" dedi. Bunun üzerine Cenab-ı Hak bu âyeti indirdi. Atâ'nın İbn Abbas'tan rivâyetinde ise Allah elçisi umre için hazırlık yapılmasını istedi. Bunun üzerine bir grup Medine bedevisi kalkıp "Bizim hiçbir azığımız yok, hazırlık için paramız da yok ve bize yiyecek verecek kimsemiz de yoktur." deyince, Allah (cc) bu âyeti indirdi¹⁹⁰.

¹⁸⁶ Bakara, 2/285: (Peygamber kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: "Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerlerinden) ayırt etmeyiz." Şöyle dediler: "İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlanma dileriz. Sonunda dönüş, yalnız sanadır.")

¹⁸⁷ Şehristânî, II, 1048. Ayrıca bkz. Nasır, Mansur Ali, **et-Tacu'-l Cami' Li'l Usul**, yy., 1962, III, 260; İbn Kesir, İsmail b. Ömer, **Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim**, (muhtasar) Beyrut, 1984, I, 349.

¹⁸⁸ Şehristânî, II, 1053.

¹⁸⁹ Bakara, 2/195: (Malınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.

¹⁹⁰ Şehristânî, II, 791-792.

E. Âyet İnmeden Önceki Durumun Tespiti

Âyetin daha iyi anlaşılması için âyetin inmeden önceki durum tespitini bilmek çok önemlidir. Şehristânî, âyet öncesi durum tespiti yaparken “müfessirler şöyle dediler,”¹⁹¹ “tefsirde şöyle denildi,”¹⁹² kavramını sürekli kullanmaktadır.

Örnek 1:

”هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ“¹⁹³

Allah (cc) yaratılış ve tekrar diriltmekten bahsettiğinde Yahudiler bu durumdan şikâyet etmeye başladılar. Çünkü onlar bunu kendi kitaplarından biliyorlardı. Müşrikler bunu inkâr ediyorlardı. Allah (cc) bunun mümkün olacağına delil getirmek için bu âyeti indirdi. Bunun da anlamı şudur: Öldükten sonra sizi diriltecek olan, yeryüzünde bulunan her şeyi yaratandır. Ruhların cesetlere iade edilmesi, yer ve göklerin yaratılışından daha zor değildir¹⁹⁴.

Örnek 2:

”وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَدَىٰ فَأَعْتَزَلُوا النَّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهَرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ“¹⁹⁵

Bu âyet inmeden önceki durumu İbn Mes’ud şu şekilde betimlemektedir: Araplar da cahiliye devrinde, Mecusi ve Yahudilerin yaptığı gibi, bir kadın hayızlı iken eşi onunla cinsel ilişkide bulunmazdı. Onunla ne yer, ne içer, ne de otururdu. Dahhâk’ın rivâyetine göre, Resulullah (sav)’ a “Kadınlar hayızlı iken ne yapalım?” diye soru sorulunca Cenab-ı Hak bu âyeti indirdi¹⁹⁶. Enes b. Malik ise şöyle demiştir: “Yahudiler hayızlı kadınlara yaklaşmıyorlar, hatta onları evlerinden çıkarıyorlardı.

¹⁹¹ Şehristânî, 876.

¹⁹² Şehristânî, 241.

¹⁹³ Bakara, 2/29: O, yeryüzünde olan her şeyi sizin için yaratan, sonra göğe yönelip onları yedi gök halinde düzenleyendir. O her şeyi hakkıyla bilendir.

¹⁹⁴ Şehristânî, I, 241.

¹⁹⁵ Bakara, 2/222: (Sana kadınların ay halinden soruyorlar. De ki “O bir rahatsızlıktır. Ay halinde kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit Allah’ın size emrettiği yerlerden onlara yaklaşın. Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri sever, çok temizlenenleri sever.”)

¹⁹⁶ Vahidî, s. 59-60.

Hıristiyanlar ise kadınlar hayızlı iken de kadınlarla cinsel ilişkide bulunuyorlardı. Bunun üzerine Allah (cc) bu âyeti indirdi¹⁹⁷.

Örnek 3:

«لَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاعُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»¹⁹⁸

Cahiliye dönemindeki yeminle ilgili olarak; Katâde yeminin cahiliye boşanması olduğunu söylemiştir. İbn Müseyyeb'e göre ise, yemin cahiliyyenin zararlarındandır. Bir adam karısını sevmiyor veya istemiyor, karısının başka birisiyle evlenmesini de istemiyorsa ona asla yaklaşmayacağına dair yemin ederdi. böylece karısını dul ve eşli olma arasında bırakıyor. Bunun üzerine Allah (cc), bir kişinin karısını ebediyen bu şekilde bekletemeyeceğini, karısının bu şekilde bekleme süresinin dört ay olduğunu bu âyetle belirledi¹⁹⁹.

F. Âyetin İndiği Ortamın Tasviri

Müfessirimiz bazen âyetin sebab-i nüzûlünü vermeden önce âyetin indiği ortamı tasvir ederek adeta bizi o ortama çekmeye çalışmaktadır.

Örnek 1:

«يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكَ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَن دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَن دِينِهِ فِيمْتٌ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ»²⁰⁰

Bu âyetin sebab-i nüzûlünden önce aşağıda zikredeceğimiz olayın cereyan etmesi sonucu Allah (cc) bu âyeti indirmişti.

¹⁹⁷ Şehristânî, II, 875.

¹⁹⁸ Bakara, 2/226: (Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır. Eğer (bu süre içerisinde) dönerse şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir)

¹⁹⁹ Şehristânî, II, 886.

²⁰⁰ Bakara, 2/217: (Sana, haram aylarda savaşmayı soruyorlar. De ki; “O ayda savaş, büyük bir günahtr. Allah’ın yolundan alıkoymak onu inkâr etmek, Mescid-i Haram’ı ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük bir günahtr. Zülüm ve baskı ise; adam öldürmekten daha büyüktür. Onlar güç getirebilseler, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler. Sizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse öylelerin bütün ettikleri dünyada da ahirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir. Orada sürekli kalacaklardır.”)

Müfessirler şöyle dediler: Allah'ın Resulü halasının oğlu Abdullah b. Cahş'ı Cemadetü'l-Ahirde, Bedir savaşından iki ay önce, Medine'ye hicretin on yedici ayın başında onunla beraber muhacirlerden sekiz kişi gönderdi. Sa'd b. Ebû Vakkas, Ukkâşe b. Mihsen el Esedî, Ukbe b. Ğazavan, Ebû Huzeyfe b. Utbe b. Rebia, Suheyl b. Beyda, Amir b. Rebia, Vakid b. Abdullah ve Halid b. Bekir Allah'ın elçisi; komutanları Abdullah b. Cahş a bir mektup yazarak; "Allah'ın adıyla yürü, iki gün yürümeden mektubun içindekilere bakma! Mektubu iki gün yürüdükten sonra aç ve içindekilerle amel et." Abdullah iki gün yürüdükten sonra durdu, mektubu açtı. "Allah'ın adıyla, bundan sonra Allah'ın bereketiyle ve yanındaki arkadaşlarıyla Mekke ve Tâif arasında bulunan Nahle denilen yere varıncaya kadar yürü! Oradan Kureyşlilerin kervanlarını gözetle ve onların haberlerini öğren!" Abdullah yazılana bakınca "İşittik ve itaat ettik" dedi. Arkadaşlarına da Allah'ın Resulünün emrini beyan ettikten sonra "Sizden kim şehit olmak istiyorsa benimle devam etsin, kim de istemiyorsa geri dönsün." dedi. Kimse geri dönmedi; arkadaşlarıyla devam etti. Buhran denilen yere gelince Sa'd b. Ebû Vakkas (v. 67/675) ve Ukbe b. Gazvan develerini kaybettiler. Develerini aramak için geride kaldılar. Abdullah ve arkadaşları Nahle'ye ininceye kadar yürüdüler. Burada Kureyş'in üzüm ve yiyecek taşıyan ticaret kervanlarından bir kervanına rastladılar. Kervanda Amr b. Hadremî, Hakem b. Keysan, Osman b. Abdullah b. Muğire, Nevfel b. Abdullah bulunuyordu. Allah Resulünün ashabını görünce yakınlarda bir yerde konaklamış olduklarından endişe ettiler. Ukkâşe b. Mihsen başını tıraş etmişti. Onları gözetlediler. Topluluğu görünce emin oldular ve dediler ki; pek kalabalıklar, ama bize zarar vermezler. Topluluk onlar hakkında tartışmaya başladı. O gün Receb'in son günüydü. Dediler ki; Allah'a andolsun ki, bu gece onları bırakırsanız, haram aylar girer ve siz onlara saldırmaktan kaçınırsınız. Eğer öldürürseniz, onları haram ayda öldürmüş olursunuz. Topluluk önce tereddüt etti ve saldırmaktan çekindi. Sonra onları öldürmek üzere birleştiler. Öldürdüklerinin beraberindeki şeyleri alacaklardı. Vakid b. Abdullah, bir ok atarak Amr b. Hadremî'yi öldürdü. Bu, müşriklerden öldürülen ilk kişi oldu. Müslümanlar, Osman b. Abdullah ve Hakem b. Keysan'ı esir aldılar. Nevfel b. Abdullah'ı ise ellerinden kaçırdılar. Abdullah b. Cahş ve arkadaşları iki esirle ve elde ettikleri ganimetlerle birlikte Medine'ye Allah'ın Resulünün yanına geldiler.

Kureyşliler dediler ki; “Bize öyle geliyor ki Muhammed’in dini; haram aylarda savaşmayı, yol kesmeyi, kan döküp mal almayı ve adamları esir almayı helal kılmıştır.” Kureyşliler bunun yaygarasını kopardılar. Yahudiler de bu olaya sevinince Müslümanların bir kısmı da bu olayı kerih gördüğünden seriyyeye katılanlar ve diğer mü’minlerin hepsi Allah’ın emrini beklemeye başladılar. Ortamın tam karıştığı bir sırada Cenab-ı Hak bu âyeti indirdi. Bunun üzerine Allah Resulü ganimetin beşte birini alıkoydu²⁰¹. Diğer kısmını seriyyeye katılanlar arasında paylaştırdı. İslam’daki ilk ganimet ve paylaşımı böyle oldu²⁰².

G. Sorulan Bir Soru Üzerine İnen Âyetler

Kur’an-ı Kerim âyetleri direkt sebepsiz indiği gibi, bir sebebe veya sorulan bir soruya bağlı olarak da inebiliyordu. Soru üzerine inen âyetlerde Allah genelde (cc) “يَسْأَلُونَكَ”/sana soruyorlar” tabirini kullanmaktadır.

Örnek:

”يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اتَّقَى وَآتَى الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ“²⁰³

Kelbî ve Mukâtil; bu âyetin Muaz b. Cebel (v. 17/638) ve Sa’lebe b. Ğanem el-Ensari’nin Peygamber (sav)’e; “Hilaller nasıl oluyor da hat gibi ince görünüyor. Sonra artıyor, doluyor ve tam oluyor. Sonra azalmaya başlıyor, nihâyet başladığı yere dönüyor.” Bunun üzerine Allah (cc) bu âyeti indirdi. “Ey Muhammed! De ki: “Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir.” Yani insanların vakit işlerinde, aralarındaki anlaşmalarında, oruç, iftar ve bayram vakitlerinin belirmesinde bir araçtır. Kadınların özel hallerinin vakitlerinin belirlenmesinde, borçlardaki vakitlerin tayininde, insanlar aylarla belli olan açık işaretlere ihtiyaç duyarlar²⁰⁴.

²⁰¹ Vahidî, s. 54-57.

²⁰² Şehristânî, II, 851-853. Benzer örnekler için bkz. Şehristânî, II, 789, 823-824.

²⁰³ Bakara, 2/189: (Sana, hilalleri soruyorlar. De ki: “Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir. Ama iyi davranış takva sahibi insanın davranışıdır. Evlere kapılarından girin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.)

²⁰⁴ Şehristânî, II, 779; Vahidî, s. 44.

VI. KUR'AN'IN FAZİLETİ

“Fazilet”, üstünlük, meziyet ve şeref gibi manaları ifade etmektedir²⁰⁵. Bu bakımdan Kur'ân'ın faziletleri terkibi, Kur'ân'ın yüceliği, üstünlüğü ve şerefi şeklinde bir anlama gelmektedir²⁰⁶. Başka bir ifadeyle Kur'ân'ın fazîletleri ya da fezâilü'l-Kur'ân tamlaması, “*Kur'ân-ı Kerîm'in üstünlüklerini, onun tamamını veya bazı sûre ya da âyetlerini öğrenip okuyan, öğreten, dinleyen, ezberleyenlerle hükümlerine göre amel edenlerin kazanacağı sevapları, bazı sûre yahut âyetlerinin şifalı oluşuna dair âyet ve hadislerde verilen bilgileri ifade etmektedir*”²⁰⁷. Bu kavramla birlikte aynı anlamı ifade eden “Sevâbü'l-Kur'an” ve “Menâfiu'l-Kur'an” gibi tâbirler de kullanılmıştır²⁰⁸.

Kur'an'ın faziletini anlatan veya eserlerinde Kur'an'ın faziletine değinen diğer yazarlarda olduğu gibi Şehristânî de konu ile ilgili Hz. Peygamber (sav) den rivâyet edilen hadisleri aktarmıştır. En fazla Fatiha Sûresinin faziletleri üzerinde durmuştur. Âyete'l-Kürsi'nin²⁰⁹ fazileti ile ilgili olarak iki hadis aktarmaktadır. Biz de yazarın nakletmiş olduğu rivâyetleri aktaracağız.

A. Sûrelerin Fazileti

Örnek:

Fatiha Sûresinin faziletiyle ilgili olarak sûre girişinde müfessir şu hadisleri zikretmektedir: Ebû Hüreyre'den rivâyet edildiğine göre Kudsi hadiste Allah (cc) şöyle buyurmaktadır. Ben, namaz sûresi olan Fatiha'yı kendimle kulum arasında ikiye ayırdım. Yarıları kulumun yarıları da benimdir. Kul: ²¹⁰بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ dediği zaman, Allah: “Kulum beni andı.” der. Kul: ²¹¹الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ dediğinde, Allah: “Kulum beni hamd etti.” der. Kul: ²¹²الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ dediğinde, Allah: “Kulum

²⁰⁵ İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî (v. 711/1311) **Lisânü'l-Arab**, “f-d-l”, Beyrut, 1990, XI, 524.

²⁰⁶ Muhsin Demirci, **Tefsir Tarihi**, İstanbul, 2003, s. 263.

²⁰⁷ Abdullah Aydemir, “Fezâilü'l-Kurân”, **DİA.**, İstanbul, 1995, XII, 532.

²⁰⁸ Aydemir, **a.g.m.**, s. 533.

²⁰⁹ Bakara 2/255.

²¹⁰ Fatiha, 1/1: (Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla)

²¹¹ Fatiha, 1/2: (Bütün övgüler âlemlerin Rabbi olan Allah'adır.)

²¹² Fatiha, 1/3: (O, Rahman'dır. O Rahim'dir.)

beni övdü.” der. Kul: ²¹³ مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ dediğinde, Allah: “Kulum beni yücelti.” der. Kul: ²¹⁴ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ dediğinde, Allah: “Bu benimle kulum arasındadır.” “Sûrenin sonu kulumundur. Kulum ne isterse verilecektir.” der²¹⁵

Ebû Said el-Hudrî’den Fatiha Sûresinin faziletiyle ilgili şöyle bir hadis zikretmektedir²¹⁶: Biz bir yolculukta bulunuyorduk. Derken bir yerde konakladık. Sonra bize bir cariye geldi, “Kabilemizin büyüğü bir akrep tarafından sokulmuştur, adamlarımız da yanımızda yoklar, aranızda ilaç yapıcı var mıdır?” dedi. Bir adam kalktı ve biz onu rukye yapar olarak bilmiyorduk. O kimse, o sokulmuş olan kimseye rukye yaptı. Sokulmuş olan kimse derhal iyileşti. Kabile reisi, bizden giden o kimse için otuz koyun verilmesini emretti. Bizlere de süt içirdi. Bizden olan kimse bize dönünce ona sen Rukye yapar mıydın? dedik. Hayır, yapmazdın, derkenken tartışma çıktı Rukiye yapan da ben ona Ümmü’l-Kitab’ı okumaktan başka bir rukye yapmadım, dedi. Biz Medine’ye döndüğümüzde Resülullah (sav)’e gelip durumu ona bildirmeden hiç kimseye bu olayla ilgili bir şey anlatmayalım, diye kendi aramızda anlaştık. Bu olayı Resulullah (sav)’a anlattığımızda, Resulullah (sav): Fatiha Sûresinin te’sirli bir dua olduğunu belirtip yapılan işi onayladı. Alınan koyunların seriyeye katılanlara taksim edilmesini kendisi için de bir pay ayırmalarını istedi²¹⁷.

B. Âyetlerin Fazileti

Örnek:

Âyete’l-Kürsi’nin²¹⁸ faziliyle ilgili Abdullah b. Ömer Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: Kim Âyete’l-Kürsi’yi her farz namazın

²¹³ Fatiha, 1/4: (O, yargı gününün tek hâkimidir.)

²¹⁴ Fatiha, 1/5: (Yalnız sana ibadet eder yalnız senden yardım dileriz.)

²¹⁵ eş-Şehrî, Ali b. Abdullah, **Fedâilu Suveri’l-Kur’ani’l-Kerim**, yy, trhs, 4; et-Taberî, Ebu Ca’fer, Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesir, **Câmiu’l-Beyan An Te’vili’l-Ayi’l-Kur’an**, Beyrut, 2000, I, 86. Ayrıca bu hadisin başka rivâyetleri için bkz. Ahmed b. Hanbel, (Tah. Şuayb Arnaût), **el-Müsned**, XII, 239, h.n.: 7291; Müslim, es-Sahih, Babu’l-Kıraati’l-Fatiha, I,296, h.n.: 395.

²¹⁶ İbn Battal, Ebû’l-Hasan, Ali b. Halef b. Abdulmelik el-Kubrâ el-Kurtubî, **Şerhu Sahih-i Buhârî**, Riyad, 2003, X, 245,

²¹⁷ Şehristânî, I, 69-70.

²¹⁸ Bakara, 2/255.

akabinde okursa Allah onun canını almaz. Alınca da sanki peygamberlerle beraber savaşmış şehid olmuş gibi ona sevap verir²¹⁹ (cennetine koyar.)²²⁰

VII. KISSALAR

Sözlükte; “bir kimsenin izini sürmek, ardınca gitmek, bir kimseye bir haber veya sözü bildirmek²²¹” gibi manalara gelen “kıssa” kelimesi, bir kimse yahut bir şeye ait hadiselerin adım adım, nokta nokta takip edilerek anlatılması/hikâye edilmesi ve bu niteliği taşıyan hikâyeyi ifade eder²²². Kelimenin etimolojik/yapısal anlamı, kıssa türü hikâyede olayın adım adım izlenecek nitelikte önemli ve ilginç olmasıyla doğru ve gerçekçi olması niteliklerini ön plana çıkarmaktır²²³.

Kur’an da kıssa kelimesi geçmez. Ancak isim olarak “hikâye” mastar olarak da “hikâye etmek” anlamında “kasas” ile aynı kökten türeyen fiiller kullanılır. Kassa fiili iki yerde “bir kimsenin izini sürüp ardınca gitmek”, diğer birçok yerde ise “peygamberlerin hikâyelerini anlatmak, haber nakletmek, hakkı, âyeti, rüyayı açıklamak, anlatmak” gibi anlamlarda kullanılmıştır²²⁴.

Kur’an kıssalarında gözetilen amaçlar arasında şunlar söylenebilir: Hz. Peygamberin ve mü’minlerin felaket ve sıkıntılara karşı dayanma gücünü artırmak, onları teselli etmek, dua, sabır ve tevekküle teşvik, Allah’ın peygamberlerine ve seçkin kullarına ihsan ettiği nimetleri hatırlatmak, âdemoğlunu şeytandan sakındırmak, bazı kıssalarının sonunda bildirildiği üzere, insanların ibret ve ders almasını sağlamak da kıssaların temel hedeflerindedir. Bu bakımdan eski kavimlerin başına gelen felaketler anlatılarak onlar gibi davrananların aynı akıbete uğrayacakları vurgusu Kur’an kıssalarında geniş yer tutmaktadır. Bu bağlamda

²¹⁹ Nesâî, **Sünen en-Nesâî el-Kubrâ**, (Tah. Şuayb Arnaût). Kitabu’l-Âzân, VI, 30. Taberâni, Ebû’l Kasım Süleyman b. Ahmed, **el-Mu’cemu’l-Evsat**, (Tah. Abdu’l-Muhsin b. İbrahim el-Hüseynî) Kahire, 1413, VIII,92, hn: 8068.

²²⁰ Şehristânî, II, 963.

²²¹ ez-Zebidî, Seyyid Muhammed Murteza (v. 1203/1788), **Tâcu’l-‘Arus**, “kss”,yy. trhs, IV, 421.

²²² el-İsfehânî, er-Rağıb, **el-Mufredat Fî Elfâzi’l-Kur’an**, “kss”, Dimeşk, 2009, s. 673.

²²³ İdris Şengül, “Kıssa”, **DİA**, Ankara, 2002, XXV, 498.

²²⁴ Şengül, **a.g.m.**, XXV, 499.

kıssalarda iyi ve kötünün modelleri ortaya konarak erdemlere, ahlaki olgunluğa teşvikle kötülüklerden sakındırma amacı güdülmüştür²²⁵. Ayrıca peygamberin nübüvvetini ispatlamak, muhataplarını düşündürmek ve olaylardan ibret almalarını sağlamak, hak dinlerin tek bir ilahtan geldiğini muhatabına göstermek gibi amaçlardan da bahsedilebilir.

Kur'an-ı Kerim'de birçok peygamber ve geçmiş milletin kıssaları anlatılmıştır. Bu kıssaları ve bunlarla ilgili rivâyetleri uzunca ele almak çalışmamızın sınırlarını aşacaktır. Bu nedenle Şehristânî'nin konu ile ilgili genel metodunu verecek birkaç kıssaya değinmekle iktifa edeceğiz.

Şehristânî'nin kıssalarla ilgili açıklamaları genellikle âyetlerde ifade edilen konuya endeksli olup en ince teferruatına inen bir yapı arz etmektedir. Aktardığı kıssa ve olayların râvisini muhakkak vermektedir²²⁶. Müfessirimizin eseri sadece Fatıha ve Bakara Sûrelerini kapsadığı için vereceğimiz kıssa örneklerinin hepsi Bakara Sûresinden olacaktır.

Müfessir kıssaları anlatırken bazen “القصة/kıssa” başlığını kullanmaktadır²²⁷. Kıssa ile ilgili rivâyetleri aktarırken en fazla yararlandığı müfessirler İbn Abbas, Kelbî, İbn Cerir, Hasan Basrî, Mücâhid ve Muhammed b. İshak'tır.

A. Hz. Âdem İle İlgili Rivâyetler

Allah (cc)'ın kendisine bir halife yaratmak istemesi²²⁸, Hz. Âdem'in yaratılışı ve o esnada meleklerin Hz. Âdem'le ilgili Allah'a soru sormaları²²⁹ Allah'ın onlara cevabı, Allah (cc)'ın Âdem (as)'e bütün isimleri öğretmesi ve onu meleklerle sunması²³⁰, Allah (cc)'ın meleklerden Âdem (as)'e secde etmelerini istemesi, meleklerin ona secde etmesi, cinlerden olan İblis'in kendini büyük görüp ona secde

²²⁵ Şengül, *a.g.m.*, XXV, 499-500.

²²⁶ Bkz. Şehristânî, I, 250.

²²⁷ Bkz. Şehristânî, I, 295, 357; II, 607, 610, 613, 939, 942, 949.

²²⁸ Şehristânî, I, 249.

²²⁹ Şehristânî, I, 250.

²³⁰ Şehristânî, I, 263-265.

etmemesi²³¹, Allah'ın Âdem (as) ve eşini cennete koyması²³², şeytanın aldatmasıyla Hz. Âdem ve Havva'nın yasak meyveden yemesi ve cennetten kovulmaları²³³, Allah'ın (cc) Hz. Âdem'in tövbesini kabul etmesi²³⁴ olayları müfessirimiz eserinde geniş bir şekilde rivayetlere dayanarak 57 sayfada işlemektedir. Bu rivâyetlerin hepsine değinmek konumuzun sınırlarını aşacağı için bir misalle yetineceğiz.

Örnek:

Atâ'nın rivâyetine göre İbn Abbas şöyle demiştir: Allah (cc) Âdem (as)'i cennetten ve cennetin nimetlerinden çıkartıp dünyaya ve dünyanın zorluklarına attıktan sonra Âdem (as) pişman oldu. Cebrail (as) ona geldi, ona nasıl çiftçilik yapacağını, nasıl hasat edeceğini, nasıl öğüteceğini, nasıl ekmek yapacağını, nasıl yemek yiyeceğini öğretti. Tuvalet ihtiyacını hissettiği zaman ne yapacağını bilmeyen Âdem (as)'e ihtiyacını nasıl gidereceğini öğretti. O da ihtiyacını gidermek için oturdu. İhtiyacını giderdikten sonra dışarıya çıkan dışkıdan gelen kötü kokuya “bu nedir?” diye sordu. Cebrail (as) bu, dışkıdır. Bu senin hatandandır, diye cevap verdi.

Hz. Âdem'in boyu ile ilgili olarak Yusuf b. Safvan, İbn Abbas'tan şunu rivâyet etmiştir: Allah (cc) Âdem (as)'i yarattığında başı semaya değiyordu. Yere indiği zaman altmış zira' boy, yedi zira' da ene sahipti. Hz. Âdem (as)'in boyuna Atâ'nın rivâyetinde ise şöyle bir açıklık getiriliyor. “Dünyaya indiği zaman başı semaya değiyordu. Bu te'vil (yorum) açısından olabilir. Allah (cc) Âdem'i yeryüzünde Mekke ile Taif arasında yarattı. Nasıl olur da onun başı semaya değer. Ömrüme yemin olsun ki, o yasak ağaçtan yemeden önce Allah'ın ve meleklerinin yanında konum bakımından başı semaya değiyordu.”

Kelbî ise şöyle dedi: Hindistan'da bir dağın üzerine indi ve başı bulutlara değiyordu. Başı keldi, ondan zürriyetine kellik miras kaldı. Vahşi hayvanlar ondan korkardı. Sonra boyu altmış zira'a indi.

Atâ dedi ki; boyu yetmiş zira idi. Allah'ım niye meleklerin tesbihlerini duymuyorum? diye nidada bulundu. Cenab-ı Hak “Yaptığın hatandan dolayı

²³¹ Şehristânî, I, 272- 280.

²³² Şehristânî, I, 281-284.

²³³ Şehristânî, I, 284-296.

²³⁴ Şehristânî, I, 297- 303.

duymuyorsun.” Fakat git, bana bir ev inşa et. Onu tavaf et. Meleklerin arşın etrafında beni zikrederken gördüğün gibi onun etrafında beni zikret. Böylece Mekke’ye gelene kadar yeryüzünde dolaştı²³⁵.

B. Hz. İbrahim İle İlgili Rivâyetler

Kur’an’da İbrahim (as)’in hayatı ile ilgili birçok âyet geçmektedir. Bu âyetler Hz. İbrahim’in hayatı ile ilgili olarak bizlere kısa ve öz bilgiler vermektedir. Hz. İbrahim’in kıssasında verilen ana tema, genel olarak tevhid, teslimiyet ve Allah’ın O’na verdiği değerdir.

Allah (cc)’ın, İbrahim (as)’i imtihan etmesi ve onun sonucunda onu topluma önder yapması²³⁶, Kâbe’nin toplanma yeri olması ve İbrahim (as)’in yapmış olduğu duanın kabul edilmesi²³⁷, Kâbe inşası²³⁸, İbrahim (as) ile İsmail (as)’in duaları²³⁹, İbrahim (as) in Allah’a teslim olması²⁴⁰ ve evlatlarına vasiyeti²⁴¹, İbrahim (as)’in Nemrutla mücadelesi²⁴² İbrahim (as) Allah’ın ölülere nasıl dirittiğini merak etmesine sebep olan olay ve Allah’ın ona dört kuş al demesi, bu kuşların türleri hakkındaki rivâyetleri²⁴³ Şehristânî geniş bir şekilde ele almaktadır.

Müfessirimiz, Allah’ın Hz. İbrahim’e almasını emrettiği kuşlarla ilgili olarak şu rivâyetleri aktarmaktadır:

Atâ’nın rivâyetine göre İbn Abbas şöyle demiştir: O kuşlar tavus güvercin, horuz ve turna kuşlarını almıştır. Başka bir rivâyette ise akbaba, karga, tavus ve güvercin almıştır.

Atâ el-Horasani’den rivâyet edildiğine göre ise o kuşlar; yeşil kaz, siyah karga, beyaz güvercin ve kırmızı horuzdur.

²³⁵ Şehristânî, I, 295.

²³⁶ Şehristânî, II, 600- 605.

²³⁷ Şehristânî, II, 605- 613.

²³⁸ Şehristânî, II, 613- 617.

²³⁹ Şehristânî, II, 617- 623.

²⁴⁰ Şehristânî, II, 625-626.

²⁴¹ Şehristânî, II, 627.

²⁴² Şehristânî, II, 977- 982.

²⁴³ Şehristânî, II, 991-997.

Meânî ehline göre Allah'ın böyle muhtelif renk ve surette olanları almasını emretmesinin sebebi, Zâtının kudretine delil olmasında daha belîğ olsun diyedir²⁴⁴.

C. Hz. Musa ve İsrailoğulları İle İlgili Rivâyetler

Allah (cc), İsrailoğullarına geçmişte vermiş olduğu nimetlerini onlara hatırlatmaktadır. Onlardan da vermiş oldukları sözlerini yerine getirmelerini,²⁴⁵ Allah'ın âyetlerini az bir menfaate karşılık satmamalarını²⁴⁶, hakkı batılla değiştirmemelerini ve hakkı gizlememelerini istemektedir²⁴⁷. Allah (cc), İsrailoğullarına ihsan ettiği nimetlerini hatırlatmaya devam etmektedir: Onları bir zamanlar diğer milletlere üstün kıldığını²⁴⁸, onları Firavun'un zulmünden kurtardığını²⁴⁹, onları kudret helvası ve bıldırcın eti ile beslediğini; buna rağmen onların buzağıyı ilah edindiklerini, Allah'ın, nimetlerini düşük nimetlere tercih etmeye çalıştıklarını²⁵⁰ ve kendi nefislerine zulmettiklerini açıklamaktadır. Allah'ın kendilerine vermiş olduğu kitapla amel edeceklerine dair onlardan söz aldığını; buna rağmen onların Allah'ın yasaklarını çiğnediklerini, Allah'ın kendilerine kesmesini emrettiği sığırı kesmemek için sürekli soru sormaları²⁵¹ gibi Hz. Musa'nın İsrailoğulları ile mücadelelerini müellifimiz geniş bir şekilde ele almaktadır. Şehristânî, Bakara Suresi 40. âyetten 75. âyete kadar anlatılan Hz. Musa ve İsrailoğulları kıssasında muhtelif yerlerde yer yer âyetlerde anlatılmayan teferruatlara temas etmiştir.

Hz. Musa kıssası Kur'an'da en fazla yer tutan kıssadır. Hz. Musa, Kur'an'da en fazla ismi geçen peygamberdir²⁵².

Örnek:

”وَادِّ قُلُوبَكُمْ يَا مُوسَىٰ لِنُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَىٰ اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذْتُمُ الصَّاعِقَةَ وَأَنْتُمْ
تَنْظُرُونَ“²⁵³

²⁴⁴ Şehristânî, II, 993.

²⁴⁵ Şehristânî, I, 308-314.

²⁴⁶ Şehristânî, I, 314- 318.

²⁴⁷ Şehristânî, I, 318-320.

²⁴⁸ Şehristânî, I, 330-331.

²⁴⁹ Şehristânî, I, 336-344.

²⁵⁰ Şehristânî, I, 376-384.

²⁵¹ Şehristânî, I, 399-410.

²⁵² Hz. Musa ismi otuz dört surede, yüz otuz bir âyette, yüz otuz altı defa geçmektedir.

Müfessirimiz bu âyeti tefsir ederken Musa (as)’ın kavmi ile ilgili olarak şu bilgileri aktarmaktadır:

Allah (cc) Musa (as)’dan buzağıya ibadet etmekten ayrılan İsrailoğullarından bir grubu görüşmek için seçmesini istedi. Musa (as) kendi kavminin seçkinlerinden yetmiş kişi seçip onlara, “Oruç tutun ve temizlenin, elbisenizi temiz tutun” dedi. Onlar da söyleneni yaptılar. Musa (as) onlarla birlikte Tur dağına Rabbiyle ile görüşmeye gitti. Tur dağına vardıkları zaman Musa (as)’ya dediler ki; “Bizim için talepte bulun, Rabbimizin kelamını işitmek istiyoruz.” Musa (as) “Gerçekten mi?” diye sordu. Dağdan Musa (as) çağrıldığı zaman, onun üzerine kara bulutların sütunları düştü ve bütün dağı kapladı. Musa (as) buluta girdi. Kavmine dedi ki, “Yaklaşın!” Musa’nın Rabbi, Musa ile konuştuğu zaman Musa’nın mübarek yüzüne öyle parlak bir nur düşerdi ki; kimse o esnada Musa’nın yüzüne bakamazdı. Musa’nın dışındakiler örtüye büründüler. Kavim de yaklaştı ve buluta girdi. Ardından secdeye kapandılar. Onlar Allah’ın Musa’ya çeşitli emir ve yasakları emrettiğini duydular. Allah (cc) onlara şöyle işittirdi: “Ben O, Allah’ım ki, benden başka ilah yoktur. Ben minnet sahibiyim, sizi Mısır topraklarından çıkardım. Sadece Bana ibadet edin Benden başkasına ibadet etmeyin.” Musa emirleri aldıktan ve bulut da dağıldıktan sonra onlara yöneldi. Onlar da Musa’ya “Allah’ı açıkça görmedikten sonra biz sana asla iman etmeyiz”²⁵⁴, dediler. Bu görüş, Muhammed b. İshak, Kelbî, Sûddî ve Dahhâk’a aittir.

فَأَخَذْتُكُمُ الصَّاعِقَةَ / sizi bir yıldırım çarptı. O, gökyüzünden inen bir ateşti. Muhammed b. İshak’a göre buradaki **الصَّاعِقَةَ/ yıldırım**’dan kasıt, titreme ve ölümdür. Katâde, Dahhâk ve Sûddî de iki rivâyetinden birisinde bu görüştedir. Katâde, “Allah (cc) onları azapları ile öldürdü” dedi.

Kelbî’nin görüşüne göre ise, o yıldırım onları yakan açık bir ateşti. O yetmiş kişi Musa’ya şunu demişlerdi: Bizim senin üzerinde bir hakkımız var. Çünkü biz senin arkadaşlarınız ve bizi sen seçtin. Bizler buzağıya tapmadık. Biz de senin

²⁵³ Bakara, 2/55: (Hani siz, Ey Musa! “Biz Allah’ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız” demiştiniz. Bunun üzerine bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı.)

²⁵⁴ لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً

Allah'ı gördüğün gibi, Allah'ı görmek istiyoruz. Musa da dedi ki: “Ben onu görmedim. Onu görmeyi istedim, kabul etmedi.” Dediler ki: “Allah'a yemin olsun ki; Allah'ı açıkça görmedikten sonra biz sana iman etmeyiz ve senin peygamberliğini de doğrulamayız.” Bunu üzerine onları bir ateş aldı ve onların hepsini yaktı. Sonra Allah (cc) onları o musibet gününden diriltti. Dediler ki: “Ey Musa! Biz şimdi bildik ki, sen Allah'ı göremiyordun sadece sesini işitiyordun. Biz onun kelimasını işittik. Musa Rabbine dua etti. Rabbi de onun duasına icabet edip dedi ki: “Onlardan yahut onların toplumundan kim benim kelimamı işitmek isterse, üç gün kadınlardan uzak dursun. Sonra yıkansın ve yeni elbiseler giysin ve seninle dağa gelsin ondan sonra kelimamı işitirler.” Musa kendisine emredileni tebliğ etti. Bunu yaptılar ve Allah (cc)'ın kelimamı işittiler²⁵⁵.

D. Talut İle İlgili Rivâyetler

İsrailoğulları, Hz. Musa'dan sonra kendilerine gönderilen peygamberlerine “Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım” diye istekte bulundular. Peygamberleri de “Allah size savaşı farz kılar ve siz savaşmazsanız başınıza bela ve musibetler gelebilir” diye karşılık verdi. Onlar da “Biz daha önce başımıza gelenleri görüyoruz ve savaşacağız” deyince Allah (cc) onlara savaşı farz kıldı²⁵⁶. Başlarına da hükümdar olarak Talut'u gönderdi. İsrailoğulları ise Talut'un gönderilmesine kendilerine göre çeşitli sebeplerle itirazda bulundular²⁵⁷. Talut'un hükümdarlığına delil olarak onun sandığı (tabutu) getirmesi²⁵⁸ ve nihâyet olarak ordunun harekete geçmeden önce Talut'un kendisiyle hareket edecek olan ordusuna verdiği direktifler²⁵⁹ Talut'un askerlerinin Calut'un askerleriyle savaşması, Davut'un Calut'u öldürmesi ile Calut'un ordusunun bozguna uğratılması, Davut'un hükümdar olması²⁶⁰ gibi olayları Şehristânî, çok güzel bir tasvir ile gözler önüne sermektedir.

²⁵⁵ Şehristânî, I, 357-358. Benzer rivâyetler için bkz. Şehristânî, I, 358-359.

²⁵⁶ Şehristânî, II, 934- 937.

²⁵⁷ Şehristânî, II, 937- 939.

²⁵⁸ Şehristânî, II, 939- 942.

²⁵⁹ Şehristânî, II, 942- 948.

²⁶⁰ Şehristânî, II, 949- 956.

Örnek:

İkrime bu konuda der ki: İsrailoğulları sandığı görünce Talut'a itaat etmede birbirleriyle yarışıp başında toplanmaya başladılar. Talut da, "Bütün bu gördüklerimin hiçbirine ihtiyacım yok. Şu şartlardan herhangi birini taşıyan kişi benimle birlikte savaşa çıkmasın: Ev yapıp evini tamamlamamış olan, yeni evlenip de eşyle daha beraber olmamış olan, çiftçilik yapıp da ürününü hasat etmemiş olan, ticaretle uğraşıp da elinde satamamış malı bulunan, borçlu olan, yaşlı ve hasta olan." Talut'un şartlarına uyan seksen bin kişi Talut'la savaşa çıktı. Kelbî'ye göre ise yetmiş bin kişi onunla yürüdü. Suyun azlığından şikâyet ettiler ve susuzluk onlara galebe çaldı. Allah (cc) onları bir nehir ile imtihan etti. İbn Abbas'a göre, Allah'ın onları imtihan ettiği nehir, Filistin nehriydi. Katâde, Rebî' ve Mukâtil'e göre ise, o, Ürdün ile Filistin arasında bulunan bir nehirdi²⁶¹.

VIII. İSRÂİLİYYÂT

İsrâiliyyât Hz. Yakub'un ikinci adı veya lakabı olan "İsrâil" kelimesiyle nisbet ismi oluşturan isrâiliyye'nin çoğuludur. Büyük oranda Yahudi, kısmen de Hıristiyan kaynaklarından nakledilen "efsane, kıssa, olay veya bilgi" anlamında kullanılmaktadır. Bazı âlimler İslam muhaliflerinin bu dine ilave etmeye çalıştıkları asılsız ve uydurma haberler hakkında aynı terimi kullanmışlardır. Bir kısmı ise Yahudi kaynaklı bilgiler için İsrâiliyyât, Hıristiyan kaynaklı olanlar içinse Mesihîyyat veya Nasraniyyat kelimelerine yer vermişlerdir²⁶².

Tefsirlerde nakledilen İsrâiliyyât, çoğunlukla Kur'an'daki kıssalar, geçmiş peygamberler ve bunların ümmetleri hakkındadır. Hz. Âdem'in ve Havva'nın yaratılışı, cennetteki hayatları, Kâbe'nin yapımı, Nuh'un gemisi ve tufan hadisesi, İbrahim'in babasıyla ilişkisi, onun kurban etme niyetinde bulunduğu oğlu İsmail mi, yoksa İshak mı olduğu, Davut ve iki hasmının muhakemesi, Harut ve Marut kıssası, israiloğulları, Yusuf'un ailesiyle olan ilişkisi, Eyyub'un imtihan edilmesi, İlyas'ın

²⁶¹ Şehristânî, II, 942.

²⁶² İbrahim Hatiboğlu, "İsrâiliyyât", **DİA**, Ankara, 2001, XXIII, 195; Abdullah Aydemir, **Tefsirde İsrâiliyyât**, Beyan Yay. İstanbul, 2000, s. 7.

hayatı, Musa'nın Mısır ve Medyen günleri, Firavun ile olan mücadelesi, İsa'nın ve annesi Meryem'in hayatı gibi pek çok konuda İsrâîliyyât bulunmaktadır²⁶³.

Tefsirleri İsrâîliyyât'a yaklaşımları açısından gruplandırmak istersek bunları, yedi grupta incelememiz mümkündür:

- 1- İsrâîliyyât'ı senediyle birlikte verip nadiren eleştirenler: Taberî'nin Camiu'l-Beyan an Te'vili'l-Ayi'l-Kur'an'ı
- 2- İsrâîliyyât'ı senediyle birlikte verip bunların hemen hemen tamamını tenkit edenler İbn Kesir'in Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim'i
- 3- Çok sayıda İsrâîliyyât naklettiği halde nadiren sened zikreden ve bu haberleri eleştirmeyenler: Mukâtil b. Süleyman, Ebû İshak es-Sa'lebî bu grubun önde gelen temsilcileridir.
- 4- İsrâîliyyât'ı çokça rivâyet ettiği halde bunların senedini vermeyen ancak nadiren de olsa bilginin zayıflığına ve sahih olmadığına işaret edenler Vâhidî Ferrâ, el-Bagavi ve Suyutî zikredilebilir.
- 5- İsrâîliyyât'ı bilgi olarak zikredenler ve bunları yer yer eleştirenler: Bu tür eserler tefsirin en geniş grubunu meydana getirmekte olup Sulemî, Zemahşerî, İbn Atiyye, Fahreddin Râzî, Muhammed b. Ahmed Kurtubi, Ebû'l-Berekat Nesefî, Ebû Hayyan Endelusî, Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzi, Ebû Suud Efendi ve Hatib Şirbînî'nin eserleri bu grup içinde değerlendirilebilir.
- 6- İsrâîliyyât'ı senedsiz olarak zikrettiği halde bunlara yer vermedeki asıl amacı tenkid olanlar: Bu türün en meşhur örneği Âlusî'nin Ruhu'l-Me'ânî'sidir.
- 7- İsrâîliyyât'a yer veren tefsirlere şiddetle karşı çıkan ve zaman zaman bu rivâyetleri sırf tenkid için nakledenler: Bu türdeki tefsirlerin en belirgin örneği, Reşit Rıza'nın el-Menârî'dir²⁶⁴.

Müfessirimiz İsrâîliyyât konusunda kendine has bir metod izlemiş olup, aktarmış olduğu İsrâîlî rivâyetleri tenkid etme yerine sadece İsrâîliyyât'tan olduğunu okuyucusuna bildirmekle yetinmiştir. İsrâîliyyât'ı kabul etme veya reddetme konusunda pek bir şey söylememiştir. Müfessirimizi yukarıdaki gruplardan birinci

²⁶³ Aydemir, s. 73-315.

²⁶⁴ Abdülhamit Birışık, "İsrâîliyyât", **DİA**, Ankara, 2001, XXIII, 200-201.

gruba dâhil edebiliriz. İsrâîlî rivâyetleri aktarırken okuyucunun dikkatini çekmek için “**tarihçiler / أصحاب الأخبار**”²⁶⁵ bu konuda şunu söylemişlerdir. “**Tarih kitaplarında geldiği gibi / وقد ورد في الأخبار**” Ya da “**Tarihçiler bu konuda ihtilafa düşmüşler / اختلف أصحاب الأخبار**” gibi konuya girmeden önce bir uyarı mahiyetinde ifadeler kullanmaktadır. Ancak bu bu ifadeleri kullanmadan da İsrâîlî rivâyetlere yer verdiği görülmektedir²⁶⁶. Ayrıca müellif İsrâîlî rivâyetleri aktarırken asıl konu ile ilgili olan sahih rivâyetleri aktardıktan sonra İsrâîlî rivâyetleri aktarması dikkatlerden kaçmamaktadır.

Şehristânî, İsrâîlî rivâyetlere diğer tefsirlerde olduğu gibi, peygamberlerle ilgili kıssaları anlatırken çokça yer vermektedir. Olayları aktarırken en ince detaya varacak şekilde açıklamaları nakletmektedir. İsrâîlî olayları aktarırken en fazla yararlandığı şahıslarsa şunlardır: İbn Abbas, Kelbî, , Muhammed b. İshak ve İbn Cerir’dir.

A. Hz. Âdem İle İlgili Olanlar

Hz. Âdem ilk insan ve ilk peygamberdir. O yüzden künyesi insanlığın atası anlamında gelen “Ebû’l-Beşer”dir. Kur’an-ı Kerim’in bazı âyetlerinde Hz. Âdem’in yaratılışı, cennete girişi, cennetteki durumu, İblis’le arasında geçenler, yasaklanmış meyveden yemesi, cennetten indirilişi, tövbesi, zevcesi Hz. Havva, çocukları vs. gibi konular hakkında bilgi vermektedir²⁶⁷.

Şehristânî eserinde, Hz. Âdem’le ilgili âyetleri tefsir ederken birçok İsrâîlî haberi, ravileri ile birlikte yorum yapmadan önem sırasına göre aktarmaktadır.

Örnek:

«فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقَلْنَا اهْبُطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ»²⁶⁸

²⁶⁵ Ahbar sahipleri (tarihçiler) tabirini müfessir, okuyucusunun dikkatini İsrâîlî rivâyetlere çekmek için kullanmıştır.

²⁶⁶ Şehristânî, I, 281.

²⁶⁷ Aydemir, s. 303.

²⁶⁸ Bakara, 2/36: (Derken, Şeytan ayaklarını oradan kaydırdı. Onları içinde buldukları konumdan çıkardı. Bunun üzerine biz de, “Birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınak ve yararlanma vardır.” dedik.)

Müfessir bu âyeti açıklarken tarihçilerin şeytanın Âdem ve Havva'yı nasıl kandırıldığı ile ilgili olarak farklı görüşlerde olduğunu belirtmektedir. Bu görüşler şunlardır:

İbn Abbas, Vehb ve Rebi' şöyle dediler: Yılan, İblis'i cennete soktu. Nihâyet O da Âdem (as)'e dedi ki: “هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ/sana ebediyet ağacını göstermemi istemez misin?²⁶⁹” Âdem (as) bunu kabul etmekten kaçındı. İblis ise Allah'a yemin ederek kendilerine nasihatçi olduğunu söyleyip onları kandırdı. Onlar, birisi Allah'a yemin ettiği zaman yalan yere yemin edebileceğini zannetmiyorlardı. Havva ağaçtan yemeye başladı. Sonra Âdem de yemeye başladı.

Ebû Salih'in İbn Abbas'tan rivâyetine göre ise, şeytan kendi sureti dışında bir surette kapıya geldi, Havva'yı çağırdı. Havva'ya kendisini Âdem olarak tanıttı.

Kelbî dedi ki: İblis bütün hayvanlara kendi suretlerine girmek için kendisini arz etti. Bütün hayvanlar onu reddetti. Ta ki yılan gelene kadar. Yılan da cennet hayvanlarının en kötüsüydü. Her renkte olan dört ayak üzerinde yürürdü. İblis, onu kendisine itaat edene kadar kandırdı. Sakalları arasına girdi ve başı seviyesinde durdu. Sonra cennetin kapısına gelerek Âdem'e şu soruyu yöneltti: “Rabbiniz size neyi emretti ve size neyi yasakladı?” Onlar da “Rabbimiz bize cennetin ağaçlarından yememizi emretti. Şu ağaçtan da bizi nehyetti.” İblis, “o ebedilik ağacıdır. Eğer siz ondan yerseniz ebedilerden olursunuz.” dedi.

Şöyle de rivâyet edilmiştir: İblis cennete girip Âdem ve Havva'ya vesvese vermek istediği zaman cennetin bekçileri onu engellediler. O da yılanla geldi yılan da hayvanların en kötüsüydü. Onun dört ayağı vardı ve İblis'in arkadaşıydı. İblis ondan kendisini ağzına alıp cennete sokmasını istedi. Yılan da onu ağzına alıp cennet bekçilerinin yanına geldi. Onlar da yılanın ağzında İblis'in olduğunu bilmiyorlardı. Yılan İblis'i cennete soktu. Âdem cennete konulduğunda ve oradaki nimetleri gördüğünde “Keşke bu ebedi olsa!” dedi. Şeytan da onun o sözünden yararlandı. Ona ebedilik yönü ile yaklaştı. Âdem ve Havva onun İblis olduğunu bilmeden İblis onların önünde, onlara kendini hissettirmeden durdu. Onların üzüleceği şekilde

²⁶⁹ Tâhâ, 20/120.

onlara ağladı. Onlar da “Niye ağlıyorsun?” dediğinde, “Ben sizlere ağlıyorum, sanki ben ikinizin haline öleceğim”²⁷⁰ dedi.

Şehristânî, Şeytanın cennete nasıl girdiği ile ilgili olarak bu rivâyetlere benzer pek çok rivâyet aktarmaktadır. Konumuzun sınırını aşacağı için burada diğerlerini zikretme gereksinimi duymadık.

Kitab-ı Mukaddes’de Âdem ile eşinin yılan tarafından bir takım hilekârlıklar sonucu aldatıldıkları, yasak ağacın meyvesinden yemeye teşvik edildikleri ve yasak ağaçtan ilk önce yiyenin Âdem’in eşini olduğu anlatılmaktadır²⁷¹.

B. İsrâiloğulları İle İlgili Olanlar

Örnek:

”وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّكُمْ إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ“²⁷²

Müfessir bu âyetin tefsiri için tarihçilerin şu görüşlerini aktarmaktadır:

Allah (cc) Âdem (as)’e içinde peygamber olacak olan evlatlarının resimleri bulunan bir sandık indirdi. Bu sandık evlatlarına miras olarak tevarüs etti. Ya’kub (as) gelene kadar. Yakup (as)’dan da torunlarına geçti. Taki Musa (as)’ya ulaşana kadar. Musa (as) da bu sandığın içine Tevrat’ı ve kendi eşyalarından bir kısmını koydu. Sonra o sandık, Musa (as)’dan İsrailoğulları peygamberlerine tevarüs etti. İsrailoğulları bir konu hakkında ihtilafa düştüklerinde aralarında sandık konuşur ve hükmederdi. Savaşa girecekleri zaman onu önlerinde sürerler ve onun sayesinde düşmanlarına galip gelirlerdi. Melekler onu düşmanla savaşan askerlerin üzerinde taşırdı. Onlar sandıktan bir ses işittikleri zaman zafere kanaat getirirlerdi. İsrailoğulları isyan edip bozulunca Allah (cc) onların üzerine Amelika’yı musallat etti. Amelika onları yendi ve sandığı çaldı.

Sandığı çalan kişi gitti ve sandığı kendi ilahlarının bulunduğu ibadethanesinde bir putun altına koydu. Ertesi gün baktılar ki put altta, sandık ise

²⁷⁰ Şehristânî, 285-286.

²⁷¹ Tekvin, 3/1-15.

²⁷² Bakara, 2/248: (Peygamberleri onlara şöyle dedi: “Onun hükümdarlığının alameti size o sandığın gelmesidir. Onda Rabbinizden bir güven duygusu ve huzur ile Musa ailesinin, Harun ailesinin geriye bıraktığından kalıntılar vardır. Onu melekler taşımaktadır. Eğer inanmış kimselerseniz bunda şüphesiz sizin için kesin bir delil vardır.”)

putun üstünde duruyor. Sonra putu aldılar ve sandığın üzerine ayaklarını çivilettiler. Sabahleyin bir de baktılar ki, putun elleri ve ayakları kesilmiş sandık tekrar putun üstünde duruyor. Bir kısmı diğerlerine dedi ki: Bu bizlere gösterdi ki; İsrailoğulları'nın ilahı üzerine hiçbir şey konulmaz. Ondan sonra sandığı ilahlarının evinden çıkardılar. Kendilerine yakın bir köye koydular. "Köylüler meydanda toplandılar ve bu nedir?" dediler. Onlara, İsrailoğullarından yanlarında esir olan bir cariye dedi ki, "Bu sandık aranızda bulunduğu müddetçe istemediğiniz şeyleri göreceksiniz. Onu kendi köyünüzden çıkartınız. Filistin köylerinden birine gönderiniz." Allah (cc) bu köyün halkının üzerine adam yiyen fareler gönderdi. Onlar da sandığı kendi aralarından çıkartıp bir çölde harabelere defnettiler. Orada olanların hepsinde kulunç ve basur hastalığı meydana geldi. Bu durum üzerine şaşır kaldıkları bir anda o, cariyenin sözünü hatırladılar. O cariye de İsrailoğulları'nın çocuklarından. Bir at arabası çağırdılar ve üzerine sandığı koydular. sandığı at arabasına bağladılar. At arabasını da iki öküz çekmekteydi. At arabasını da elçiler sürmekteydi. At arabasının dört öküz tarafından çekildiği de rivâyet edilmektedir. İsrailoğulları'nın topraklarına gelene kadar at arabalarını sürdüler. At arabasına bağladıkları bağları kopardılar. Sandığı da içinde ekin bulunan bir araziye bıraktılar. At arabacıları da yerlerine döndüler. İsrailoğulları burada sandığı görünce Tâlut'un krallığına kanaat getirdiler.

Aynı şekilde Vehb'ten de zikredildi. İşmuil "Allah size kral olarak Tâlut'u seçti" deyince dediler ki; "Eğer bize sandığı getirirse kabul eder ve onun emirlerine teslim oluruz." sandığı çalan, düşman kendileri ile Mısır arasında bulunan İliya dağlarının aşağısındandır. Onlar, putlara taparlardı. Ve aralarında Câlut vardı. Vehb yukarıda zikrettiğimiz aynısını zikretmektedir.

İbn Cerir »» Said b. Cübeyr »» İbn Abbas'tan rivâyetle şöyle dedi: Amalika bu sandığı çalmışlardı. Onlar, Ad kavminden bir gruptular ve Erihe'da yaşıyorlardı. Melekler gelip sandığı aldılar, yer ve gök arasında taşırırken onlar bakakaldılar. Ta ki sandığı Tâlut'un yanına koyana kadar. Hasan Basrî'den de şöyle rivâyet edilmiştir: "Sandık, Musa'nın ölümünden beri İsrailoğullarından çıktıktan sonra meleklerin yanındaydı. Sonra melekler onu Tâlut'a götürdüler." Said de Katâde'den şöyle rivâyet etmektedir: "Sandığı Yuşa b. Nun öyle bir yere bırakmıştı ki, hiç kimse onun yerini melekler getirene kadar bilmiyordu." Talut'un evinde kalmaya başladı. Vehb

dedi ki; sandığın boyu üç zira'a iki zira'tı. Kelbî de dedi ki; "O kokulu bir ağaçtan yapılmıştı. Üzerinde de altından bir anahtar vardı." Sûddî ise "O inci yakut ve zebercetten yapılmış bir sandıktı"²⁷³ dedi.

²⁷³ Şehristânî, II, 936-937. Ayrıca benzer örnekler için bkz. 949- 954.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEFSİRİN DİRÂYET YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

I. MÜNASEBÂTÜ'L-KUR'AN

Zerkeşi münasebet ilim için şunu söylemektedir: “*Münasebet ilmi, aklın kendisiyle değer kazandığı, söyleyenin sözleriyle değerinin ve kıymetinin anlaşıldığı şerefli bir ilimdir. Münasebet, dilde mukarenet manasına gelmektedir. “Falan falana münasıptır.” denildiği zaman, o ona yakındır ve benzerdir, demektir. Amca ve kardeş çocukları gibi çok yakın akraba manasına gelen nesep de bu anlamdadır. Münasebet ilminin, akli konulardan olduğu ve akla arz edilerek kabul gördüğü söylenilmektedir*²⁷⁴.”

Bu ilim, lafız ve mana itibariyle âyetler ve sûreler arasındaki ahenk, insicam ve uyumu ortaya koymasından büyük önem taşımaktadır. Nitekim yirmi üç sene gibi uzun bir sürede kısım kısım nazil olan Kur'an âyetlerinin her birinin konulduğu yerdeki âyetlerle olan irtibatı, uyumu, ahengi ve insicamı bunun göstergesidir. Aynı şekilde sûrelerin sonu ile diğer sûrenin başlangıcı arasındaki konu ilişkisi, sûrenin uzundan kısaya doğru dizilişi de bu münasebetlerle ilgili hususlardandır²⁷⁵.

Şehristânî'nin eserini incelediğimizde âyetler arasındaki münasebetlere çokça yer verdiğini görmekteyiz. Her yeni âyetin tefsirine başladığında muhakkak o âyetin kendisinden önceki âyetle bir bağlantısını kurarak kısa bir açıklama yaptıktan sonra âyetin tefsirine geçmektedir. Zaman zaman âyetler arasındaki münasebetten ziyade âyete kısa bir giriş mahiyetinde açıklamalar yaptığı da görülmektedir.

²⁷⁴ez-Zerkeşi, Bedruddin, Muhammed b. Abdullah, **el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an**, Kahire, 1972, I, 35.

²⁷⁵Mehmet Kafes, **Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin Hayatı ve el-Bahru'l-Muhît İsimli Eserindeki Metodu**, Yayınlanmamış Doktora Tezi Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1994, s. 210.

Âyetler arası münasebetleri ve âyete kısaca girişi “ **النظم / diziliş** ” başlığı altında vermiştir. Âyetler arası münasebet ile âyetin sebebi nüzûlünü, bazen de âyetin esrârı ile ya da kısa bir tefsiri ile birlikte vermektedir.

A. Âyetler Arası Münasebetler

Örnek 1:

”مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْفَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ“²⁷⁶

Müfessir münafıklardan bahseden bu âyetle ondan sonra zikredilen örnekler arasındaki münasebeti şu şekilde kurmaktadır: Allah münafıkların özelliklerini ve durumlarını zikrettikten sonra onların hemen akabinde iki örnek verdi. O örnekleri vermesinin nedeni, münafıkların dünya ve ahiretteki durumlarının iyice anlaşılması, âyetin manalarını zihinlere yaklaştırmak, gizli halleri meşhur hallere bağlamaktır. Çünkü temsiller durumları hissettirir. Beyan da kelamın te’kidini güzelleştirir, delili sağlamlaştırır²⁷⁷.

Örnek 2:

”وَادِّ فِرْعَوْنَ بِكُمْ الْبَحْرَ فَأَنْجَيْنَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ“²⁷⁸

Bundan önceki ayette Allah (cc), İsrail oğullarını Firavun’un belasından ve kötü azabından kurtardıktan sonra onlara başka bir nimetini daha bu ayetle hatırlatmaktadır: O, nimetleri de Allah (cc)’ın onlara denizi yarmasıyla onlar karşı tarafa güvenle geçmişlerdi. Deniz yarıldı büyük bir bela olan ile Firavun ve tebası boğuldu²⁷⁹.

²⁷⁶ Bakara 2/17: (Onların durumu, ateş yakıp etrafını aydınlatınca Allah’ın, ateşlerini söndürdüğü ve hiçbir şey göremez durumda karanlıklar içinde bıraktığı kişilerin durumu gibidir.)

²⁷⁷ Şehristânî, I, 185-186.

²⁷⁸ Bakara 2/50: (Ve sizin için denizi ortadan ayırıp, sizi kurtardığımızı ve Firavun ailesini sizin gözlerinizin önünde boğduğumuzu hatırlayınız.)

²⁷⁹ Şehristânî, I, 340.

Örnek 3:

«قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ»²⁸⁰

Allah (cc) Yahudilerin dünya hayatına hırsla olan bağlılıklarını ve ölümden kaçışlarını haber verdiği gibi onların şu sözlerini de yalanlamaktadır: “İnsanlar arasında ahiret hayatı sadece bize has kılınmıştır.” Onların kalplerinin sırrı olan Cebrail’e olan buğz ve düşmanlıklarını bu ayetle haber vermektedir. Cebrail onlara zor yükümlülükler ve cezalarla geldiği için ona karşı içlerinde kin beslemektedirler. Diğer ümmetler için azap meleği olan Cebrail bu ümmet için rahmet meleği olduğunu Cenab-ı Hak, bu ümmete müjdelemektedir. O, Allah’ın izniyle Mustafa (sav)’ın kalbine iner. Tevrat’ta doğrulandığı gibi zor yükümlülükleri ve ağır hükümleri bu ümmetten kaldırıldı²⁸¹.

B. Âyete Kısa Giriş Yaptığı Yerler

Şehristânî, bazı ayetleri açıklarken ayetler arası münasebet yerine ayete kısa giriş mahiyetinde açıklamalar yapmaktadır.

Örnek 1:

«وَلَنْ تَرْضَى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَى حَتَّى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنْ هَدَى اللَّهُ هُوَ الْهُدَى وَلَئِنْ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ»²⁸²

Bu âyete giriş olarak müfessir şu bilgilere yer yermektedir: Yahudi ve Hıristiyanlar; sen tevhit dinini ve Kâbe’ye yönelmeyi terk edip onların dinine uymadıkça onlar senden razı olmayacaklardır²⁸³.

Örnek 2:

«وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ»²⁸⁴

²⁸⁰ Bakara 2/97: (De ki kim Cebrâil’e düşman olursa bilsin ki o ellerindekini doğrulayıcı, mü’minlere yol gösterici ve müjdeleyici olarak senin kalbine indirdiği her şeyi Allah’ın izniyle indirmektedir.)

²⁸¹ Şehristânî, I, 471.

²⁸² Bakara 2/120: (Dinlerine uymadıkça ne Yahudiler ne de Hıristiyanlar senden asla memnun olmayacaklardır. De ki: “kuşkusuz asıl doğru yol, Allah’ın gösterdiği yoldur.” Eğer sen sana gelen bu bilgiden sonra onların arzularına uyarsan, Allah’a karşı senin ne bir koruyucun ne de bir yardımcın olur.)

²⁸³ Şehristânî, I, 542.

²⁸⁴ Bakara 2/135: (Dediler ki: “Yahudi ve Hıristiyan olun ki doğru yolda olasınız.” De ki “Aksine biz dosdoğru olan İbrahim’in dinine uyarız. O ortak koşanlardan değildir.”)

Müfessir bu âyete şöyle bir açıklama ile başlamaktadır: Allah Teâlâ onları hanif olan dine çağırırken, onlar ise insanları Yahudi ve Hıristiyanlığa çağırmaktadırlar²⁸⁵.

C. Âyetler Arası Münasebeti Dil Yönünüyle Beraber İşlediği Yerler

Şehristânî, “النظم واللغة” diye başlık kullanmış ve onun altında âyetin daha önceki âyetle olan bağlantısından bahsettikten sonra ilgili âyetin içinde geçen bazı kelimelerin tahlilini yapmaktadır. Kelimelerin tahlilini yaparken de münasebetini kurduğu ayetin önceki âyetle ilişkisinden bahsetmemektedir²⁸⁶.

Örnek 1:

”الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ.”²⁸⁷

Bakara, 26. âyette “Allah (cc) bir sivrisineği ve ondan daha ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez...” âyetinden sonra Allah (cc) fâsıkları vasıfedip hallerini ve fiillerini açıkladı, öyle ki onlar halleri ve fiilleri ile sanki fısıq kavramını açıklanmış oluyorlardı. Müfessir bunları açıkladıktan sonra âyette geçen kendisine göre önemli saydığı bazı kavramların dilsel tahlilini yapmaktadır. Tahlilini yaptığı kavramlar:

”النقض”:²⁸⁷ Sözcüğünün dildeki anlamı, bir ipi veya binayı bozmak demektir.

”العهد”:²⁸⁸ Sözcüğü, lugatte birkaç manaya gelmektedir. Vasiyet, kefil olmak, iş, yemin, vaktin olması... “العهد” de asıl olan anlam ise “kendisine güvenilen söz” anlamında olmasıdır. Çoğulu “عهود” tur. Gelecekte yapılması istenilen bir şey için söz vermektir. “وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أَوْفٍ بِعَهْدِكُمْ”²⁸⁸ âyetindeki kullanımı da bu doğrultuda gelmiştir.

²⁸⁵ Şehristânî, II, 632.

²⁸⁶ Şehristânî, I, 231-232.

²⁸⁷ Bakara 2/27: (Onlar, Allah’a vermiş oldukları sözü, pekiştirmesinden sonra bozan, Allah’ın korumasını emrettiği bağları (iman, akrabalık, beşeri ve ahlaki bütün işleri) koparan ve yeryüzünde bozgunculuk yapan kimselerdir. İşte onlar, ziyana uğramış kimselerin ta kendileridir.)

²⁸⁸ Bakara 2/40: (Bana verdiğiniz sözü tutunuz ki ben de size verdiğim sözü yerine getireyim.)

Örnek 2:

“بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ”²⁸⁹

Allah (cc) bundan önceki ayette delillerle ve zikrettiği açıklamalarla şahsını çocuk edinmekten tenzih ettikten sonra bütün olmuş ve olacak her şeyi bir isimde topladı, o ismi de “البدیع /eşsiz”dir.

Şehristânî, bedi’ kelimesinin anlamını, Kutrub ve Ebû Mensur el-Ceban’ın eş-Şamil isimli kitapta zikrettiğini anlatmaktadır²⁹⁰. “البدیع” kelimesinin ismi fail konumunda “المبدع” anlamında kullanıldığını söylemektedir. “السمیع” ve “البصیر” kelimeleri de “البصر” ve “السمع” anlamında kullanıldıkları varit olmuştur. Âyetin anlamı, yeri ve göğü eşsiz bir şekilde yarattı. Onun yaratılışına hiçbir kimse ulaşmış değildir²⁹¹.

D. Âyetler Arası Münasebet İle Sebebi Nüzûlü Bir Arada Verdiği Yerler

Müfessirimiz ayetler arası münasebeti açıklarken bazen ayetler arası münasebet ile ilgili ayetin sebab-i nüzûlü bir arada vermektedir.

Örnek 1:

“أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَتَّبِعِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ”²⁹²

Bu âyetten önce Allah (cc) mü’minleri kınayarak ve kırarak Peygamber (sav) nasıl hitap edeceklerini, Allah’ın nesh ettiği yahut erteleyip terk ettiği ahkâmlarına nasıl teslim olacaklarını öğretilip, hitaplarındaki edepsizlikten ve nesh edilen âyetlere olan itirazlarından dolayı inkâr edenleri kınadıktan sonra, hemen akabinde Allah’ın

²⁸⁹ Bakara 2/117: (O, gökleri ve yeri en güzel şekilde yaratandır. Bir şeyin olmasına karar verdiğinde, ona sadece “ol” der, o da hemen olur.)

²⁹⁰ Yaptığımız araştırmalarda eş-Şamil isminde bir kitaba ulaşamadık.

²⁹¹ Şehristânî, I, 532.

²⁹² Bakara 2/108: (Yoksa daha önce Musa’dan sorulduğu gibi siz de elçinizi sorguya çekme niyetinde misiniz? Kim küfrü imanla değiştirmek isterse kuşkusuz o doğru yoldan sapmış olur.)

şu sözü takip etti. “Yoksa daha önce Musa’dan sorulduğu gibi sizde elçinizi sorguya çekme niyetinde misiniz?...²⁹³”

Kelbî »» Ebû Salih »» İbn Abbas’ın bu âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili olarak şunları söylediğini rivâyet etmektedir: Abdullah b. Ebû Ümeyye el-Meğzumî bir grup Kureyşliyle Peygamber (sav)’e geldi ve şöyle dedi: Allah’a yemin olsun ki sen, bize yerden bir pınar fışkırtmayınca biz sana iman etmeyiz. Bunun üzerine Allah (cc) bu âyet-i kerimeyi indirdi.

Şehristânî, sebebi nüzûle dayanarak âyetteki hitabın müşriklere olduğunu belirtmiştir²⁹⁴.

Örnek 2:

”وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ“²⁹⁵

Allah (cc) bundan önceki ayette, mü’minlerin Peygamber (sav)’e alamet ve mucize gösterme isteklerini yasaklayıp daha önce benzeri soruların Musa (as)’ya sorulduğunu belirttikten sonra şunu beyan etti: Yahudilerin hasetleri öyle bir seviyeye ulaşmıştı ki Peygamber (sav)’e sürekli “Bize mucize göster.” diyerek mü’minleri ondan yüz çevirtip eski küfürlerine döndürmek istiyorlardı. Bunun üzerine Allah inananlara teslimiyeti, güzel ahlakı, namaz kılmayı ve zekât vermeyi emretti²⁹⁶. (Yahudi ve Yahudi kılıklı insanların sorularına itibar etmemeyi istedi.)

Mukâtil b. Süleyman, içersinde Nehhas ve Zeyd b. Kays’ın da bulunduğu bir grup Yahudi’nin, Ammar ve Huzeyfe’ye Uhud savaşından sonra şöyle dediğini rivayet etmektedir: “Ey Müslüman topluluğu, başınıza geleni görmediniz mi? Eğer siz hak üzere olsaydınız, Allah size böyle bir yenilgi ve ölüm bir belası vermezdi. Dinimize dönün bu sizler için daha hayırlıdır.”

²⁹³ Bakara 2/108.

²⁹⁴ Şehristânî, I, 508.

²⁹⁵ Bakara 2/109: (Kitap ehlinde birçoğu, hak kendilerine belirledikten sonra dahi, içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler. Siz şimdilik, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedin, hoşgörün. Şüphesiz Allah, gücü her şeye hakkıyla yetendir.)

²⁹⁶ Şehristânî, I, 514.

Ammâr dedi ki: “Dininizde söz bozmak nasıldır?”

Dediler ki: “Allah’a yemin olsun ki söz bozmanın şiddetli bir azabı vardır.”

Ammâr dedi ki: “Ben de Rabbim’e, Muhammed’i inkâr etmeyeceğime dair söz veriyorum.”

Yahudiler dediler ki: “Ama O, bela çekiyor.”

Huzeyfe dedi ki: “Ben de Allah’ı Rab, İslam’ı din, Muhammed’in Nebi olmasından hoşnudum.”

Yahudiler dediler ki: “Muhammed sevgisi kalbinizi kaplamış.”

Bu iki sahabe durumu Peygamber’e anlattılar ve bunun üzerine bu âyet nazil oldu²⁹⁷.

Örnek 3:

«وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ»²⁹⁸

Allah (cc) önceki ayetlerde tevhidi ret edenlerin «اتَّخَذَ اللَّهُ وُلْدًا» sözlerini haber verdikten sonra peygamberliği ret edenlerin şu «لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ» sözlerine de yer verdi daha öncekilere cevap verdiği gibi onlara da delillerle cevap vermek için zikretmiştir.

Katâde, Hasan Basrî ve Süddî’ye göre âyette geçen «الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ» den kasıt, Kureyş’in kâfirleridir. Mücahid’e göre ise; Yahudilerdir. İbn Abbas’a göre de Yahudilerdir. Çünkü Yahudiler peygambere, “Allah bizimle konuşmadığı sürece yahut peygamberlere geldiği gibi bize de bir âyet gelmediği sürece sana iman etmeyiz.” demişlerdi.

²⁹⁷ Şehristânî, I, 515.

²⁹⁸ Bakara 2/118: (Bilmeyenler: “Allah bizimle konuşsa ya da bize bir mucize gelseydi ya” dediler. Onlardan öncekiler de aynen bunların dediği gibi demişlerdi. Onların kalplerinden geçenler, birbirlerine benzemektedir. Kuşkusuz biz kesin inanan toplum için nice âyetler açıkladık.)

E. Âyetler Arası Münasebet İle Âyetin Tefsirini Bir Arada Verdiği Yerler

Şehristânî, âyetler arası münasebet ile âyetin tefsirini bir arada verdiği yerleri “النظم والتفسير” başlığı altında incelemektedir. Âyetlerin birbirleriyle olan münasebetini direkt olarak açıklamamakla birlikte bunu okuyucuya hissettirmeye çalışmaktadır. Konu ile ilgili örnekleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Örnek 1:

”بَلِّغْ أُمَّةً قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ“²⁹⁹

Bu ayette geçen ümmetten kasıt; İbrahim, İsmail, Yakup, Yakup’un torunları ve kabileleridir. Onların yapmış oldukları iyilikler geçti onlar onun yaptıklarının karşılığını göreceklidir. Âyette geçen “وَلكُمْ” den kasıt, Peygamber (sav) ve ona inanmış olan ümmettir. “مَا كَسَبْتُمْ وَلكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ” den kasıt her ümmetin yaptığı işlerinin hesabından kendilerinin sorumlu olacaktır. Hiç kimse başkasının günahını yükleyemez. Burada ki hitabın Yahudi ve Hıristiyanlara olduğunu söyleyenler de olmuştur. Çünkü onlar; insanları Yahudilik ve Hıristiyanlığa çağırıp şöyle diyorlardı: Bu, İbrahim’in Hanif olan dinidir. Allah (cc) kendisi İbrahim’in Hanif olan dininin İslamiyet olduğunu ayetle belirtmektedir³⁰⁰.

Örnek 2:

”سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَن قِبَلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ“³⁰¹

Bu âyetin indiği Medine toplumunu Şehristânî, tasvir etmiş. Peygamberin ve sahabelerin kible olarak Kâbe’ye olan iştihaklarından rivâyetlerle bahsedip, âyette geçen “سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ” dan kastın, Müfessirlerin çoğuna göre kiblenin değişmesini iyi karşılamayan Yahudilerdir. İbn Abbas ve Mücahid de bu görüştedir. “السُّفَهَاءُ”

²⁹⁹ Bakara 2/134: (Onlar gelip geçmiş bir ümmettir. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız da sizindir. Siz onların yapmış olduklarından sorumlu tutulacak değilsiniz.)

³⁰⁰ Şehirstani, II, 631.

³⁰¹ Bakara 2/142: (Bir takım kendini bilmez insanlar, “onları yöneltmekte oldukları kiblede çeviren dedir?” diyecekler. De ki: “doğu da batı da Allah’ındır. Allah dilediği kimseyi doğru yola iletir.)

dan Kastın Medine'nin münafıkları, Mekke'nin müşrikleri hatta Kurayza ve Nadr kabileleri olduğunu söyleyenler de olmuştur³⁰².

Örnek 3:

”وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُوْمِنُ بِمَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ“³⁰³

Şehristânî, bu âyeti bölüm bölüm ele alıp tefsirini rivâyetlere dayanarak şu şekilde yapmıştır:

”وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ“ / Allah'ın indirdiğine iman edin”den kasıt, Kur'an'dır. Onlar Allah'ın bu emrine şöyle karşılık verdiler: “ قَالُوا نُوْمِنُ بِمَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا / dediler ki: biz, bize indirilene iman ederiz.” Yani Tevrat'a iman ederiz. “ وَكَافُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ / Onun dışındakileri inkâr ederiz.” Bu âyetler; Allah Teâlâ'dan Yahudilerin halini bildiren haberlerdir. Yahudilerin sözleri açıkladıktan sonra onların sözlerine birer eleştiridir, de denilebilir. “ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ“ / o yanlarında bulunanı tasdik eden bir kitaptır.” Kur'an Tevrat'ı ve İncil'i tasdik edici olarak gelen bir kitaptır. “ وَهُوَ الْحَقُّ“ dan maksat, Hz. Peygamberdir diyenler de olmuştur.

” قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ“ / de ki öyle ise niye Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz.” Allah böylece Yahudilerin içine düştükleri çelişkiyi gözler önüne sermiştir. Âyetteki hitap, hazır olan Yahudilerdir, kastedilense eski Yahudilerdir. Âyete muhatap olan Yahudiler de eski Yahudilerin yolundan gitmekteydiler. Onun için onlar da âyete muhatap oldular. “ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ“ / eğer mü'minseniz.” Allah'ın size indirmiş olduğu Tevrat'a iman ettiğinizi iddia ediyorsunuz. Tevrat'ta peygamberlerinizi öldürün diye bir şey olmadığına göre niçin peygamberlerinizi öldürüyordunuz. Kelbî, Yahudilerin Beytu'l-Makdis'te üç yüz peygamberlerini öldürdüklerini söylemektedir³⁰⁴.

³⁰² Şehristânî, II, 643-644.

³⁰³ Bakara 2/91: (Onlara “Allah'ın indirdiğine (Kur'an'a) iman edin” denilince, “Biz sadece bize indirilene (Tevrat'a) inanırız.” deyip ondan sonra geleni (Kur'an'ı) inkâr ederler. Hâlbuki o, ellerinde bulunanı (Tevrat'ı) tasdik eden bir kitaptır. De ki “Eğer inanan kimseler idiyeniz, daha önce niçin Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz.”)

³⁰⁴ Şehristânî, I, 460-461.

Müfessir burada âyetler arası münasebeti kendisinden önceki ayetle değil de daha çok genel bir Yahudi portresi çizip münasebeti okuyucuya dolaylı olarak hissettirmeye çalışmıştır.

F. Âyetler Arası Münasebet İle Esrârı Bir Arada Verdiği Yerler

Şehristânî, âyetler arası münasebetle ayetin esrârını bazen bir arada vermektedir. Bu bölümün başlığını da “النظم والأسرار” şeklinde atmış olup âyetin münasebetiyle âyetin hikmetlerini (esrârını) beraber vermeye çalışmıştır³⁰⁵.

Örnek 1:

“أَوْلَيْكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأَوْلَيْكَ هُمْ الْمُقْلِحُونَ”³⁰⁶

Allah bundan önceki ayetlerde dört hasleti zikrettikten sonra (takva, gabya iman, namaz ve zekât) onlarla bağlantılı olan üç hasletten daha bahsetmektedir: “Kur’an’a iman”, “daha önceki kitaplara ve âhirete iman”. Toplamda dünyada hidâyete ulaştıran, Âhirette de kurtuluşa eriştiren yedi özellik olmaktadır. Bu yedi kural, zaman üstüdür. İlk bahsedilen dört hasletin, zahir ve batınla bağlantıları bulunmaktadır. Onlara bağlı üçler ise, dünya ve ahirete bağlıdır. Başlangıca bağlı olanların hepsi iman lafzında zikredilmiştir. Yeniden dirilişe bağlı olanların hepsi ise kesin imana bağlıdır.

İlk âyet Allah’tan hakkıyla sakınan iman edip salih amel işleyenler hakkında olup müşriklere bir reddiyedir. İkinci âyetse, Peygamberimize ve diğer bütün Peygamberlere indirilene ve ahiret gününe iman edenler hakkında olup ehl-i kitaba bir reddiyedir³⁰⁷.

³⁰⁵ Esrârın tanımı ve Şehristânî’nin esrârla ilgili görüşlerini müstakil bir bölümde ele alacağımız için konu ile ilgili bilgileri ilgili yerde açıklayacağız.

³⁰⁶ Bakara 2/5: (İşte olanlar Rab’lerinden gelen bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler bunlardır.)

³⁰⁷ Şehristânî, I, 144.

Örnek 2:

”وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ“³⁰⁸

Bu âyetle Allah (cc); “Allah bizimle konuşsaydı veya bize bir mucize gelseydi” diyenleri mutlak bir cehalete nispet etmektedir. Çünkü onlar, nefislerini ve akıllarını nübüvvetin yerine koydular. Peygamberliğin insanlardan herhangi bir insana inmesine karşı çıktılar. Allah onlarla konuşsaydı veya onlar işaret alsaydılar bile tekrar inkâri duruşlarını sergileyeceklerdi.

”لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ“ sözü ile peygamberimiz söz olarak tasdik edilmiş olmaktadır. ”أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ“ ile de fiilen tasdik edilmiş olmaktadır. Âyet bu şekilde tasdik makamına inmektedir³⁰⁹. Allah seni söz ve fiil ile tasdik ettirmede mi? Evet tasdik etti.

II. ÂYETLERİ İZÂH TARZI

Şehristânî tefsir ettiği âyetlerde geçen kavramları kendine göre belirlediği bir metotla ele almaktadır. Âyetlerde geçen kavramların sözlük anlamını, tanımını, maksadını geniş bir şekilde aktarmaktadır. Kavramlar, birden fazla anlamları içlerinde barındırıyorsa ya da eş anlamları veya zıt anlamları varsa ilgili yerlerde onları da zikretmektedir.

Müfessir, Âyetlerde geçen önemli gördüğü bazı kelimelerin hangi kökten geldiğini kelimelerin tekil ve çoğulunu verilmesi gereken yerde vermektedir. Âyetlerde geçen kelime eğer yabancı bir kelime ise yabancı kelime olduğunu belirtmekte ve Arapça’ya hangi dilden girmiş olabileceğini belirtmektedir.

Bunun yanında müfessirimiz âyetleri tefsir ederken “Şu âyeti, ya da şu kelimeyi falanca yerde açıkladım. Oraya git bak!” diye eser içi çok az atıfta bulunmuştur. Bunun yanında okuyucuya kendi yazdığı diğer eserlerden hiç bahsetmemekte ve eserlerinden alıntı yapmamaktadır. Aynı zamanda “Falanca

³⁰⁸ Bakara, 2/118: (Bilmeyenler: “Allah bizimle konuşsa ya da bize bir mucize gelseydi ya” dediler. Onlardan öncekilerde aynen bunların dediği gibi demişlerdi. Onların kalplerinden geçenler birbirine benzemektedir. Kuşkusuz biz kesin inanan bir toplum için nice âyetler açıkladık.)

³⁰⁹ Şehristânî, I, 537.

konuyla ilgili falanca yazarın ilgili şu sayfa veya şu konusuna bak!” diye bir eser dışı atflarda da bulunmamaktadır.

Şehristânî'nin âyetleri izah tarzı başlığı altında kavram analizi ve kelime iştikakı konularını incelemeye çalışacağız.

A. Kavram Analizi

Şehristânî, eserinde âyetlerin tefsirini yaparken âyetlerde geçen kavramların ne anlama geldiğini, eş anlamlılarını, tekil ve çoğulunu vermektedir.

1. Kavramların Sözlük Anlamını ve Tanımını Vermesi

Müfessirimiz tefsirini yaptığı ayette geçen bütün kelimelerin sözlük ve terim anlamlarını vermemekte, gerekli gördüğü sözcüklerin sözlük anlamını ve tanımını vermektedir.

Örnek 1:

”إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ”³¹⁰

Âyetinde geçen “كفر” kavramının sözlük anlamını; saklama ve örtme şeklinde açıklamaktadır. Çiftçi tohumu yerde sakladığı için kendisine saklayan anlamında “kâfir/كافر” denmiştir. Denize ve geceye de içindekilerini gizlediği için “kâfir/كافر” diyenler olmuştur. Herhangi bir nesneyi örten her şeye “kâfir/كافر” denilir. Kâfire de “kâfir/كافر” denmesinin sebebi ise; o, Allah'ın kendisine vermiş olduğu nimetleri nankörlüğü ile gizlediği için bu ismi almıştır. Çünkü nankörlük onun bütün kalbini kaplamış, gece gibi karanlık vekaskatı yapmıştır³¹¹.

Bazıları da “kâfiri/كافري” sözcüğünü şu şekilde açıklamaktadır: Allah'ın kuluna vermiş olduğu, kendi varlığına ve birliğine delalet eden nimetleri gizleyenlere “kâfir/كافر” demişlerdir. Bir kısım âlimler de; Allah'ın vermiş olduğu nimetleri, Allah'ın peygamberlerini, kitaplarını “kâfir/كافر”, inkârları ve nankörlüğü ile

³¹⁰ Bakara, 2/6: (Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar.)

³¹¹ Şehristânî, I, 149.

gizlediği için kendilerine “**kâfir/كافر**” denmiştir. Müfessirler, Küfrü çeşitli kısımlara ayırmışlardır, bunlar: İnkâr ve küfür, küfür ve nankörlük, küfür ve nifak.

Kim kalbi ve dili ile inkâr ederse o münkirdir/inkârcıdır. Kim de kalbi ile bilip dili ile inkâr ederse o da nankördür. Kim de dili ile ikrar edip kalbi ile inkâr ederse o da münafıktır. İbn Abbas ve Sûddî'ye göre ise Allah'ın birliğini inkâr edenlere kâfir denir. Atâ'nın rivâyetinde ise Allah'ın ilahlığını ve nimetlerini inkâr edenlere kâfir denir. Dahhâk da aynı görüştedir³¹².

Örnek 2:

”وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ“³¹³

Bu âyetinde geçen “**secde**” kelimesinin sözlük anlamını Müfessirimiz eğilme ve alçalma şeklinde açıklamaktadır. Hurma ağacı meylettği zaman Araplar “Hurma ağacı secde etti.” derler. Din terminolojide secde: Ta'zim için başını eğip, alnını yere koymaktır³¹⁴.

Örnek 3:

”وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِن لَّا يَعْلَمُونَ“³¹⁵

Bu âyette geçen “**السفهاء**” sözcüğü “**السفيه**” sözcüğünün çoğuludur. “**السفيه**” kelimesi sözlükte: Hafiflik anlamına gelmektedir. Kumaş hafif olan elbiseye Arapça da “**ثوب السفيه**” denir. Akıllı hafif olan cahillere de: “**السفهاء**” denir. Muerrice göre: “**السفيه**” çokça iftira eden ve yalan söyleyen demektir. Kutrub'a göre ise çok aceleci zalim ve hakkı söylemeyen anlamındadır. Cahilden kinaye için kullanılır. Hasan'a göre “sefihlerin iman ettiği gibi”den kasıt, tedbirsiz davranan akılsız ve geleceğini düşünmeyen çocuklar kast edilmektedir³¹⁶.

³¹² Şehristânî, I, 150.

³¹³ Bakara, 2/34: (Hani meleklerle, “Âdem için saygı ile eğilin” demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen secde etmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlere olmuştu.)

³¹⁴ Şehristânî, I, 272-273.

³¹⁵ Bakara, 2/13: (Onlara, “İnsanların inandıkları gibi siz de inanın” denildiğinde, “biz de akılsızlar gibi iman mı edelim?” derler. İyi bilin ki, asıl akılsızlar kendileridir. Fakat bilmezler.)

³¹⁶ Şehristânî, I, 170. Ayrıca benzer kavram tanımları için bkz. Şehristânî, I, 160-161; II, 762.

2. Kavramların Maksadını Belirtmesi

Örnek 1:

«كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ»³¹⁷

Meânî ehline göre bu âyette geçen «وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ» / Size kitabı ve hikmeti öğretendir.” «الْكِتَابَ»tan kasıt Kur’an’dır. «الْحِكْمَةَ»tan kasıt da Fıkıh, sünnet, öğütler, ödevler ve uyarılar gibi Kur’an’daki ilimlerdir. «الْحِكْمَةَ»ti Kur’an’daki hükümler şeklinde açıklayanlar da olmuştur³¹⁸.

Örnek 2:

«رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا»³¹⁹

Yukarıdaki âyette geçen «إِصْرًا» dan kasıt Mücahid, Katâde, Sûddî, Mukatil, Kelbî, Dahhâk, Rebi’, İbn Cerir ve İbn Abbas’a göre sözleşme ve antlaşmadır. Osman b. Atâ, Malik b. Enes, Ebû Ubeyde, Muerric ve Kuteybe’ye göre ise yük anlamındadır³²⁰.

Örnek 3:

«فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ»³²¹

Müfessirimiz, bu âyette geçen «وقودها/yakıtından» maksat «حطبها/odunu» olduğunu belirtmiştir³²².

³¹⁷ Bakara, 2/151: (Nitekim kendi aranızdan, size âyetlerimizi okuyan, sizi her tür kötülükten arındıran, size kitap ve hikmeti öğreten, ayrıca bilmediklerinizi de öğreten bir peygamber gönderdik.)

³¹⁸ Şehristânî, II, 669. Ayrıca hikmet kavramı için bkz. Şehristânî, II, 621, 1013.

³¹⁹ Bakara, 2/286: (“Ey Rabbimiz!” unuttur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme.)

³²⁰ Şehristânî, II, 1050-1051.

³²¹ Bakara, 2/24: (Eğer, yapamasanız –ki hiçbir zaman yapamazsınız- o halde yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının. O ateş kâfirler için hazırlanmıştır.)

³²² Şehristânî, I, 213.

3. Kavramlara Muhtelif Anlamlar Vermesi

Örnek 1:

”أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَثْلَوْنَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ“³²³

Şehristânî, bu âyette geçen ”البرّ“ kavramına müfessirlerin şu anlamları verdiğini aktarmaktadır: Bütün hayırlı işleri kapsayan, kabul edilen, razı olunan davranışlar için kullanılır. Bazen de doğruluk, bağlılık ve iyilik anlamlarında da kullanılabilir. Katâde ve Sûddî âyetteki ”البرّ“ den maksat: itaat, din ve takvadır. İbn Abbas ve Ebû İshak ise Tevrat ve ondaki amellere yapışmaktır³²⁴.

Örnek 2:

”وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجْتُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلَكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلَكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ“³²⁵

Şehristânî âyetinde geçen ”وَالْفِتْنَةُ“ sözcüğünü açıklarken, bunun fesad ve azap anlamına geldiğini belirtmektedir³²⁶.

Örnek 3:

”وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُدَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ“³²⁷

Âyetindeki ”النجاة“ sözcüğünün aslı ”النجوة“ dir. Yeryüzünden yükseltilen ve yeryüzüne kolaylıkla dönen, herhangi bir şeyi başaran ve herhangi bir sıkıntı ve darlıktan rahata ve feraha kavuşma için kullanılır. Alçaktan yükseğe gibi³²⁸.

³²³ Bakara, 2/44: (Siz kitabı (Tevrat'ı) okuyup durduğunuz halde kendinizi unutup başkalarına mı iyiliği emrediyorsunuz? (yaptığımız çirkinliğini) anlamıyor musunuz?)

³²⁴ Şehristânî, I, 322.

³²⁵ Bakara, 2/191: (Onları nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkarttıkları yerden (Mekke'den) sizde onları çıkarın. Zulüm ve baskı, adam öldürmekten daha ağırdır. Yalnız, Mescid-i Haram yanında onlar sizinle savaşmadıkça, sizde onlarla savaşmayın. Sizinle savaşılırsa (siz de onlarla savaşın) onları öldürün. Kâfirlerin cezası böyledir.)

³²⁶ Şehristânî, II, 786.

³²⁷ Bakara, 2/49: (Hani, sizi azabın en kötüsüne uğratan, kadınlarınızı sağ bırakıp oğullarınızı boğazlayan Firavun ailesinden kurtarmıştık. Bunda, size Rabbinizden (gelen) büyük bir imtihan vardı.)

³²⁸ Şehristânî, I, 336.

4. Kavramların Müterâdiflerini Vermesi

Örnek 1:

«قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بُكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ فافعلوا ما تؤمرون»،³²⁹

Âyetinde geçen «الفارض»dan kasıt «المسنة» ; «البكر»den maksat da «الصغيرة/ küçük» tür³³⁰.

Örnek 2:

«وَأْمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أُولَٰ كَافِرٍ بِهِ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِيَّايَ فَاتَّقُون»،³³¹

Müfessir, bu ayette geçen «آمِنُوا / iman» edin kavramından kastın «صدقوا / doğrulayın» olduğunu belirtmektedir³³².

Örnek 3:

«خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ»،³³³

Bu âyette geçen «غِشَاوَةٌ» kelimesinin müradifi olan iki kelime kullanmakta bunlar: «الغطاء» ve «الحجاب» sözcükleridir. Her üç kelime de örtü anlamına gelmektedir³³⁴.

5. Kavramı Tanımlayıp Zıt Anlamını Vermesi

Örnek

«وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَىٰ الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ»،³³⁵

³²⁹ Bakara, 2/68: («Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın.» dediler. Musa şöyle dedi: «Rabbim diyor ki: o ne yaşlı, ne körpe, ikisi arası bir sığırdır. Haydi, emrolduğunuz işi yapın.»)

³³⁰ Şehristânî, I, 403.

³³¹ Bakara, 2/41: (Elinizdeki Tevrat'ı tasdik edici olarak indirdiğimize (Kur'an'a) iman edin. Onu inkâr edenlerin ilki olmayın. Âyetlerimizi az bir karşılığa deşişmeyin ve bana karşı gelmekten sakının.)

³³² Şehristânî, I, 314.

³³³ Bakara, 2/7: (Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır.)

³³⁴ Şehristânî, I, 154.

Âyette geçen “الباطل /batıl” sözcüğünü açıklamadan önce hak kavramını şu şekilde açıklamaktadır: Şeriata mutabık olan her şey “الحق haktır”. Şeriata mutabık olmayan her şey de batıldır. Hakkın zıttı da batıldır³³⁶.

Örnek 2:

«قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقْرَةٌ لَا تُدْلُو تَثِيرُ الْأَرْضِ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلِّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبْحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ»³³⁷

Yukarıdaki âyette geçen “دُلُو/boyun eğmiş”, boyunduruğa girmiş kelimesi, “الخشعة” ile eş anlamlı, “الصعبة” kelimesi ile de zıt anlamlıdır³³⁸.

B. Kelime İştikakı

1. Kelimenin Hangi Kökten Geldiğini Belirtmesi

Örnek 1:

«إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ»³³⁹

Müfessir bu âyette geçen “سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ” kısmını açıklarken “سَوَاءٌ” sözcüğüne “التساوي”dan türetilmiş isimdir, demektedir. Eşitlik anlamına gelmektedir. Araplar şöyle kullanırlar: “فلان و فلان سواء / falanca ile falanca eşittir” “وقوم سواء / eşit topluluk” bu sözcük master olduğu için tesniyesi ve cemi yoktur. Âyette “سَوَاءٌ” sözcüğü merfu ve mubteda olarak, “أُنذِرْتَهُمْ” ise haber konumunda kullanılmıştır³⁴⁰.

Örnek 2:

«شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ...»³⁴¹

³³⁵ Bakara, 2/188: (Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hâkimlere “rüşvet olarak” vermeyin.)

³³⁶ Şehristânî, II, 774.

³³⁷ Bakara, 2/71: (Musa şöyle dedi: “Rabbim diyor ki, o; çift sürmek, ekin sulamak için boyun duruluğa vurulmamış, kusursuz, hiç alacası olmayan bir sığırdır.” Onlar, “işte, şimdi tam doğrusunu bildirdin.” dediler. Nihâyet o sığırı kestiler. Nerede ise bunu yapmayacaklardı.)

³³⁸ Şehristânî, I, 406.

³³⁹ Bakara, 2/6: (Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarımasan da, onlar için birdir. İnanmazlar.)

³⁴⁰ Şehristânî, I, 150.

³⁴¹ Bakara, 2/185: (Ramazan ayı içinde Kur’an’ın indirildiği aydır..)

Şehristânî, yukarıdaki âyette geçen “رَمَضَانَ” sözcüğünün anlamı hakkındaki dilcilerin ihtilafa düştüklerini belirtip ihtilafa düşenlerin görüşlerini şu şekilde aktarmaktadır: Esmâi’nin, Ebû Amır’dan rivâyet ettiğine göre kelime “الرمض” kökünden türemiş ve taş sıcaklığı anlamına gelen bir isimdir. “الرمضاء” sözcüğü de “الرمض” kökünden türemiş, şiddetli sıcaklığa ve orucun vucubiyetine de muvafıktır. Halil dedi ki “رَمَضَانَ” sözcüğü “الرمضى” kökünden türemiş olup sonbahar yağmuru anlamına gelmektedir. Ramazan denmesinin sebebi de günahları yıkamasıdır. Her iki görüşe göre de bu İslami bir isimdir. Ezheri de “ramazan” sözcüğünün Cahiliye dönemi sözcüklerinden bir sözcük olduğunu belirtmiştir. Mızraklarını iki taş arasında incelttikleri vakit şu cümleyi kullanırlardı. “رَمَضَتِ النَّصْلَ أَرْمَضُهُ رَمَضًا” Cahiliye Arabı haram aylara girmeden önce Şevval ayında ihtiyaçlarını giderebilmek için bu ayda silahlarını inceltiyorlardı. (bakımdan geçiriyorlardı.) Hz. Peygamber (sav)’den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Şaban ayına niçin Şaban ayı denmiştir.” Sahabeler de: “Allah ve Resulü daha iyi bilir.” dediler. Hz. Peygamber buyurdu ki; “Çünkü onda ramazan ayına giden hayır şubeleri çoktur.” “Ramazan ayına niçin ramazan denildiğini biliyor musunuz?” “Allah ve Resulü daha iyi bilir dediler.” Buyurdu ki “çünkü o günahları zayıflatır.” “الإرماض” sözcüğü de dilde yakmak anlamına gelir³⁴².

Örnek 3:

”وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ“³⁴³

Âyetinde geçen “الملائكة” kelimesi “ملك” kelimesinin cemisidir. Aslı “مألك” dir. Yazımı hemze ileidir. “الألوكة” sözcüğü elçi anlamına gelmektedir³⁴⁴.

³⁴² Şehristânî, II, 756-757.

³⁴³ Bakara, 2/30: (Hani Rabbin meleklere, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti. Onlar, “orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamd ederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.” demişler, Allah da, “Ben sizin bilmediğinizi bilirim,” demişti.)

³⁴⁴ Şehristânî, I, 248.

2. Kelimelerin Tekil ve Çoğulunu Vermesi

Örnek 1:

”قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ
وَالْأَسْبَاطِ...“³⁴⁵

Âyetinde geçen ”وَالْأَسْبَاطِ“ kelimesinin ”سبط“ kelimesinin çoğulu olduğunu belirtip çocuğunun çocuğuna (toruna) denir³⁴⁶.

Örnek 2:

”أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَأِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَىٰ إِذْ قَالُوا لِنَبِيِّ لَهُمْ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ
فِي سَبِيلِ اللَّهِ...“³⁴⁷

Âyetinde geçen ”الملاء“ insanların şereflieleri anlamına gelen topluluk ismidir. Çoğulu ”أملاء“ tır³⁴⁸.

Örnek 3:

”وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَىٰ سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ...“³⁴⁹

Âyette geçen ”الرهن“ mastar olup birinin yanında bir şeyi bırakmak veya alıkoydurmak istendiği zaman رَهْنْتُ عِنْدَ فُلَانٍ شَيْئًا /falancanın yanında bir şey rehin bıraktım, denilir. Çoğulu ”الرهنان“ dur. ”الرهن“ cem'in cem'idir³⁵⁰.

3. Kelimelerin Arapça Dışında Hangi Dilden Geldiğini Belirtmesi

Örnek 1:

”وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي
قَالَ لَا يَنْتَلِ عَهْدِي الظَّالِمِينَ“³⁵¹

³⁴⁵ Bakara, 2/136: (Deyin ki: “biz Allah’a, bize indirilene, İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve yakuboğullarına indirilene iman ederiz...”)

³⁴⁶ Şehristânî, II, 635.

³⁴⁷ Bakara, 2/246: (Musa’dan sonra, İsrail oğullarının ileri gelenlerini görmedin mi? Hani peygamberlerinden birine, “bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım” demişlerdi.)

³⁴⁸ Şehristânî, II, 935.

³⁴⁹ Bakara, 2/283: (Eğer yolculukta olur da bir yazıcı bulamazsanız, o zaman alınmış rehinler yeterlidir.)

³⁵⁰ Şehristânî, II, 1043.

Âyette geçen İbrahim ismi ile ilgili olarak Şehristânî şu bilgileri aktarmaktadır: İbrahim ismi yabancı (acem) bir isimdir. Yabancı bir isim olduğu için de gayri munsarıftır. Süryanice de “إبراهام / İbrâhâm” olarak okunmaktadır³⁵².

Örnek 2:

”وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُو الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ...“³⁵³.

Müfessir âyette geçen “هَارُوتَ وَمَارُوتَ” isimlerinin Süryani iki isim olduğunu belirtmektedir³⁵⁴.

III. TEFSİRİN ARAP DİLİ VE EDEBİYATI AÇISINDAN İNCELENMESİ

A. Belagat Konularına Yer Vermesi

Sözlükte varmak, ulaşmak anlamına gelen belagat, ıstılahta “sözün fasih olmakla beraber mukteza-yı hal ve makama mutabık olması” şeklinde tarif edilmiştir³⁵⁵. Belagat ilmi Me’ani, Beyan ve Bedi’ adlarıyla bilinen üç dala ayrılır. **Me’ani**, lafzın muktezayı hale uygunluğunu bildiren hallerden³⁵⁶; **Beyan**; hakikat, mecaz, istiare, kinaye, teşbih vb. konulardan bahseder. **Bedi’** ise sözü süsleyen lâfzî ve manevî sanatlardan söz eder. Ayrıca sözün zatî ve arâzî (sonradan meydana gelen) güzelliği, bu ilimlerle olur³⁵⁷. Me’ani ve Beyan, söze zatî güzellik; Bedi’ ise arâzî güzellik verir.

³⁵¹ Bakara, 2/124: (Bir zaman Rabbi İbrahim’i bir takım emirlerle sınamış, İbrahim onların hepsini yerine getirmiş de Rabbi şöyle buyurmuştu: “Ben seni insanlara önder yapacağım.” İbrahim de, soyumdan da önder yap ya Rabbi demişti. Bunun üzerinde Rabbi, “benim ahdim zalimleri kapsamaz” demişti.)

³⁵² Şehristânî, II, 600.

³⁵³ Bakara, 2/102: (Süleyman’ın hükümranlılığı hakkında şeytanların uydurdukları yalanların ardına düştüler. Oysa Süleyman küfre girmede. Fakat şeytanlar insanlara sihri ve Babil’de ki Harut ve Marut adlı iki meleğe ilham edilen sihri öğretmek suretiyle küfre girdiler...)

³⁵⁴ Şehristânî, I, 487.

³⁵⁵ Ali el-Carim, ve Mustafa Emin, **el-Belâğatu’l-Vaziha**, yy., 2005, s. 14; Nusrettin Bolelli, **Belâgat-Beyan- Meânî- Bedî’ İlimleri Arap Edebiyatı**, MÜİFV Yay. İstanbul, 2009, s. 27-28; Cüneyt Eren ve M. Vecihi Uzunoğlu, **Arap Edebiyatında Edebi Sanatlar Belâgat**, Sütün Yay. İzmir, 2006, s. 23.

³⁵⁶ Bolelli, s. 189; Cüneyt Eren ve M. Vecihi, Uzunoğlu, s. 25.

³⁵⁷ Ali el-Carim ve Mustafa Emin, s. 318; Bolelli, s. 405; Cüneyt Eren ve M. Vecihi Uzunoğlu, s. 26-27.

Müfessirimiz âyetleri açıklarken lügat ve gramer alanlarındaki kadar olmasa da yeri geldikçe âyetlerde geçen edebi sanatlardan da bahsetmektedir. Meânîden bahsederken “المعاني” diye bir başlık atığı görülmektedir³⁵⁸. Bu başlığı, bazen tefsir sözcüğü (التفسير و المعاني)³⁵⁹ ile bazen de lügat sözcüğü (المعاني و اللغة)³⁶⁰ ile beraber kullanmaktadır. Zaman zaman tefsir kavramının içersinde “ قال أهل المعاني ” maani ehli şöyle dedi³⁶¹ demektedir.

Bakara Sûresinde teşbih, teşbih-i maklub, cinas, mecaz-ı mürsel gibi belagat konuları ile ilgili örnekler bulunmasına rağmen Şehristânî, bu âyetleri açıklarken bu konulara değinmemektedir. “Bu âyette şu sanat vardır” diye bir açıklaması da bulunmamaktadır. Edatlar içinde, teşbih edatı vs dememektedir. Kısacası Meânî başlığı altında gene tefsir yapmaktadır.

1. İstiare

Hakiki mana ile mecazi mana arasındaki benzerlik alakasından dolayı bir kelimenin manasını geçici olarak alıp başka bir kelime için kullanmaktır. Ayrıca bunda hakiki manayı kast etmeye engel olan bir karinenin de bulunması gerekir³⁶².

Örnek

”أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهَدَىٰ فَمَا رَبَحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ”³⁶³

Müfessirimiz âyeti açıklarken burada açıkça istiare vardır demese de âyette geçen “اشترأء” sözcüğü “استبدال” sözcüğünün yerine kullanıldığını açıklamakla istiare sanatına işaret etmektedir³⁶⁴. Müşebbehun bih ile ilgili iki unsur olan “ربحت / kazandı” ve “تجارة / ticaret” kelimeleri teşrih içindir. Asıl manasını zikretmemize engel olan karine الضلالة kelimesidir³⁶⁵.

³⁵⁸ Şehristânî, I, 174.

³⁵⁹ Şehristânî, I, 179, 197.

³⁶⁰ Şehristânî, I, 104.

³⁶¹ Şehristânî, II, 759, 789, 894, 958.

³⁶² el-Cürcânî, Abdulkâhir, *Esrâru'l-Belâğa Fi İlmi'l-Beyân*, Daru'l-İhyâi'l-Ulum, Beyrut, 1992, s.44; Bolelli, s. 90.

³⁶³ Bakara, 2/16: (İşte onlar, hidâyete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir. Bu yüzden alışverişleri onlara kar getirmemiş ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır.)

³⁶⁴ Şehristânî, I, 179.

³⁶⁵ Ez-Zerkeşi, III, 438; Bolelli, s. 123.

2. Kinaye

Lugatte bir şeyi açıkça söylememek, gizlemek, gölgelemek, fikri kapalı ifade etmek manasına gelir³⁶⁶. Terim olarak ise bir sözü gerçek manasına gelebilecek şekilde, onun dışında başka manalarda da kullanma sanatına kinaye denir³⁶⁷.

Örnek

368. «أَحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ...»³⁶⁸

Bu âyette geçen «الرَّفَثُ» kelimesi ulaşmak anlamına gelmektedir. «إِلَى» harfi ceri ile geçişli hale gelmiştir. Cinsi münasebetten kinayedir³⁶⁹.

3. Haber Cümlesi

Haber kısaca hüküm bildiren cümle demektir. Haber cümlede anlatılan işin, oluşun, hareketin olup olmadığını veya sözü edilenin var olup olmadığını bildiren sözde, hükmün doğru veya yalan olma ihtimalinin yer aldığı ifadelere haber denir³⁷⁰.

Örnek

371. «وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ...»³⁷¹

Âyette geçen «يَتَرَبَّصْنَ» haberi bir lafızdır ancak manası emirdir³⁷².

4. Kasr

Sözlükte “hapsetmek”, “tahsis etmek” manasına gelir³⁷³. İstilahta ise bir şeyi (kavramı), özel bir tarzda, başka bir şeye tahsis etmektir. Tahsis edilen şeye “maksur” başka bir şeyin kendisine tahsis edildiği şeye de “maksurun ‘aleyh” denir.

³⁶⁶ İbn Manzur, “k-n-y” XV, 232.

³⁶⁷ Cürçânî, s. 267; Ali el-Carim ve Mustafa, Emin, s. 151.

³⁶⁸ Bakara, 2/187: (Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı. Onlar size örtüdürler, sizde onlara örtüsünüz...)

³⁶⁹ Şehristânî, II, 768-769.

³⁷⁰ Cüneyt Eren ve M. Vecihi Uzunoğlu, s. 50.

³⁷¹ Bakara, 2/228: (Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hali beklerler...)

³⁷² Şehristânî, II, 890.

³⁷³ İbn Manzur, “k-s-r”, V, 98.

Kasır, altı yolla yapılır: nefiy ve istisna edatıyla, “إنما” edatıyla “لكن” ve “بل” atıf edatıyla, atıf edatlarıyla, sonradan gelmesi gereken ibareyi öne almakla ve zamiru’l-fasl edatı ile kasır yapılır³⁷⁴.

Örnek

«إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِزْيِرِ وَمَا أَهَلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنْ اضْطَرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»³⁷⁵.

Bu âyette Cenab-ı Hâk “إنما” ile kasr yapılmıştır. Bundan kasıt da haramların sayısını hasretmek/kasretmek değildir. Onların haramlığını “إنما” edatı, daha da pekiştirmektedir³⁷⁶.

5. Tahsis

Bir kimseyi veya şeyi diğerlerinden üstün tutmak suretiyle tercih etmek için takdim yapılır³⁷⁷.

Örnek

«إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ»³⁷⁸

Yukarıdaki âyette geçen “إِيَّاكَ” sözcüklerinin tahsis için olduğunu, bu tahsisi pekiştirmek ve daha da vurgulamak için Cenab-ı Hak “إِيَّاكَ” sözcüğünü iki kez kullanmış ve fiillerin önüne almıştır. Böylece tahsis yapmıştır. Müfessirimiz bu âyette tahsis olduğunu bildirmekle beraber tahsis edatı ve fiilin takdim ve te’hirini yaparak bunu göstermemesi dikkatlerimizden kaçmamıştır³⁷⁹.

³⁷⁴ Ali el-Carim ve Mustafa Emin, s. 260; Bolelli, s. 311-312.

³⁷⁵ Bakara, 2/173: (Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah’tan başkası adına kesileni haram kıldı. Ama kim mecbur olur da istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa ona günah yoktur. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.)

³⁷⁶ Şehristânî, II, 723.

³⁷⁷ Bolelli, s. 394.

³⁷⁸ Fatiha, 1/5: (Ancak Sana ibadet eder yalnız Senden yardım dileriz.)

³⁷⁹ Şehristânî, I, 99.

B. Lügat Yönüyle Açıklaması

Ağırlıklı olarak ilk dört asır içersinde (VII-XI) meydana gelen, daha çok lafızların ve cümlelerin delâletini, Kur'an uslubunu, dil inceliklerini, Kur'an metinlerindeki iç bütünlüğü dikkate alan bu çalışmaların amacı, âyetlerin anlamında ortaya çıkabilecek kaymaların ve yanlış yorumlamaların önüne geçmektir. İslam toplumunun genişlemesi ve Arap olmayan unsurların İslam'a girmesiyle bir yandan Kur'an'ın indiği dil safiyetini kaybetmeye başlamış ve Arapça'yı anlayanların oranı azalmıştır. Çeşitli düşüncelerle ortaya çıkan aşırı fırkaların Kur'an'ı yorumlarken kendilerini kayıt dışı tutma ve Kur'an'ı serbest bir şekilde yorumlama arzuları da dilsel tefsir hareketinin önemli etkenlerindendir. Sahabe döneminde başlayan Kur'an lafızları ve ibareleriyle ilgili çalışmalar, Arap dilinin kayda geçirilmesi ve dil okullarının ortaya çıkmasıyla birlikte daha sistemli bir seyir takip etmiştir³⁸⁰.

Müfessirimiz âyetleri tefsir ederken dilin bütün kuralların ve araçlarından azami derecede faydalanmıştır. Zamirin mercii, kelime tahlili âyette geçen bir kavramın sarf ve nahiv ilmi açısından değerlendirilmesi, harf ve edatlarının fonksiyonları, âyette geçen kelimelerin anlamının veya irabının daha iyi anlaşılması için şiirden örnek getirmesi vs. gibi dilin kural ve kaidelerinden başarılı bir şekilde yararlanmıştı. Bu konularla ilgili çeşitli örnekler vermeye çalışacağız.

Şehristânî âyetleri açıklarken dil yönüne de önem vermiş, bazen dil yönünden bahsetmek için “اللغة / dil³⁸¹” başlığını, bazen “النحو و اللغة / dil ve nahiv³⁸²” başlığını, bazen de diğer konularla ortak olarak başlıklar³⁸³ kullanmıştır³⁸⁴.

1. Zamirin Merciiine İşaret Etmesi

Âyetin anlaşılması için eğer muallâkta kalan bir zamir varsa müfessir o zamirin gittiği yere işaret etmektedir.

³⁸⁰ Birişik, Abdulhamid, “Tefsir”, **DİA**, İstanbul,2011, XXXX, 287.

³⁸¹ Şehristânî, I, 433.

³⁸² Şehristânî, I, 248.

³⁸³ Örneğin dil, tefsir ve meânî başlığını atıp sırayla hepsinden bahsetmektedir.

³⁸⁴ Şehristânî, I, 189, 449, 475, 498; Şehristânî, II, 710, 716, 829, 889.

Örnek 1:

”فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَمَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ“³⁸⁵

Âyetinde geçen “ه/ hu” zamirinin merci ile ilgili olarak müfessirler görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Onlar bu âyetten önceki âyete döndüğü konusunda ittifak etmişler ama hangi kelimeye döndüğü konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bazıları:

”كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِن تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ
بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ“³⁸⁶

Âyetinde geçen “الْوَصِيَّةَ” kelimesine bazıları da farz anlamına gelen “كُتِبَ”ye raci olduğunu söylemişlerdir³⁸⁷.

Örnek 2:

”فَهَزَمُوهُمْ بِأَمْرِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُودُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ
وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ“³⁸⁸

Bu âyette geçen “وَآتَاهُ” daki “ه/ha” zamirinin, Davut (as)’a gittiğini belirtmektedir³⁸⁹.

2. Harfi Cerrin Taalluk Ettiği Yeri Belirtmesi

Şehristânî zaman zaman âyetlerde geçen harf-i cerlerin, âyetlerin anlamına olan etkilerine işaret etmiştir.

Örnek 1:

”وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ“³⁹⁰

³⁸⁵ Bakara, 2/181: (Her kim işittikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı ancak onu değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah hakkıyla işittendir, hakkıyla bilendir.)

³⁸⁶ Bakara, 2/180: (Sizden birinize ölüm gelip çatdığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması, Allah’a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak size farz kılındı.)

³⁸⁷ Şehristânî, II, 847.

³⁸⁸ Bakara, 2/251: (Derken, Allah’ın izniyle onları bozguna uğrattılar. Davud, Câlut’u öldürdü. Allah ona hükümdarlık ve hikmet verdi ve ona dilediğini öğretti. Eğer Allah’ın; insanların bir kısmıyla diğerlerini savması olmasaydı yeryüzü bozulurdu. Ancak Allah, bütün âlemlere karşı lütuf sahibidir.)

³⁸⁹ Şehristânî, II,953.

Şehristânî, bu âyetteki “بالإثم” kelimesindeki “ب /be” harfi cerrin “العزّة” kelimesine taalluk ettiğini söylememiz caizdir, demektir. Aynı zamanda “أخذته”ya taalluk ettiğini söylersek gene caizdir. Şâyet “أخذته” taalluk ettiğini söylersek anlam şu şekilde olur: Kendisine günah olan şeyler onu alır. Yani gururu, onu işlememesi gereken günahları işlemeye götürür. Eğer “العزّة” taalluk ettiğini söylersek anlam şu şekilde olur: İşlediği günahlarla gurur duyuyor ve Allah’ın razı olduğu şeylerden uzak duruyor şeklinde anlam verilir³⁹¹.

3. Kelime Tahlili

Örnek 1

”مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ“³⁹²

Yukardaki âyette geçen “مثل” sözcüğünden yola çıkarak Ferra’ya göre “مثل” ve “مِثْل” benzeme anlamında aynı anlamda kullanılmaktadır. Dilciler “مثل” ve “مِثْل” arasında ne gibi anlam farklılığı olduğu konusunda şunu söylemişlerdir: Fetha ile olan “مثل” atasözlerinden örnekler vermek için kullanılır. Esreli olarak kullanılan “مِثْل” ise benzerlik anlamı vermek için kullanılır. Bir şeyin bir şeye benzediği anlamını vermek için kullanılır. Âyette benzerlik anlamında kullanılmıştır³⁹³.

Örnek 2:

”فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُمُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لَيْسَتُرُوا بِهِ ثَمًّا قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ“³⁹⁴

Bu âyette geçen “وَيْلٌ” kelimesi ile ilgili olarak çeşitli rivâyetler vardır: Kimisine göre cehennemin isimlerinden bir isimdir, demişlerdir. Bazıları

³⁹⁰ Bakara, 2/206: (Ona “Allah’tan kork” denildiği zaman gururu onu daha da günaha sürükler, artık böylesinin hakkından cehennem gelir. O ne kötü yataktır!)

³⁹¹ Şehristânî, II, 825.

³⁹² Bakara, 2/17: (Onların durumu (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok ediverir de onlar göremez. Bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir.)

³⁹³ Şehristânî, I, 186.

³⁹⁴ Bakara, 2/79: (Vay o kimselere ki, elleriyle kitabı yazarlar, sonra da onu az bir karşılığa değiştirmek için, “Bu, Allah’ın katındadır” derler. Vay ellerinin yazdıklarından ötürü onların haline! Vay kazandıklarından dolayı onların haline!)

cehennemnin en alt tabakasının ismidir. Şehristânî'nin de içinde bulunduğu müfessirlerin çoğuna göre azap için kullanılan bir kelimedir. Zeccac'a göre helak anlamındadır. Mufasal kelimenin tahlilini şu şekilde yapmaktadır: “وَيْلٌ” hüznün anlamıdadır. Aslı da “وَي”dir. Hüznülü olan şahsın çıkartmış olduğu “وَي” “وَي” kelimeleri çokça kullanıldığı için sonradan kendilerine lam harfi bitiştii ve şöyle denildi. “وَي لِفُلَانٍ” ve “وَيْلٌ لَهُ” Daha sonra bu izafetsiz olarak tek ve tam bir harf yapıldı³⁹⁵.

Örnek 3:

”بِنَسَمًا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَعِيًّا أَنْ يُنَزَلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ“³⁹⁶

Yukarıdaki âyette geçen “بِنَسَمًا”nin aslı “البؤس” dir. Durumun kötü ve şiddetli olması için kullanılır. “نعم” sözcüğü de “النعمة”ten türetilmiştir. Güzel ve iyi hal için kullanılır. Kendisine kötülük isabet etmiş olan kişiye “بئس الرجل” denilir. Kendisine iyilik isabet etmiş olan kişiyede “نعم الرجل” denilir. Konuşma dilinde o kadar çok kulanıla geldi ki, birini övmek ve yermek için övgü ve yergi kavramları olarak kullanılır oldu. Birini övmek için “نعم الرجل” birini yermek için de “بئس الرجل” denilir³⁹⁷.

a. Kelimenin Veznini Vermesi

Müfessirimiz âyette geçen ve anlamı muğlâk olan bir kelimenin daha iyi anlaşılması için o kelimenin geldiği vezni vererek okuyucuya anlama kolaylığını sağlamıştır.

Örnek 1:

”قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ“³⁹⁸

³⁹⁵ Şehristânî, I, 427-428.

³⁹⁶ Bakara, 2/90: (Karşılığında kendilerini sattıkları şeyi kıskançlıkları sebebiyle, Allah'ın, kullarından dilediğine lutfu ile indirdiği vahyi inkâr etmeleri ne kötüdür! Bu yüzden gazap üstüne gazaba uğradılar. İnkâr edenlere alçaltıcı bir azap vardır.)

³⁹⁷ Şehristânî, I, 458.

³⁹⁸ Bakara, 2/94: (De ki: “Eğer (iddia ettiğiniz gibi) Allah katındaki ahiret yurdu diğer insanlar için değil de, yalnız sizin ve doğru söyleyenler iseniz, haydi ölümü temenni edin!”)

Müfessir bu âyete geçen “فاعلة” sözcüğünün “خالصة” sözcüğünden türediğini, mansub olarak “كان”nin haberi konumunda olduğunu belirtmektedir³⁹⁹.

Örnek 2:

”مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ“⁴⁰⁰

Bu âyette geçen “عدوًّا” kelimesi, “فعلول” vezninde olup “العداوة” kelimesinden türetilmiştir⁴⁰¹.

Örnek 3:

”يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانَ عَلَيْهِ ثَرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ“⁴⁰²

Bu âyette geçen “صفوان” kelimesinin lafzının müfret fakat manasının çoğul olduğunu müfredini kast etmek istediğimiz zaman “صفوانة” kelimesini “فعلان” vezninde “الصفاء” kelimesinden türetiriz. O da pürüzsüz taş anlamına gelmektedir⁴⁰³.

b. Fiilin Babını Vermesi

Şehristânî tefisirini yaptığı âyetin bütün yönleri üzerinde durmaktadır. Eğer âyette geçen bir fiilin hangi baktan geldiği konunun anlatımı için önemli görürse buna yer vermektedir.

Örnek 1:

”وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقْتُلُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجْتُمْ...“⁴⁰⁴

³⁹⁹ Şehristânî, I, 467.

⁴⁰⁰ Bakara, 2/98: (Her kim Allah’a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail’e ve Mikail’e düşman olursa bilsin ki, Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır.)

⁴⁰¹ Şehristânî, I, 475.

⁴⁰² Bakara, 2/264: (Ey iman edenler! Allah’a ve ahiret gününe inanmadığı halde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve maruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah, kâfirler topluluğunu hidâyete erdirmez.)

⁴⁰³ Şehristânî, II, 1002.

⁴⁰⁴ Bakara, 2/191: (Onları nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden (Mekke’den) siz de onları çıkarın.)

Bu âyette geçen “ثقف” fiilinin dördüncü baktan “فعل يفعل” kalıbında “ثقف يتقف ثقفا وثقفاً” şeklinde kullanıldığını belirtmektedir.⁴⁰⁵

Örnek 2:

“فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمْ الْبَيِّنَاتُ فاعلموا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ”⁴⁰⁶

Yukarıdaki âyette geçen “زَلَلْتُمْ” kelimesinin “زَلَّ يَزُلُّ زَلَالًا وَزَلُولًا” babından ayaklarını saptırmak anlamında olduğunu ifade etmektedir.⁴⁰⁷

c. Kelimeleri Cümlede Kullanması

Âyette geçen kelimenin anlamının daha iyi anlaşılması için zaman zaman kelimeleri cümlede kullandığı da görülmektedir.

Örnek 1:

“ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ”⁴⁰⁸

Şehristânî âyette geçen “قَسَتْ” kelimesinin anlamı hakkında için iki görüş olduğunu, bunların ilkinin katılaşıp ikincisinin; kuruluk olduğunu ifade etmektedir.. “حجر قاس” denildiği zaman katılaştı taş, “أرض قاسية” denildiği zaman da kendisinde hiç bir şey bitmeyen kuru yer anlaşılır⁴⁰⁹, demektir.

⁴⁰⁵ Şehristânî, II, 787.

⁴⁰⁶ Bakara, 2/209: (Size apaçık deliller geldikten sonra, eğer yine de yan çizerseniz, bilin ki, Allah, gerçekten mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.)

⁴⁰⁷ Şehristânî, II, 829.

⁴⁰⁸ Bakara, 2/74: (Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı, taş gibi; hatta daha katı oldu. Çünkü taş vardır ki, içinden ırmaklar fışkırır. Taş vardır ki, yarılır da içinden sular çıkar. Taş da vardır ki Allah korkusuyla (yerinden kopup) düşer. Allah yaptıklarınızdan hiçbir zaman habersiz değildir.)

⁴⁰⁹ Şehristânî, I, 414.

Örnek 2:

«مَا نُنسخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»،⁴¹⁰

Yukarıdaki âyette geçen “النسخ” kelimesinin sözlük anlamının bir şeyi kaldırmak ve iptal etmek, nakletmek, dönüştürmek, birini kaldırıp onun yerine başkasını koymak anlamlarına gelmektedir. Araplar güneş gölgeyi kaldırdığı zaman “نسخت الشمس الظل” derler. Burda yerine geçmek anlamındadır. Gölge kalkıp onun yerine güneş geçmektedir. “نسخت الريح آثار الأقدام” Burda ise iptal etmek, ortadan kaldırmak anlamındadır. Yerine geçmek anlamında değil. Kur’an’da nesh: Bir hükmü kaldırmak onun yerine başka bir hükmü getirmek⁴¹¹ ve birşeyleri yazmak⁴¹² anlamlarına gelmektedir⁴¹³.

Örnek 3:

«وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجْلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَمْ أَزْكَى لَكُمْ وَأَطْهَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ»،⁴¹⁴

Bu âyetinde geçen “تَعْضُلُوهُنَّ” kelimesinin kökü “عضل”dir sözlükte darlık ve şiddet anlamına gelmektedir. Araplar tavukta yumurtası takılı kalınca ve ondan bir acı hissedince “عضلت الدجاجة” derler. Aynı şekilde işler karışınca “أعضل الأمر” derler⁴¹⁵.

⁴¹⁰ Bakara, 2/106: (Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya benzerini getiririz. Allah’ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?)

⁴¹¹ Hacc, 22/52: / فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْفِي الشَّيْطَانَ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ / Şeytanın attığı vesveseleri giderir, sonra da âyetlerini sapasağlam muhkem kılar.)

⁴¹² Casiye, 45/29: (إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ) / Yaptığımız her şeyi yazıyorduk.)

⁴¹³ Şehristânî, I, 503.

⁴¹⁴ Bakara, 2/232: (Kadınları boşadığımız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaşıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın. Bununla içinizden Allah’a ve ahiret gününe iman edenlere öğüt verilmektedir. Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Allah bilir, siz bilmezsiniz.)

⁴¹⁵ Şehristânî, II, 903. Benzer örnekler için bkz. Şehristânî, II, 890, 936.

4. İ'râba Dair İzahlarda Bulunması

Şehristânî, âyetlerin anlamını açıklarken mana daha iyi anlaşılın diye âyetin i'rab yönünde de sık sık temasta bulunmaktadır. Âyetin i'rabına dayanarak farklı anlamlar veren müfessirlerin görüşlerini de göz ardı etmez. İ'rab farklılığına göre farklı anlamlar ortaya çıkıyorsa onları da zikreder.

Örnek 1:

«قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقْرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بَكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ فافعلوا ما تؤمرون»⁴¹⁶

Bu âyette geçen “مَا” mubteda konumunda “هِيَ” nin de onu haberi olduğunu belirtmektedir⁴¹⁷.

Örnek 2:

«قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقْرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلِّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبْحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ»⁴¹⁸

Yukarıdaki âyette geçen “وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ” cümlesi kendisinden önceki “ لَا ذَلُولٌ” na atf olduğu için “لَا” dâhil olmuştur. Fiilin isme atfedilmesi de cazidir. Çünkü içinde fiil anlamını taşır. Örneğin “ زيد صائم و يصلي / zeyd oruçlu ve namaz kılıyor”⁴¹⁹.

Örnek 3:

«وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُعْرِضُونَ»⁴²⁰

⁴¹⁶ Bakara, 2/68: (“Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın.” Dediler. Musa şöyle dedi: “Rabbim diyor ki: O, ne yaşlı, ne körpe, ikisi arası bir sığırdır. Haydi, emrolduğunuz işi yapın.”)

⁴¹⁷ Şehristânî, I, 403.

⁴¹⁸ Bakara, 2/71: (Musa şöyle dedi: “Rabbim diyor ki, O; çift sürmek, ekin sulamak için boyunduruğa vurulmamış, kusursuz, hiç alacası olmayan bir sığırdır.” Onlar, “işte, şimdi tam doğrusunu bildirdin” dediler. Nihâyet o sığırı kestiler, nerede ise bunu yapmayacaklardı.)

⁴¹⁹ Şehristânî, I, 407.

⁴²⁰ Bakara, 2/83: (Hani, biz İsrailoğullarından, “Allahtan başkasına ibadet etmeyeceksiniz; anne-babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz, herkese güzel sözler söyleyeceksiniz,

Bu âyetinin irabı ile ilgili olarak Ferra, Zeccac ve Ahfeş şöyle demektedir: “ لَا أَخَذَ الْمِيثَاقَ ” ifadesini cevabu’l-kasem yapmak caizdir. Çünkü “ أَخَذَ الْمِيثَاقَ ” sözün alınması” kasem konumundadır. Cevabu’l-kasemin “ ل /lam” harfi ile olması gerekir. “لَتُبَيِّنَنَّهٗ” de olduğu gibi bazen de “لَا /lamelif” ile olmaktadır. Buradaki âyette olduğu gibi. Sanki Allah (cc) şöyle murad buyurmuştur: Bizden başkasına ibadet etmeyeceklerine dair söz aldık.

Kutrub’a göre hal konumunda olması da caizdir. Yani أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ مَوْحِدِينَ /onlardan tek Allah’a ibadet edeceklerine dair söz aldık⁴²¹. غير عابدين إنا الله

5. Âyette Takdim-Te’hîrin Olduğunu Belirtmesi

«قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لُونَهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاطِرِينَ»،⁴²²

Âyette geçen “تَسُرُّ النَّاطِرِينَ” deki “ت” Harfinin “bakara” kelimesinin müennesliğinden dolayı geldiğini, eğer kasıt renk olsaydı Cenab-ı Hak müzekker sikasıyla “يَسُرُّ النَّاطِرِينَ” derdi. “فاقع” sözcüğü renge döner ve “لونها” “haber”dir. Onun ismi de “لون”dur. İsmi önüne geçmiş olan bir haberdir. Sanki şöyle denmiştir⁴²³. “صفراء لونها فاقع”.

6. Sarf İlmi Açısından İzahlarda Bulunması

Sarf: İstenilen bir manayı elde etmek için kelimenin aldığı değişik şekillerden bahseden bilgi dalının adıdır. Arapçada kelime genellikle “isim- fiil-harf” olmak üzere üç bölümde incelenir. Ancak sarf bunlardan fiil ve ismi konu edinerek bunlardaki şekil değişiklikleriyle uğraşır⁴²⁴. Şehristânî âyetleri tefsir ederken gerekli gördüğü yerlerde sarf ilminden yararlanmıştı.

namazı kılacaksınız, zekâtı vereceksiniz” diye söz almıştı. Sonra pek azınız hariç yüz çevirerek sözünüzden döndünüz.)

⁴²¹ Şehristânî, I, 438. Benzer örnekler için bkz. Şehristânî, I, 444, 488, 533; II, 1016.

⁴²² Bakara, 2/69: (Onlar, “Bizim için Rabbine dua et de, rengi neymiş? açıklasın” dediler. Musa şöyle dedi: “Rabbim diyor ki, o, sapsarı; rengi, bakanların içini açan bir sığırdır.”)

⁴²³ Şehristânî, I, 405.

⁴²⁴ Hulusi Kılıç, **Arapça Dilbilgisi Sarf**, İstanbul, 2005, s.1.

Örnek 1:

«قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ»،⁴²⁵

Yukarıdaki âyeti kerimede geçen «إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا» cümlesinde Cenab-ı Hak niçin müennes sığasını kullanıp «تَشَابَهَتْ» demedi de müzekker sigası kullandı sorusuyla ilgili olarak müfessir şöyle demektedir: «الْبَقَرُ» kelimesi, müzekker bir çoğuldur. Konu ile ilgili olarak Sibeveyh şunu söylemiştir: cem'in harfleri müfredinin harflerinden az ise kelime müennes de olsa Araplar müzekker olarak kullanmaktadırlar⁴²⁶.

Örnek 2:

«وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا تُوْمِنُ بِمَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ قُلْ فِيمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»،⁴²⁷

Bu âyette geçen «فَلِمَ» nin aslı «فَلِمَا» dır. Haber ile istifhamın arasında fark olsun diye elif hafzedildi. Böylece anlamı şu şekilde olmaktadır: Bize indirilene iman ettik, demenize rağmen niçin peygamberlerinizi öldürüyordunuz. Siz peygamberlerini öldürdüğünüz için Allah'a iman etmiş olamazsınız. Allah size bunu emretmemiştir. Burada hitap muhatabadır. Ama kast gaibtir. Çünkü muhataplar da gaiblerin yapmış olduğu o davranışı benimsedikleri için Allah onları muhatab almıştır⁴²⁸.

Örnek 3:

«وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»،⁴²⁹

⁴²⁵ Bakara, 2/70: («Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın. Çünkü sığırlar, bizce, birbirlerine benzemektedir. Ama Allah dilerse elbette buluruz» dediler.)

⁴²⁶ Şehristânî, I, 405-406.

⁴²⁷ Bakara, 2/91: (Onlara, «Allah'ın indirdiğine iman edin» denilince, «Biz sadece bize indirilene inanırız» deyip, ondan sonra geleni inkâr ederler. Hâlbuki o ellerinde bulunanı tasdik eden hak bir kitaptır. De ki, «eğer inanan kimseler idiysemeniz, daha önce niçin Allah'ın Peygamberlerini öldürüyordunuz?»)

⁴²⁸ Şehristânî, I, 461.

⁴²⁹ Bakara, 2/224: (İyilik etmemek, takvaya sarılmamak, insanların arasını ıslah etmemek yolundaki yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın. Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.)

Yukarıdaki âyette geçen “عُرْضَةٌ” kelimesinin dilcilere göre iki yorumu vardır: Birincisi; cumhurun tercih ettiği görüştür. Engelleme anlamında “الاعتراض” tan türemiştir. “المعترض” ismi fail olarak “engelleyen” anlamına gelmektedir. Araplar şöyle derler: “أردتُ أن أفعلُ كذا فعرضتُ لي أمرٌ / Şöyle bir iş yapmak istedim bana şöyle bir engel çıktı.” İkinci aslı ise; “العرضة” dan türemiştir. O da “şiddet” ve “kuvvet” anlamına gelmektedir. Yolculuğa zorlanan hayvana “دابة عرضة للسفر” nikâha zorlanan kadına da “امرأة عرضة للنكاح” denir⁴³⁰.

7. Âyette Geçen Bazı Harf ve Edatların Fonksiyonlarına İşaret Etmesi

Müfessirimiz âyetlerde geçen bazı harf ve edatların değişik görev ve fonksiyonları varsa onlara işaret etmekte, okuyucuya âyetleri daha iyi anlama kolaylığı sağlamaya çalışmaktadır.

Örnek 1:

”ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَقُّ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ“⁴³¹

Şehristânî bu âyetin tefsirini yaparken “أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً” deki “أَوْ /yahut” edatını bu âyette Ferrâ’ya göre “بَلْ / bilakis” anlamında olduğunu belirtmektedir. Şek kelimesi Arap dilinde cümleye dâhil olduğu zaman şek anlamında kullanılmaz, bilakis te’kidi kuvvetlendirmek için kullanılır. “Âyette kalpler niye “taş”a benzetildi de “demir”e benzetilmedi” diye bir soru sorulacak olursa, şu cevap verilebilir: demir ne kadar sert olursa da ateşte yumuşayıp eriyebilmekte fakat taş öyle değildir. Kalpler her yerde sertliğini kuruduğu için taşla benzetilmiştir⁴³².

⁴³⁰ Şehristânî, II, 881. Benzer örnekler için bkz. Şehristânî, II, 722, I, 487,498.

⁴³¹ Bakara, 2/74: (Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı, taş gibi; hatta daha katı oldu. Çünkü taş vardır ki, içinden ırmaklar fışkırır. Taş vardır ki, yarılr da içinden sular çıkar. Taşta da vardır ki Allah korkusuyla (yerinden kopup) düşer. Allah yaptıklarınızdan hiçbir zaman habersiz değildir.)

⁴³² Şehristânî, I, 410.

Örnek 2:

”وَقَالُوا لَنْ نَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ“⁴³³

Bu âyette geçen “أَمْ” harfi ile ilgili olarak üç görüş vardır:

Birincisi: İstifhamın cevabı şeklinde olması ve istifham şekilde anlamın verilmesidir. Şu örnekte olduğu gibi “أقام عبد الله أم زيد” / Abdullah mı kalktı Zeyd mi?” Başında istifham edatı geldiği için âyette geçen “أَمْ”in istifhamın cevabı şeklinde iki ihtimalden birisi anlamında kullanılması muhtemeldir.

İkincisi: “أَمْ” cümle-i munkatia olarak “بل” anlamında kullanılmış olmasıdır. “فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ” ile cümle bitmekte olup “بل” manasında bir “أَمْ” ile isti’naf cümlesi başlamaktadır.

Üçüncüsü de “أَمْ” şek anlamında olmasıdır. Ama Allah için bunu kullanmak caiz değildir⁴³⁴.

Örnek 3:

”بَلَىٰ مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ“⁴³⁵

Şehristânî ayette geçen “بَلَىٰ” edatını açıklarken şu bilgileri aktarmaktadır: Dilciler “بل” ve “أي”in istidrak için olduğunu belirtmektedir. Ferra ve Kisâî’ye göre “بَلَىٰ” inkârdan sonraki onaylama anlamındadır. “نعم” ise olumlu sorunun cevabında gelen ve inkâr anlamı taşımayan bir edattır. “بَلَىٰ”nın aslı “بل” di. Üzerinde durma mümkün olsun ve inkârdan dönüş olsun diye sonuna “ى” harfi bitiştirildi ve “بَلَىٰ” şeklinde oldu⁴³⁶.

⁴³³ Bakara, 2/80: (Bir de dediler ki: “Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır.” Sen onlara de ki: “Siz bunun için Allah’tan söz mü aldınız? Eğer böyle ise, Allah verdiği sözden dönmez. Yoksa siz Allah’a karşı bilemeyeceğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?”)

⁴³⁴ Şehristânî, I, 432.

⁴³⁵ Bakara, 2/81: (Evet, kötülük işleyip suçu benliğini kaplamış ve böylece şirke düşmüş kimseler varya işte onlar cehennemliklerdir. Onlar, orada ebedi kalacaklardır.)

⁴³⁶ Şehristânî, I, 433. Benzer örnekler için bkz. Şehristânî, I, 454, 486, 509; II, 629.

8. İzâh İçin Kullandığı Kelimeler

a. أي /Ey

“Yani” anlamına gelen bu kelime, daha çok peşinden geldiği kelimenin ya da cümlelerin yakın anlamlısını, eş anlamlısını veya verilmek istenen maksat için kullanılır. Müfessirimizin de çok kullandığı kelimelerden biri olan bu kelime bilindiği gibi bütün müfessirler tarafından çokça kullanılan bir kelimedir.

Örnek 1:

«وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ»⁴³⁷

Bu âyette geçen “هُودًا” kelimesinden sonra “أي” edatını kullanarak “هُودًا” den kastın “يهودًا/Yahudiler” olduğunu belirtmektedir⁴³⁸.

Örnek 2:

«بَلَى مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»⁴³⁹

Bu âyette geçen “فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ” dan sonra “أي” edatını kullanarak şu izahta bulunmaktadır. Sevabı ahiret gününde Rabbinin yanındadır⁴⁴⁰.

Örnek 3:

«وَلَنْ تَرْضَى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَى حَتَّى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ...»⁴⁴¹

Bu âyette geçen “حَتَّى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ” dan sonra müfessirimiz “أي” edatını kullanarak dinlerine ve kabilelerine tabii olmadıkça şeklinde açıklamada bulunmaktadır⁴⁴².

⁴³⁷ Bakara, 2/111: (Birde; “Yahudi ve Hıristiyanlardan başkası cennete girmeyecek dediler.” Bu onların kuruntuları! De ki: “eğer doğru söyleyenler iseniz delilinizi getirin.”)

⁴³⁸ Şehristânî, I, 517.

⁴³⁹ Bakara, 2/112: (Hayır, öyle değil! Kim “ihsan” derecesine yükselerek özünü Allah’a teslim ederse, onun mükâfatı Rabbinin katındadır. Artık onlara korku yoktur. Onlar üzülmeceklerdir.)

⁴⁴⁰ Şehristânî, I, 518; II, 1002.

⁴⁴¹ Bakara, 2/120: (Sen dinlerine uymadıkça, ne Yahudiler ve nede Hıristiyanlar asla senden razı olmazlar...)

⁴⁴² Şehristânî, I, 542. Benzer örnekler için bkz. Şehristânî, II, 786.

b. يعني / Ya'ni

“أي /Ey” ile çok yakın anlamlı bir kelime olan ya'ni için: Yani, kastediyor gibi anlamlar verebiliriz. Bu da klasik tefsirlerimizde çokça kullanılan bir kelimedir. Şehristânî bu kavramı da çokça kullanmaktadır.

Örnek 1:

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ
” أَفَكَلَمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ“⁴⁴³الْفُدْسِ

Bu âyette geçen “آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ” den sonra ya'ni sözcüğünü kullanıp Tevrat'ın kast edildiğini belirtmektedir⁴⁴⁴.

Örnek 2:

”وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ
وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرُونَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ“⁴⁴⁵

Bu âyette geçen “وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ” tan sonra “يعني / Ya'ni” sözcüğünü kullanarak şu değerlendirmede bulunmaktadır: Müşrikler kendi putlarına saygı gösterip onları sevdiğini söyleyerek yakınlık hissi uyandırmaya çalışsalar da, mü'minler onlardan daha çok Rablerini sevmekte ve Ona yakındır. Hayrı, Rablerinden bilirler. Her darlıkta Rablerine sığınır. Rableri onların maliki, onların gizlediklerini de ve açığa vurduklarını da bilendir⁴⁴⁶.

Örnek 3:

”فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمْ الْبَيِّنَاتُ فاعلموا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ“⁴⁴⁷

⁴⁴³ Bakara, 2/87: (And olsun, Musa'ya kitabı verdik, ondan sonra ard arda Peygamberler gönderdik. Meryemoğlu İsa'ya mucizeler verdik. Onu Ruh'u'l-Kudus ile destekledik, size herhangi bir Peygamber, hoşunuza gitmeyen bir şey getirdikçe, kibirlenip (onların) bir kısmını yalanlayıp bir kısmını da öldürmediniz mi?)

⁴⁴⁴ Şehristânî, I, 449.

⁴⁴⁵ Bakara, 2/165: (İnsanlar arasında Allah'ı bırakıp da ona ortak koşanlar vardır. Onları, Allah'ı severcesine severler. Mü'minlerin Allah'a olan sevgisi, daha güçlü bir sevgidir. Zulmedenler azaba uğrayacakları zaman bütün kuvvetin Allah'ın olduğunu ve Allah'ın azabının pek şiddetli olduğunu bir bilselerdi.)

⁴⁴⁶ Şehristânî, II, 703.

⁴⁴⁷ Bakara, 2/209: (Size apaçık deliller geldikten sonra, eğer yine de yan çizerseniz, bilin ki, Allah, gerçekten mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.)

Bu âyette geçen “فَإِنْ زَلَلْتُمْ” için Müfessirimiz, İbn Cerir’in “يعني / Ya’ni” sözcüğünü kullanarak şunları söylediğini aktarmaktadır: Size apacık deliller geldikten sonra haktan sapar ve dâlalete düşerseniz, biliniz ki Allah her şeye gücü yeten ve her şeye hükmedendir⁴⁴⁸.

c. قال / Dedi

Dedi, dedi ki... gibi anlamlara gelen bu kelime, açıklama için müfessirimizin kullandığı kelimelerden birisidir. O, bir yazardan alıntı yaptığı zaman “falanca şöyle der” deyip izaha geçmektedir.

Örnek 1:

”وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ“⁴⁴⁹,

Bu âyetin sebebi nüzûlü ile ilgili olarak “قال” fiilini kullanıp Rebi’ ve İbn Zeyd’e göre bu âyet savaş hakkında inen ilk âyettir, açıklamasında bulunmaktadır⁴⁵⁰.

Örnek 2:

”الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي...“⁴⁵¹ ”الْحَجِّ“

Şehristânî âyette geçen “الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ” için Ferra’nın şöyle dediğini aktarmaktadır: Hac vakti, belli aylardır. Nasıl ki sıcaklık ve soğukluk ayları belli ise hac ayları da bellidir⁴⁵².

Örnek 3:

İkinci örnekle bağlantılı olarak Atâ, Tavus ve İmam Şafii şunu söylemişlerdir: Hac vakti dışında hac için ihram giyen bir kişinin yaptığı, hac olmaz

⁴⁴⁸ Şehristânî, II, 829-830

⁴⁴⁹ Bakara, 2/190: (Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Ancak aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez.)

⁴⁵⁰ Şehristânî, II, 785.

⁴⁵¹ Bakara, 2/197: (Hac (ayları), bilinen aylardır. Kim o aylarda hacca başlarsa artık ona hacta cinsel ilişki, günaha sapma, kavga etmek yoktur...)

⁴⁵² Şehristânî, II, 803.

ancak umre olabilir. Nasıl ki namaz vakti girmeden birisi farz namazı kılsa onun o kıldığı farz namazı nafîle yerine geçiyorsa bu da umre yerine geçer⁴⁵³.

d. قيل / Denilir

Müfessirimiz bir konu ile ilgili açıklamalarda bulunurken konu ile ilgili olarak diğer yazarlardan çokça alıntı yapmaktadır. Bir görüşü önemsemese ya da görüşün kime ait olduğunu bilmiyorsa “قيل” sözcüğünü kullanmaktadır. İncelediğimiz tefsirde bol miktarda “قيل” fiili geçmektedir.

Örnek 1:

”الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ“⁴⁵⁴

Müfessir bu âyeti açıklarken rızık ile ilgili geniş bir malumat verdikten sonra bazılarının “Helal olarak kendisinden faydalanılan her şey rızıktır.” dediğini aktarmaktadır⁴⁵⁵.

Örnek 2:

”أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخَلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَرَزِلْوْا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرَ اللَّهُ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ“⁴⁵⁶

Yazar âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili olarak çeşitli rivâyetler aktardıktan sonra “قيل” sözcüğünü kullanıp şöyle demektedir: Bu, Ebû Cehil gibi müşrik Araplar hakkında inmiştir. Onlar, dünyadan yüz çeviren İbn Mes’ud, Habbap, Ammar, Suheyb gibi Peygamber Efendimizin ashâbı ile dalga geçince Canab-ı Hak bu âyeti indirdi⁴⁵⁷.

⁴⁵³ Şehristânî, II, 803.

⁴⁵⁴ Bakara, 2/3: (Onlar gayba inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar.)

⁴⁵⁵ Şehristânî, I, 140.

⁴⁵⁶ Bakara, 2/212: (İnkâr edenlere dünya hayatı süslü gösterildi. Onlar iman edenlerle alay etmektedirler. Allah’a karşı gelmekten sakınanlar ise, kıyamet günü bunların üstündedir. Allah dilediğine hesapsız rızık verir.)

⁴⁵⁷ Şehristânî, II, 837.

Örnek 3:

«لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَأَنْفُسِكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ»،⁴⁵⁸

Bu âyette geçen «وَمَا تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ» ifadesinin nahiv açısından haber anlamının da nehiy olduğunun söylenildiğini aktarmaktadır. Anlamı da: “Ancak Allah rızası için infak ediniz.” şeklindedir⁴⁵⁹.

e. بمعنى / Şu anlamda

Müfessirimiz bir kelimenin hangi anlamda kullanıldığını izah etmek için “بمعنى” kelimesini, diğer izah edatlarına göre daha az kullanmaktadır.

Örnek 1:

«وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ»،⁴⁶⁰

Yukarıdaki âyette geçen “يَسْتَفْتِحُونَ”den sonra “بمعنى” sözcüğünü kullanıp bunun “zafer” anlamına geldiğini belirtmektedir⁴⁶¹.

Örnek 2:

«فَمَنْ خَافَ مِنْ مَوْصٍ جَنَاقًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»،⁴⁶²

Bu âyette geçen “خَافَ” fiilinden sonra “بمعنى” sözcüğünü kullanıp “خشي” anlamında olduğunu ifade etmektedir⁴⁶³.

⁴⁵⁸ Bakara, 2/272: (Onları hidâyete erdirmek, sana ait değildir. Fakat Allah, dilediğini hidâyete erdirir. Hayır, olarak ne harcarsanız, kendiniz içindir. Zaten siz ancak Allah’ın rızasını kazanmak için harcarsınız. Hayır, olarak her ne harcarsanız- hiç hakkınız yenmeden- karşılığı size tas tamam ödenir.)

⁴⁵⁹ Şehristânî, II, 1019.

⁴⁶⁰ Bakara, 2/89: (Kendilerine ellerindeki tasdik eden bir kitap gelince onu inkâr ettiler. Oysa daha önce (bu kitabı Peygamber ile) inkârcılara (Arap müşriklerine) karşı yardım istiyorlardı. (Tevrat’tan) tanıyıp bildikleri (bu Peygamber) kendilerine gelince, onu inkâr ettiler. Allah’ın laneti, inkârcıların üzerine olsun.)

⁴⁶¹ Şehristânî, I, 458.

⁴⁶² Bakara, 2/182: (Vasiyet edenin hataya meyletmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse, (tarafkların) aralarını düzeltirse ona hiçbir günah yoktur. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.)

C. Şiir ile İstişhâd

Arab'ın dîvânı olarak kabul edilen şiir, Kur'an tefsirinin önemli kaynaklarından biri olarak sayılmaktadır. Bir yandan sosyal, kültürel, dini, ahlaki, ilmi, fikrî vb. açıdan o dönemin özelliklerini yansıtan Arap şiiri, diğer yandan da Arapça'nın dil ve edebiyat hususiyetlerini de aksettirmektedir. Bu derece mühim özellikleri olan Arap şiiri Kur'an-ı Kerim'in tefsirine kaynaklık etmede önemi açıktır. Zira Kur'an, o dönemin Arap toplumuna inmiş ve dili de Arapça'dır. Bununla birlikte eski Arap şiirini Kur'an tefsirinde kaynak olarak kabul etmeyenlerinde bulunduğunu söylemek gerekir. Ancak çoğunluk müfessirlerin görüşleri olumlu yöndedir⁴⁶⁴.

Müfessirimiz Şehristânî de âyetlerin tefsirinde Arap şiirinden bolca istifade etmiştir. Şairlerin dizelerini aktarırken bazen şairlerin isimlerini vermekte bazen de isim vermeden “قال الشاعر /şair dedi” tabirini kullanmaktadır. Meşhur Arap şairlerinden A'sâ⁴⁶⁵, Amr b. Me'di Keribe (v. 21/642)⁴⁶⁶, Nâbiğa (v. 127/745)⁴⁶⁷, A'cac (v. 97/715)⁴⁶⁸ ve Lebid b. Rabia (v. 12/660)'ten⁴⁶⁹ örnekler vermektedir.

Örnek 1:

”أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَتَّبِعِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ
سَوَاءَ السَّبِيلِ،”⁴⁷⁰

Müfessir bu ayette “أَمْ” edatı ile ilgili olarak çeşitli görüşleri aktardıktan sonra Ferra'nın Araplar, “أَمْ” edatını bazen “بَل” anlamında kullandığını söylediğini, görüşünü desteklemek içinde Arapların şöyle dediğini aktarmaktadır:

⁴⁶³ Şehristânî, II, 748.

⁴⁶⁴ Daha fazla bilgi için bkz. Gümüş, Sadreddin, **Kur'an Tefsirinin Kaynakları**, İstanbul, 1990, s. 103-126.

⁴⁶⁵ Bkz. Şehristânî, I, 81, 91, 252, 406; Şehristânî, II, 806.

⁴⁶⁶ Bkz. Şehristânî, I, 164.

⁴⁶⁷ Bkz. Şehristânî, I, 210.

⁴⁶⁸ Bkz. Şehristânî, I, 92, 108.

⁴⁶⁹ Bkz. Şehristânî, I, 76.

⁴⁷⁰ Bakara, 2/108: (Yoksa daha önce Musa'nın sorguya çakıldığı gibi, siz de Peygamberinizi sorguya çekmek mi istiyorsunuz? Her kim imanı küfre değişirse, o artık doğru yoldan sapmış olur.)

471”هل لنا قبلك حق أم أنت ظالم“

Burada “أم” edatının, “بل” anlamında olduğunu aktarıp “أم” edatının “بل” anlamında anlamına geldiği ile ilgili olarak şu dizesini şahit olarak getirmektedir⁴⁷².

”فوالله ما أدري أ سلمى تبدلت⁴⁷³ أم اليوم أم كلَّ إليَّ حبيب⁴⁷⁴“.

Örnek 2:

475”في قلوبهم مرضٌ فزادهم اللهُ مرضاً ولهم عذابٌ أليمٌ بما كانوا يكذبون“

Âyette geçen “ولهم عذابٌ أليمٌ” “kalbe acı veren her şey” anlamını verdikten sonra âyette geçen “أليمٌ” kelimesinin “المؤلم” anlamında olduğu görüşünü ispatlamak için Amr b. Me’âdî Keribe’nin şiirinde “السميع” kelimesinin “المسمع” anlamında olduğunu belirtip şiiri aktarmaktadır:

”أمن ريحانة الداعي السميع⁴⁷⁷ يورقني وأصحابي هجوع⁴⁷⁶“

Şiirde geçen “السميع” kelimesi “المسمع” anlamındadır⁴⁷⁸ “ففعيل” vezni ismi fail, ismi meful ve sıfatı muşebbehe için kullanılan ortak bir vezindir. Müfessir şiirden de istişhâd getirerek burada bu veznin ismi fail konumunda kullanıldığını belirtmektedir.

⁴⁷¹“Bizim senden tarafa bir hakkımız var mı? Yoksa zalim misin?” Eğer أم edatı بل anlamında kullanılırsa anlamı şu şekilde olur: Zalim olduğun için bizim senden tarafa bir hakkımız yok

⁴⁷² Şehristânî, I, 509.

⁴⁷³ İbn Manzur, “d-r-k”, X, 421. Zebidî, “d-r-k”, VII, 128.

⁴⁷⁴ Allah’a yemin olsun ki, Selma mı değişti yoksa bugün her şey bana sevimli mi görünüyor bilmiyorum.

⁴⁷⁵ **Bakara, 2/10:** (Kalplerinde münafıklıktan kaynaklanan bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını artırmıştır. Söyledikleri yalana karşılıklı onlara elem dolu bir azap vardır.

⁴⁷⁶ Arkadaşlarım uyurken davetçinin iştiren sesinin kokusundan dolayı mı beni uyandırıyor.)

⁴⁷⁷ İbn Ebî Hâdîd, Abdulhamid b. Hibbetullah b. Muhammed b. Hüseyin, **Şerhu Nehci’l-Belağa** (tah. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrahim), Daru’l-İhyâi’l-Kutubi’l-Arabî, Beyrut, 1996, II, 213; el-Muberrid, Ebû Abbas, Muhammed b. Yezid, **el-Kâmil Fi’l-Luğati ve’l-Edeb**, (Tah. Ebû’l-Fadl İbrahim), Dâru’l-Fikri’l-Arabî, Kahire, 1997, I,162.

⁴⁷⁸ Şehristânî, I, 164. Benzer örnekler için bkz. Şehristânî, I, 76, 81, 82, 84, 85, 129, 194, 243, 251, 285, 325, 385, 426, 485, 509, 549.

Örnek 3:

«الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفَعَّلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ»⁴⁷⁹

Bu âyette geçen “وَتَزَوَّدُوا” kelimesi ile ilgili olarak çeşitli görüşler aktarıldıktan sonra E‘şâ’nın şu şiirini aktarmaktadır⁴⁸⁰:

«إِذَا أَنْتَ لَمْ تَرْحَلْ بِزَادٍ مِنَ التَّقَى وَلاَقَيْتَ بَعْدَ الْيَوْمِ مَنْ قَدْ تَزَوَّدَا⁴⁸¹»،
«تَدِمْتَ عَلَى أَنْ لَا تَكُونَ كَمَثَلِهِ وَلَمْ تَكُ أَرْصَدْتَ الَّذِي كَانَ أَرْصَدَا⁴⁸²»،

D. Atasözleriyle Görüşünü Desteklemesi

Az da olsa müfessirimiz âyetleri açıklarken Arap atasözlerinden örnekler vermektedir.

Örnek 1:

«مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ»⁴⁸³

Âyetini açıklarken Arap atasözlerinden şu örneği vererek âyetin tefsirine farklı bir açılım getirmektedir⁴⁸⁴. «**Başkasına nasıl davranırsan başkası da sana o şekilde davranılır.**»⁴⁸⁵

Örnek 2:

«فَتَلَقَى آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ»⁴⁸⁶

⁴⁷⁹ Bakara, 2/197: (Hac (ayları), bilinen aylardır. Kim o aylarda hacca başlarsa artık ona hatta cinsel ilişki, günaha sapma, kavga etmek yoktur. Siz ne hayır yaparsanız Allah onu bilir. (Ahiret için) azık toplayın. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takvadır. Ey akıl sahipleri, bana karşı gelmekten sakının.)

⁴⁸⁰ Şehristânî, II, 806. Benzer örnekler için bkz. Şehristânî, II, 666, 695, 736, 773, 799, 866, 874, 890, 896, 992, 1018.

⁴⁸¹ es-Seâlibî, Ebû Mansur, Abdulmelik b. Muhammed b. İsmail, en-Neysâburî, **Lubâbu'l-Edeb**, (Tah. Ahmed b. Hasan Lubh) Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997, s.130; en-Nüveyrî, Şihabuddin Ahmed b. Abdulvehhab, **Nihayetu'l-Ereb Fi Fununi'i-Edeb**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, XVIII, 47; Cevad, Ali, **el-Mufassal Fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm**, Daru's-Sâkî, 2001, XVIII, 149.

⁴⁸² Takvadan bir azıkla (dünyadan) yolculuk etmediğin zaman, bu günden sonra (kıyamette dünyada) azıklananlardan başkası için azık yoktur. / azıklananlar gibi olmadığın için, onun elde ettiği payı elde etmediğin için pişman olacaksın.

⁴⁸³ Fatiha, 1/4: (O, din günün sahibidir.)

⁴⁸⁴ Şehristânî, I, 96.

⁴⁸⁵ İbn Ebî Hâdîd, IX, 158; el-Muberrid, s. 259

⁴⁸⁶ Bakara, 2/37: (Derken, Âdem (vahiy yolu ile) Rabbinden bir takım kelimeler aldı, (onlarla amel edip Rabbine yalvardı. O da) bunu üzerine tövbesini kabul etti. Şüphesiz O, tövbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır.)

Bu âyette geçen “كَلِمَاتٍ” sözcüğünün kelime anlamını açıklarken Arapların mesellerinde şöyle dediğini aktarmaktadır⁴⁸⁷: “فَلَانٌ فِي كَلِمَتِهِ” falanca onun kapsama alanındadır (dilindedir)⁴⁸⁸.

Örnek 3:

”وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ“⁴⁸⁹

Yukarıdaki âyette geçen “فَقَلِيلًا” kelimesini açıklarken Arapların “القلّة” lafzını olumsuz anlamda kullandığını belirtip şu atasözünü zikretmektedir. “قَلَّ مَا رَأَيْتُ مِثْلَكَ مِنَ الرِّجَالِ / Senin gibi çok az adama rasladım.”

IV. KELAM

Kelimenin çoğulu olan kelâm, sözlükte “yaralamak, etkilemek” anlamındaki “kelm” kökünden türemiş bir isim olup “bir fikri tam olarak anlatan söz” demektir⁴⁹⁰. Kelam ilmi konusu, amacı ve ekolleri dikkate alınarak farklı şekillerde tanımlanabilir. Konusuna göre yapılan tanımların bir kısmı Allah’tan başka nübüvveti, bir kısmı da ahreti tanımın kapsamına almakla yetinmiş, bir kısmı da üç temel esasa yer vermiştir. Buna göre “kelam” “Allah’ın zatından ve sıfatından, nübüvvet konularından, başlangıç ve sonuç itibariyle kâinatın hallerinden İslam konusu üzere bahseden bir ilimdir⁴⁹¹.”

İslam’da tefsir hareketine hız veren âmillerden biri ve belki de en önemlisi, İslam’ın birinci asrından itibaren gerek dînî ve gerekse siyâsî bir anlayışla zuhur etmeye başlayan fırkalar olmuştur. Her şeyden evvel Müslüman olduklarını unutmayan bur fırkalar, yaptıkları işlerin doğruluğunu ispat için Kur’an’a

⁴⁸⁷ Şehristânî, I, 298.

⁴⁸⁸ el-Hafâcî, Abdullah b. Muhammed b. Said el-Halebî, **Sirru’l-Fesâhe**, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1982, s. 36.

⁴⁸⁹ Bakara, 2/88: (“Kalplerimiz muhafazalıdır” dediler. Öyle değil. İnkârları sebebiyle Allah onları lanetlemiştir. Bu yüzden pek az iman ederler.)

⁴⁹⁰ İbn Manzûr, “k-l-m” XII, 523.

⁴⁹¹ Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, **Kitabu’t-Ta’rifat**, Daru’n-Nefâis, Beyrut, 2007, “kelam” s.266.

başvuruyorlardı. Gittikleri yolun doğruluğunu göstermek için âyetleri, kendi görüşlerini teyit edecekleri şekilde te'vil ediyorlardı. İslam milleti arasında şayi olan fırkalardan her biri Kur'an'da kendi mezheplerine uygun geleni alıyor, uygun olmayanı da te'vil edip uydurmaya çalışıyor ve insanlar da bu yollardan birine tâbi oluyordu. Bu sırada müfessirlerin yaptıkları açıklamalar, olgun bir izah şekli olamıyordu. Daha doğrusu bu müfessirler anlayışta tam bir istiklâle sahip değillerdi. Siyasi ve harici sebepler dolayısıyla, Akîdeye ait meseleler üzerinde, hicrî birinci asır sonlarından itibaren, durmaya mecbur oldular.

Mu'tezile, Şîa ve Haricî fırkalar gibi ortaya çıkan ilk mezheplerin hepsinin Kur'an'a sarıldığını ve ilk ihtilafların hepsinin Kur'an'a döndüğünü görmekteyiz. Onlar, Kur'an'ı kendi fırkalarının dar görüşü içinde sıtırmaya uğraşmışlar, hatta İslam bünyesi içinde, asıl İslâmî olmayan fırkalar bile, bekalarını sağlayabilmek için Kur'an'a dayanmak mecburiyetinde kalmışlardır⁴⁹².

Müfessirimiz kelim konularına değinmeden önce bazen “الكلام /kelam” diye bir başlık atıp konuya o şekilde başlamaktadır⁴⁹³.

A. Allah'ın Kelam Sifatına Bakışı

Selef-i salihinin hepsi, Kur'an'ın Allah'ın kelamı olduğu üzerinde muteffiklerdir. Bizim mushafta okuduğumuz Kur'an, Allah'ın kelamıdır. Allah'ın kendi kuluna kitabını indirdiğini, ona kıssalar anlattığını, ahkâm âyetlerini indirip açıkladığını bunların hepsi de Allah'ın iki kapak arasında olan kitabındadır. Allah'ın kelamı da önümüzde işitiyoruz okuyoruz öğreniyor ve öğretiyoruz.

Eş'arilere göre ise Kelam; Allah'ın sıfatlarından bir sıfattır. Onun zatı ile kaimdir. Allah'ın kelamı hikâye ve kıssa olamaz, onun sınırı ve ahkâmı, âyetleri ve kelimeleri olamaz bizim okuduğumuz ve işittiğimiz ise, o asıl olan kelama delalet eder ve ondan bizi haberdar eder. Delil medlulun yerine, hikâye hikâye edilenin yerine geçemez.

⁴⁹² Davut Aydın, **Tefsir Çeşitleri ve Konulu Tefsir**, İstanbul, 2004, s. 115.

⁴⁹³ Şehristânî, I, 152, 159, 214, 533.

Mutezileye göre ise Kelamullah denildiği zaman Allah'ın fiilerinden herhangi bir fiil anlaşılır. O kelam için bir sonsuzluk sözkonusu değildir. Ortaya çıktığı gibi yok da olabilir. Bizim okuyup işittiğimiz kelamsa, fani olan kelamdan bir hikâyedir/ bahistir. O harflerin çıkışıyla bizim fiilimiz oluyor. Onu okurken yanlış ve doğru okuma yetkinliğine sahibiz. Onda yaptığımız hatalardan dolayı azaba uğrar, yaptığımız doğrulardan dolayı da sevap kazanırız.

Kerramilere göre ise Kelamullah denilince, fiil, yaratılış ve zatında ortaya çıkanlardır. Bizim okuduğumuz ve dinlediğimiz ise, yapılmış ve yaratılmış olanlardır. Fiilin kendisi ve yaratmanın kendisi yaratılmış olanın yerine geçemez.

İlmi aslından alan, Allah hakkında kendi görüşleri ve akılları ile konuşmayanları kitap, kitap ehline götürür. Kitap ehli de, onları kitaba götürür. İnsanlardan kimi, hiçbir bilgisi, yol göstericisi ve aydınlatıcı kitabı olmaksızın Allah hakkında tartışır durur⁴⁹⁴. Bu durumda insanlar iki durum arasındadır: Ya doğru yolda yürür, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inanır ve kendi kitabını tasdik eder. O kitap, Allah'ın vahyi olan kelamıdır. Onun kelamı hakkında akılla tasarrufta bulunamayız. O, zat ve fiil sıfatıdır. O, kelam ederken kadim, hadis ve muhdis değildir. Şehristânî, Allah (cc)'in kelam sıfatı ile ilgili olarak selevin görüşünü benimsemiştir. Allah'ın kelamının keyfiyetinin üzerinde durmaz⁴⁹⁵. Şu âyete tam bir teslimiyet içersinde olduğunu göstermektedir: Biz ona iman ettik, hepsi Rabbimizin katındandır. Ancak akıl sahipleri ibret alabilir⁴⁹⁶.

B. İmanla İlgili Kelâmî Değerlendirmesi

Mütekellimler imanın hakikati konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Onlardan bazılarının göre, iman sözle, fiille ve düşünceyle olmak üzere üç hareketle tasdik etmektir. Bu selevin mezhebidir ki, onlar şöyle demişlerdi: iman dil ile ikrar, erkânlarına uyma ve kalp ile tasdik etmektir.

⁴⁹⁴ Hacc, 22/8: وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ

⁴⁹⁵ Şehristânî, I, 147-148.

⁴⁹⁶ Ali-İmran, 3/7: أَمَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ :

Mürici'ye göre İman, tasdik ve ikrardır. Ameli, imandan çıkartmıştır.

Eşariye göre İman, kalp ile tasdik etmektir. Kavli ve fiili, imandan çıkartmıştır.

Mutezile'ye göre İman, bütün hayırlı hasletlerin hepsine birden verilen addır. İmanın hasletlerinden birisini inkâr eden, imandan çıkar, fakat kâfir olmaz. El-menziletü beyne'l-menziyeteynde (iki yer arasında bir yerde) olur.

Haricilere göre ise, İmandan herhangi bir şartı kabul etmeyen, imandan çıkmış ve küfre girmiş olur. Ona küfrün hükümleri uygulanır.

Doğrusu, Kur'an'ın hükmettiği ve âlimlerin de ihtilafa düşmediği konular imandır. Onlar da Bakara Sûresinin başındaki şartlardır⁴⁹⁷. Mü'min gabya iman eder, namazını dosduğru kılar⁴⁹⁸. Peygambere (sav) ve ondan önceki peygamberlere indirilene ve ahiret gününe iman eden kişidir⁴⁹⁹.

C. Felsefecileri Eleştirdiği Yerler

Müfessirimiz felsefecilerin sadece kendi akıllarını kullanarak bazı fikirler ileri sürmelerini eleştirmekte, ifrat ve tefritte bulunan bazı kelimeleri de Felsefecilerle eş tutmaktadır. Kısacası salt aklın kendi başına doğru yola iletmeyeceğini savunmaktadır.

Örnek:

‘يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ’⁵⁰⁰

⁴⁹⁷ Şehristânî, I, 159.

⁴⁹⁸ Bakara, 2/3: الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

⁴⁹⁹ Bakara, 2/4: وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ.

⁵⁰⁰ Bakara, 2/219: (Sana içkiyi ve kumarı sorarlar de ki: “Onlarda en büyük günah hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür.” Yine sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar d eki: “İhtiyaçtan arta kalanlar” Allah âyetleri size böyle açıklıyor ki düşünesiniz.)

Müfessirimiz yukarıdaki âyeti açıklarken esrâr bölümünde felsefecileri ve kelamcılarını şu sözleriyle eleştirmektedir: İçki ve kumarın meydana getirdiği tahriple bidatlerin meydana getirdiği tahripler, birbirleriyle eş değerdir. Alkol bedende sarhoşluk, nefiste gevşeklik meydana getirip akıllı gidermektedir. Bidat da insanın doğasında bir sarhoşluk, bedeninde bir gevşeklik ve akıl sarhoşluğu meydana getirmektedir. Sarhoşluk veren alkol meyvenin suyundan meyve suyu da helal olan üzüm tanelerinden sıkılarak elde edilip alkol olmaktadır. Buna benzer; İlahi kitaplardan kendi hayalleri ve fikirleri doğrultusunda bir şeyler çıkararak görüşlerin de temel dayanağı ilahi kitap olduğu için sağlam ama üzerinde inşa edilen fikirler heva ve hevese dayandığı için bidattır. Dalalete götürür. Felsefecilerin bütün sözleri, Kaderiye, Cebriyye, Muattıla, Müşebbihe'nin de söyledikleri sözler ve onlardan türeyenler, akılları sarhoş eden, nefisleri dehşete düşüren şeylerdir. Alkolün temel maddesi helal olmasına rağmen ondan üretilen; kızgınlığa, intikam almaya düşmanlığa ve Allah'ın yolundan alıkoymaya sebebiyet verdiği gibi başlangıçları müsamaha, sevgi, tevazu ve sukunet üzerine kurulu olan kelami tartışmalardan eğer vaz geçilmezse kızgınlığa, intikama ve düşmanlığa sebebiyet verecektir⁵⁰¹.

V. AHKÂM ÂYETLERİNİ YORUMLAMA YÖNTEMİ

Fıkıh lügatte bir şeyi derinlemesine anlamak, kavramak, idrak etmektir. Fıkıhi tefsirse Kur'an-ı Kerim'in ahkâm âyetlerini konu edinen bir tefsir ekolünün adıdır. Kur'an-ı Kerim'in amel yönünü ele alarak bu hususla ilgili âyetleri açıklayan ve yine ondan bu hususla ilgili hükümler çıkarmaya çalışan özel bir tefsir ekolünün adıdır⁵⁰².

Başka bir deyişle İbadet, muamelat ve ukubatla ilgili âyetlerin izahlarıyla meşgul olup, söz konusu alana ait âyetlerden hükümler çıkarmaya çalışan bir tefsir çeşididir. Konusu, tabî ki, Kur'an âyetleridir. Ancak bu alanda fikir beyan eden İslam âlimleri, Kur'an'daki ahkâm âyetlerinin sayısı hususunda ittifak sağlayamamışlardır. Gazali, Razi gibi bilginler bu nevi âyetlerin sayısını 500 olarak tespit ederken, bir kısım âlim bu sayıyı 800'ün üzerine çıkarmıştır. Bir kısmı da

⁵⁰¹ Şehrisânî, II, 867. Ayrıca bkz. Şehrisânî, II, 664.

⁵⁰² Mevlüt Güngör, **Kur'an Tefsirinde Fıkıhi Tefsir Hareketi ve İlk Fıkıhi Tefsir**, İstanbul, 1996, s. 51; Cüneyt Eren, **Kur'an İlimleri ve Tefsir İstılahları**, Erzurum, 2001, s. 111-112; Albayrak, s. 105.

aksine 200'e kadar indirmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, bu konuda farklı rakamların tespit edilmiş olması, bazı âyetlerde ahkâmın bulunduğu açıkça işaret edilmesinden, bazılarında da kıssa ve temsil gibi dolaylı olarak hüküm çıkarmanın mümkün olmasından kaynaklanmaktadır⁵⁰³. Bu yönüyle ahkâm âyetleri ikiye ayırmaktadır:

1. İçinde ahkâmın bulunduğu açıkça ifade edilen âyetler. (Bakara, Nisa, Maide ve En'am Sûrelerinde bu çeşit âyetler oldukça fazladır.)
2. Doğrudan doğruya hüküm ifade etmeyip, istimbat yolu ile hüküm çıkarabilen âyetler. Bunlar da kendi aralarında, başka bir âyete başvurmaya gerek kalmadan hüküm çıkarabilenler ve başka bir ya da birkaç nas yardımıyla hüküm çıkarılabilenler olmak üzere ikiye ayrılmışlardır.

Ahkâm tefsirinin gayesi de, İslam'ın temel kaynağı olan Kur'an'ın içermiş olduğu hükümleri, kâide ve prensipleri ortaya çıkarıp insanlara dünya ve ahiret mutluluğunun yollarını göstermektir. Bu tefsir sayesinde ki bazı bilginler ahkâm âyetlerinin ihtiva ettiği hükümlere ve fakihlerin söz konusu âyetlerden çıkarmış oldukları farklı neticelere işaret etmişlerdir⁵⁰⁴.

Şehristânî'nin hayatı incelendiğinde Şafii mezhebine muntasip bir kişi olduğu belirgin bir şekilde görülmektedir. Onun tefsirini incelediğimiz zaman da tefsirinde mezhepçilik yapmadığını, neredeyse bütün mezheplerin görüşlerini tarafsız bir biçimde aktardığını görmekteyiz. Bu da onun ilme ve bilgiye verdiği değeri gözler önüne sermektedir. Şehristânî, ahkâm âyetlerinin sayısı hakkında herhangi bir beyanda bulunmamıştır.

Aşağıda onun ahkâm âyetlerine yaklaşımı konusunda metoduna ışık tutacak örnekler sunmaya çalışacağız. Şafii'den bahsettiği zaman "Radiyellahu anh" tabirini Ebû Hanife'den bahsederken "Rehimehullah" tabirini kullanması gözlerden kaçmamaktadır. Mezhebi görüşlerde ise Şafii mezhebini önce zikretmektedir⁵⁰⁵.

⁵⁰³ Bedreddin Çetiner, "Ahkâmü'l-Kur'an", **DİA**, İstanbul, 1988, I, 551; Demirci, s. 234.

⁵⁰⁴ Demirci, s. 234-235.

⁵⁰⁵ Şehristânî, II, 759.

A. Şahitlik

Şehristânî, Bakara 282. âyeti açıklarken şahitlik konusuna açıklık getirmektedir. Erkeklerin şahitliği nasıl olmalı, iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk sayılması, kadınların şahitliğinin nerelerde tek başına kabul edileceğini, şahitliğin şartları bütün açıklamalarında klasik anlayışın dışına çıkmamışlardır. Müfessir mezhepsel farklılıkları aktarırken herhangi bir yorumda bulunmamıştır. Bu âyet çerçevesinde görüşleri ve rivâyetleri aktarmaya çalışacağız.

وَأَسْتَشْهَدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رَجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى⁵⁰⁶

Bu âyette geçen **وَأَسْتَشْهَدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رَجَالِكُمْ** / **adamlarınızdan şahit tutunuz**. Âyetin başında yer alan “س” harfi talep ifade etmektedir. “مِنْ رَجَالِكُمْ” dan kasıt, sizin milletten olan hür ve baliğ olanlardır. Bu görüş; Şafii’nin, Ebû Hanife’nin, Sûfyân’ın, Malik’nin ve çoğu fakihin genel görüşüdür. Şureyh ve İbn Sirin’e göre ise; kölenin şahitliği caizdir. Enes b. Malik de bu görüştedir. Ebû Hanife kâfirlerin birbirlerinin şahitliğine cevaz vermiştir.

1. Kadınların Şahitliği

“فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ” / *Eğer iki erkek bulunmasa bir erkek ve iki kadın şahit olsunlar*”. Ayetin bu kısmından yola çıkarak;

Zeccac, Ferra, Ahfeş ve Ebû Aliyye’ye göre emir kipi anlamında iki kadın ve bir erkek şahit olsun. Fakihler mal konusunda kadınların şahitlik edebileceği üzerine icma etmişlerdir. Ebû Hanife ve Sûfyân’a göre ise, had ve kısas konuları dışında bütün konularda kadınlar şahitlik yapabilirler.

2. Şahitliğin Şartları

Müslüman, Hür, baliğ, adil, şahit olduğu şeyi bilmesi gerekir. Bir menfaat veya zarar, onu o şahitliğe götürmemelidir. Çokça hata yapmak ve emirleri terk

⁵⁰⁶ Şahitliğine güvendiğiniz iki erkeği eğer iki erkek olmasa bir erkek ve iki kadın şahit tutun. Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir

etmekle meşhur biri olmamalıdır. Aleyhine şahitlik ettiği kişiyle arasında herhangi bir düşmanlığı olmamalıdır.

3. Kadınların Şahitliğinin Kabul Edildiği Yerler

Kadınların tek başına şahitliklerin kabul edileceği yerlerle ilgili olarak müfessirimiz şu bilgileri aktarmaktadır: Hür kadınlardaki el ve yüz dışındaki herhangi bir aybın olması, cariyelerde ise diz ve göbek arasında bir aybın olması, çocukların süt emmeleri konusunda Hayız konusunda tek başına kadınların şahitlikleri kabul edilmektedir. Hilalin görme konusunda da kabul edenler olmuştur. Ebû Hanife süt konusunda kadının şahitliğini men etmiştir.

B. Oruç

Şehristânî, Bakara Sûresi 183. âyette hangi durumlarda orucun tutulmayacağını açıkladıktan sonra Ebû Ubeyde'ye göre oruçta insanların dört kısma ayrıldığını belirtip o kısımları şu şekilde aktarmaktadır:

- a. Bir kısım insanlar vardır ki onların oruç tutması gerekmektedir. Fidyeye ve kaza onlar için söz konusu olamaz. Onlar sağlıklı olan kişilerdir.
- b. Oruç tutma ve iftar etme arasında serbest bırakılmış kişiler vardır. Onlar da hasta ve yolculardır. Yolcunun yolculuğu bitince, hastanın hastalığı geçince bunlar tutamadıkları günlerin oruçlarını kaza ederler
- c. Oruç tutamayan yaşlıların iftar etmeleri caizdir. Onların her gün yarım sa' fidye vermesi lazımdır. Ölecek kadar susamış olan bir insanın da iftar etmesi caizdir.
- d. Dördüncü kısım insanların oruç tutma ve tutmamaları konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Onlar da hamileler ve hastalardır. Bazıları dediler ki, eğer hamile kadın çocuğunun hayatından endişe ederse, her gün bir fakiri doyurmalıdır. Çocuğunu doğurunca da tutamadığı günlerin oruçlarını kaza eder. Bu, İbn Ömer ve Mucahid'in görüşüdür. İbn Abbas'a göre ise ona fakir doyurma gerekmektedir. Kaza gerekmemektedir. İbn Heysem, Hasan, Ata, Dahhâk, Sûfyân ve Irak Ehli, Hicaz ehli, Malik ve Evzai'ye göre ise, o hamile kadına kaza gerekir, fakir doyurma da gerekmemektedir.

Şafii mezhebine göre ise oruç tutamayacak kadar yaşlı olan bir kimseye fidye gerekir, kaza gerekmez. Hamile ve hasta, kendi sağlıklarını tehlikede gördüklerinden oruç tutmadıkları her gün için; hamile kadın çocuğunu doğurunca, hasta da iyileşince orucu kaza ederler. Fidyeye vermeyeceklerdir⁵⁰⁷.

C. Umre'nin Hükümü

Bakara Sûresi 196. Ayette geçen⁵⁰⁸ “وَأْتِمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ” kısmından yola çıkarak fakihler umrenin farz, vacip ya da sünnet oluşuyla ilgili çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunlar:

“وَأْتِمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ” umre kelimesi de mansub olarak haccın üzerine atıf edildiği için Hz. Ali, İbn Abbas, Mücahid, Alkeme, İbrahim, Zeyd b. Sabit, Ata, Katâde, Sufyan es-Sevri, Ebû Ubeyde ve Said b. Cübeyr'e göre hac gibi, o da farzdır.

İkrime'nin İbn Abbas'tan rivâyet ettiğine göre umre küçük hactır. Mücahid ve Tavus'a göre hac da umre de farzdır. İmam Şafî'nin yeni görüş de bu şekildedir. Ahmet b. Hanbel de bu görüşü benimsemiştir.

Ebû Hanife, Malik, Şa'bî, Ebû Burde ve İbn Zeyd'e göre ise, umre sünnettir.

VI. KIRAAT

Sözlükte kırâat, “okumak tilâvet etmek, telaffuz etmek” anlamında mastar; sesli veya sesiz, nağmeli veya nağmesiz okuma, tilavet etme anlamında isimdir. Aynı kökün Kur'an şeklinde gelen mastarı da, kıraat ile eş anlamlıdır⁵⁰⁹. Kıraat kelimesi Kur'an-ı Kerim'de yeralmamakla birlikte “tilavet” manasını veren fiil kalıplarında ve mastar olarak birçok yerde geçer⁵¹⁰.

Terim olarak kıraat, kıraat imamlarından her birinin, rivâyet ve tarîklerde itifak etmek suretiyle diğerlerinden farklı okuyuşudur. Kıraat ilmi ise, Kur'an'da yer alan kelimenin, mütevâtir okuyuş şekillerini ve farklılıklarını nakledenlere nisbet

⁵⁰⁷ Şehristânî, II, 754.

⁵⁰⁸ Bakara, 2/196: (Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın.)

⁵⁰⁹ İbn Manzur, “k-r-e” I,130.

⁵¹⁰ Abdülhamit Birişik, “Kıraat”, **DİA**, Ankara, 2002, XXV, 426.

ederek bilmektir. Senedlerindeki sıhhat bakımından kıraatları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Mütevatir Kıraatler: Yalan üzerine birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluğun rivâyet ettiği kıraatlerdir. Yedi kıraat olarak bilinenler, Abdullah b. Amr (ö. 118/736), Abdullah b. Kesir (ö. 120/738), Âsım (ö. 127/745), Ebû Amr b. Alâ el-Basri (ö. 154/771), Hamza (ö. 156/773), Nafi (ö. 169/785), Kisâî (ö. 189/805) kıraatleridir.
2. Meşhur Kıraatler: Arapça dil kurallarına ve Hz. Osman Mushafına uygun, kıraat imamları arasında meşhur olan fakat tevatür derecesine yükselmeyen kıraatlerdir.
3. Ahad Kıraat: Senedi sahih olmakla beraber ya hattı Hz. Osman mushafına uygun düşmeyen veya Arapça dil kurallarına uymayan yahut da kıraat imamları arasında istenilen şöhrete ulaşmayan kıraatlerdir.
4. Şaz Kıraatler: Senedi sağlam olmayan kıraatlerdir.
5. Mevzu Kıraatler: Uydurma kıraatlerdir.
6. Müdrec Kıraatler: Tefsir cihetiyle kıraatı artırmadır.

Şehristânî; âyetleri tefsir ederken ilgili âyetle ilgili kıraat farklılıkları varsa hepsine değinmektedir. Kıraatlerle ilgili olarak yukarıda aktardığımız sened yönü ile ilgili olarak herhangi bir değerlendirmede bulunmamaktadır. Kıraat farklılıklarında kıraat imamlarının adını kıraatle ilgili sahabilerin okuyuşları varsa onlara değinmektedir. Kıraat farklılıklarının âyetin manasında meydana getirdiği değişikliklerle ilgili olarak açıklamada bulunmakta, yer yer kıraatin daha iyi anlaşılması için Arap dilinden örnekler getirmektedir. Kıraatlarda i'rab farkı varsa onları belirtmektedir. Kıraat farklılığında kıraat âlimlerinin isimlerini açıklamakta hangi kelimedede genel okuyuşa farklı bir okuyuş benimsediğine temas etmektedir. Kıraatlerle ilgili ekollerin varsa görüşlerini aktarmaktadır. Genel okuyuş ve ona muhalefet eden kıraatları ve kıraat imamlarının isimlerini vermektedir. Kıraatları aktarırken kendi görüşünü belirtmemektedir.

Kıraatlerle ilgili farklılıkları aktarırken hiçbir kıraatı ve imamını eleştirmemesi dikkatimizimizi çekmektedir.

Her yerde olmamakla beraber bazen âyetlerin kıraat farklılıklarını verirken **القراءة /kıraat** diye bir başlık atmaktadır⁵¹¹. Şimdi de müfessirimizin kıraatle ilgili metodunun daha iyi anlaşılması için belli başlıklar altında örnekler vermeye çalışacağız.

A. Kıraat Farklılıklarının Âyetin Manasında Meydana Getirdiği Değişiklikler

Örnek 1:

”مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ“⁵¹²

Bu âyette geçen “مَالِكِ” sözcüğünü “مَالِكِ” şeklinde okuyanlar kelimeye şu anlam vermektedir: Kıyamet gününde kendi mülkünde her şey yapmaya gücü yetendir. “مَلِكِ” şeklinde okunduğu zaman da anlam şu şekilde olmaktadır: Onun, kıyametin üzerinde büyük bir gücü vardır. İbn Abbas’a göre ise “مَالِكِ” şeklinde okumak, hükümleri ile kıyamet gününün sahibi olmak anlamındadır. “مَلِكِ” şeklinde okunduğu zaman ise, anlam şu şekilde olur: O, hesap ve ceza günü olan günün sahibidir⁵¹³.

Örnek 2:

”فَتَلَقَىٰ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ النَّوَّابُ الرَّحِيمُ“⁵¹⁴

Bu âyette geçen “آدَمُ” ismini İbn Kesir nasb ile okuyup “كَلِمَاتٍ” kelimesini de ref ile okumuştur. Diğer bütün kurra “آدَمُ” ismini ref “كَلِمَاتٍ” ismini ise cer ile okumuşlardır. İbn Kesir’in kıraatına göre anlam şu şekilde olmaktadır: Yapılan fiil Âdem (as)’e verilen kelimelerdir. (**lafzı faildir.**) Cumhurun okuyuşuna göre ise anlam şu şekilde olmaktadır: Fiil Âdem (as)’edir. (Âdem (as) faildir.)⁵¹⁵

⁵¹¹ Şehristânî, I, 197, 502, 828, 844.

⁵¹² Fatiha, 1/4: Din gününün sahibidir.”

⁵¹³ Şehristânî, I, 95.

⁵¹⁴ Bakara, 2/37: (Derken, Âdem Rabbinden bir takım kelimeler aldı. Bunun üzerine tövbelerini kabul etti. Şüphesiz O, tövbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır.)

⁵¹⁵ Şehristânî, I, 298.

Örnek 3:

”إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ“⁵¹⁶

Âyetinin “وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ” kısmını, Ebû Amr, Ebû Ca’fer, Âsım ve Hamza “ta” harfinin dammesi ve “lam” harfinin cezmi ile okumuşlar ve şu anlamı vermişlerdir: Sen inkâr edenlerden sorumlu değilsin, onlar cehennem ehliendir. Sen ancak tebliğcisin, sen onlardan sorumlu ve onlara gözetleyici de değilsin. Şu şekilde anlam verenler de olmuştur: Onların günahlarını sorma, Allah onların günahlarını saymaktadır. Bu kıraata göre anlamda iki yön ortaya çıkmaktadır. Resmi musahfa göre okunduğu zaman sen onların fiilerinden dolayı sorumlu tutulmayacaksın. İkinci okuyuşa göre ise sen onların durumlarını bilmezsin. (onların durumunu bizlere sorma.)

Nâfi’, Şeybe ve Ya’kub; “ta” harfinin fethası ve “lam” harfinin cezmi ile okumuşlardır. Bu okuyuşa göre de iki anlam çıkmaktadır: İlki, Hz. Peygamber (sav)’i alıkoymaktır. Bu, Kurazî’nin görüşü ve Ebû Salih’in İbn Abbas’tan rivâyet ettiği görüştür. İkincisi ise nehiy şeklinde bir alçalmadır. Ey Muhammed (sav), cehennem ehlinin başına geleceği şiddetli azaptan sorma. Şöyle söylendiği gibi: Falancanın halini hiç sorma, onun başı şiddetli bir beladadır. Bu temsili de Zeccac ve Meânî ehli yapmıştır⁵¹⁷.

B. Kıraatlardaki İ’rab Farkı

Örnek 1:

”إِنَّ الدِّينَ كَفَرُوا سَوَاءً عَلَيْهِمْ أُنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ“⁵¹⁸

Âyetindeki “أُنذَرْتَهُمْ” vb. için dört kıraat vardır: Temim luğatı ve Kûfe ehli’nin luğatı, iki hemzeyi de vurgulayarak okurlar. Çünkü istifham elifi, hemze-i katı üzerine dâhil olmuştur. Fau’l-fiile bitişen hemze hazf edildi, ona ivaz olarak da med harfi getirildi. İki hemzenin bir arada bulunması, Hicaz ehli luğatında iyi

⁵¹⁶ Bakara, 2/119: (Şüphesiz biz seni hak ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehennemlik olanlardan sorumlu tutulacak değilsin.)

⁵¹⁷ Şehristânî, I, 539-540. Benzer örnekler için bkz. Şehristânî, I, 400, 498.

⁵¹⁸ Bakara, 2/6: (Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarımasan da onlar için birdir, inanmazlar.)

karşılanmamıştır. Bu şekilde Ebû Amr'den ve Nafi'den rivâyet edilmiştir. Elifi iki hemze arasına koymak ise Şam ehlinin kıraatıdır. Bu Hişam'ın rivâyetidir. İstifhamın cevabından haber vermekse Zührî'nin kıraatıdır⁵¹⁹.

Örnek 2:

”إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهْلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ” “عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ عَفُورٌ رَحِيمٌ”⁵²⁰

Âyette geçen “حَرَّمَ” sözcüğünü Aburrahman es-Sülemî şeddesiz ve “ra” harfini dammeli okumuştur. “الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ” kelimelerini de ref olarak fail konumunda okumuştur. Ebû Ca'fer de bazı rivâyetlerinde “ha” harfini dammeli, “ra” harfini de şeddeli kesre ile “حُرَّمٌ” şeklinde okumuştur. Kelimenin son harfi içinse, iki görüşü vardır: Birincisi refdir, fakat fail konumunda değildir. İkincisi ise “إِنَّ”nin haberi olduğu için merfudur. İbrahim b. Ebû Ali ise, “ha” ve “ra” harfini mensub olarak en son harfi de merfu olarak okur. Âyette geçen “ما” harfini “الذي” anlamında “إِنَّ” haberi yapar. Geri kalanlar ise; “ha” ve “şeddeli rayı” ve ondan sonra gelen harfi mansub olarak okuyup meful konumunda, “حَرَّمَ” olarak okumuşlardır. “إِنَّمَا” sözcüğünü hasır ve te'kid edatı olarak tek bir kelime olarak kabul etmişlerdir⁵²¹.

Örnek 3:

”كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّنَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ...”⁵²²

Âyette geçen “لِيَحْكُمَ” sözcüğünü kıraat imamlarının geneli “yâ”nin fethası ve “kef” harfinin dammesi ile okumuşlardır. Manasını da her peygamber kendi kitabı ile amel etsin diye kitaptan haber verme olarak açıklamışlardır. Kitabımız hakkı konuşmakta ve hakka çağırmakta, örneklerinde olduğu gibi, Ebû Ca'fer el-Karî ve Âsım el-Câhderî ise “ya”nın dammesi ve “kef”in fethası ile okumuşlar ve şöyle demişlerdir: Kitap hükmetmez ancak kitapla hükmedilir. Bizim onunla beraber bir

⁵¹⁹ Şehristânî, I, 151.

⁵²⁰ Bakara, 2/173: (Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Ama kim mecbur olur da, istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.)

⁵²¹ Şehristânî, II, 722-723.

⁵²² Bakara, 2/213: (İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberinde insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere kitapları hak olarak indirdi...)

sıla getirmemiz gerekir. Genel okuyuş da mana zaten oraya varmaktadır. Mesela: “يُسْرَى فِيهِ” / والليل إذا يسري / gece yürüdüğünde” denildiğinde şu anlam anlaşılır “gecede yüründüğünde” anlaşılır⁵²³.

C. Kıraat Farklılıklarında Kıraat İmamlarının Adını Sahabi Topluluğu İle Birlikte Verdiği Yerler

Örnek 1:

“مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ”⁵²⁴

Âyetini Kıraat imamlarından bir topluluk elif ile okumuşlar ve demişlerdir ki; bu okuyuş Peygamber (sav), Raşid Halifeler, Talha, Zübeyr, Sa’d, Abdurrahman b. Avf, İbn Mes’ud, İbn Abbas, Muaz, Ubey b. Ka’b, Ebû Zer, Enes, Ebû Hureyre, tâbiinlerden ve etbe’i-tâbiinden büyük bir topluluğun ve Âsım, İsa b. Ömer, Kisâî, Halef, Hasan, Yakub, Ebû Ubeyde Ahfeş kıraatıdır.

Bir grup da elifsiz, lam ve kef harflerinin kesresiyle sıfat yaparak okumuşlardır. Onlar da okudukları o kıraatlerinin Peygamber (sav), Hz. Osman, Hz. Ali, Zeyd b. Sabit, İbn Ömer, Şeybe, Nâfi’, Mücahid, İbn Kesir, İbn Muhaysin, Hamid, Yahya b. Vessab, Hamza, Ebû Amr ve İbn Amir’in kıraatı olduğunu belirtmişlerdir. Aynı şekilde Ümmi Seleme’nin de Hz. Peygamber’den rivâyet etmiştir.

“مَالِكِ” ve “مَلِكٌ” şeklinde nida üzerine nasb okuyanlar da olmuştur. Öyle okuyanlar ise A’meş, Atiyye b. Kays’tir. Kef harfinin ref’i ile “مَالِكٌ” ve “مَلِكٌ” şeklinde nida üzerine okuyanlar da olmuştur⁵²⁵.

Örnek 2:

“مَا نُنَسِّخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ”⁵²⁶

⁵²³ Şehristânî, II, 840. Ayrıca benzer örnekler için bkz. Şehristânî, I, 539-540.

⁵²⁴ Fatiha, 1/4: (Din gününün sahibidir.)

⁵²⁵ Şehristânî, I, 94.

Yukarıdaki âyette geçen “نُسِيَهَا” kelimesi için İbn Müseyyeb, Ebû Cafer, Nafi’, Âsım, Hamza, Kisâî ve Ya’kub nunun dammesiyle “النسيان /nisyan” kelimesinden terk ve bir şeyi erteleme manasında “نُسِيَهَا” türetmişlerdir. Ebû Ubeyde ve Ebû Hatim de bunu tercih etmiştir. Ebû Rec’a da sinin şeddesiyle “نُسِيَهَا” şeklinde okumuştur. Dahhâk da “nun”un dammesi ve “sin”in fethasıyla cumhur gibi “نُسِيَهَا” şeklinde okumuştur. Abdullah b. Mes’ud “ما من آية أو ننسخها نجى بمثلها أو خير منها” şeklinde okumuştur. Abdullah b. Mes’ud “أوتسها” nisyân kökünden muhataba için kullanmıştır ki “سَنُقِرُّكَ فَلَا تَنسَى⁵²⁷” da olduğu gibi muhatap Hz. Muhammed (sav)’dir. Ebû Âmir ve İbn Kesir, ilk “nun”un ve “sin”in fethası ve “hemze” ile “أَوْ” şeklinde okumuşlardır. Buna benzer okuyuş da Ömer b. Hattab’tan, İbn Abbas’tan, Ubeyde b. Umeyr’den ve Atâ’dan rivâyet edilmiştir⁵²⁸.

D. Kıraat İhtilafında Kıraat Âlimlerinin Adını Verdiği Yerler

Örnek 1:

“خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ”⁵²⁹

Âyetinde geçen “غِشَاوَةً” kelimesini Âsım’ın ğayn harfini fethalı okuyarak “غِشَاوَةً” şeklinde, Hasan’ın da dammeli okuyarak “غِشَاوَةً” şeklinde, Abdullah’ın arkadaşlarının ise ğayn harfinin fethası ile elifsiz “غِشَاوَةً” şeklinde okuduğunu belirten Şehristânî, bunların hepsinin lehçeler olduğunu belirtmektedir. Genel okuyuşta “وَعَلَى سَمْعِهِمْ” sonunda durulur. Ondan sonra gelen “وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ” “غِشَاوَةً” isti’nafiye cümlesi olarak kabul edilip ref ile okunur. Âsım’dan kendisinden önceki kısma atıf olarak “غِشَاوَةً” şeklinde bir rivâyet hikâye edilmektedir⁵³⁰.

⁵²⁶ Bakara, 2/106: (Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz. Allah’ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?)

⁵²⁷ A’lâ, 87/6: (Sana okuyacağız ve sen unutmayacaksın.)

⁵²⁸ Şehristânî, I, 502.

⁵²⁹ Bakara, 2/7: (Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır.)

⁵³⁰ Şehristânî, I, 154.

Örnek 2:

”إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ“⁵³¹

Yukarıdaki âyette geçen, “وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا” Hamza ve Kisâ’î “يَطَّوَّعَ” şeklinde “tâ” harfinin şeddesi, “ayın” harfinin cezm ve âyette geçen her iki “تَطَوَّعَ” kelimesini ya ile okumuştur. Diğer okuyuşlara göre ise “تَطَوَّعَ” kelimesi “تَقَوْلٌ” kalıbından “iyi bir fiil işlerseniz” anlamındadır.⁵³²

Örnek 3:

”الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفَعَّلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ“⁵³³

Bu âyette geçen “رَفَثٌ” ve “فُسُوقٌ” kelimelerini Ebû Amr, İbn Kesir ve Ya’kub, ref ve tenvinle, “جِدَالَ” kelimesini ise nasb ile okumuşlardır. Ebû Ca’fer her üç kelimeyi de ref ve tenvinle okumuştur. İsmi geçen kurra dışındaki bütün kıraat imamları, nasb ve tenvinsiz okumuşlardır.⁵³⁴

E. Farklı Ekollerin Görüşüne Yer Vermesi

Örnek 1:

”وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ“⁵³⁵

Bu âyette geçen; “السُّفَهَاءُ أَلَا” kısmında, hemzelerin nasıl okunacağı ile ilgili olarak Kûfe ekolüne göre, her iki hemze de vurgulu okunacaktır. Bu okuyuş, Temim

⁵³¹ Bakara, 2/158: (Şüphesiz, Safa ile Merve Allah’ın dininin nişanelerindedir. Onun için her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe’yi ziyaret eder ve tavaf ederse bunda bir günah yoktur. Her kimde gönlünden koparak bir hayır işlerse şüphesiz Allah onu bilir karşılığını verir.)

⁵³² Şehristânî, II, 684.

⁵³³ Bakara, 2/197: (Hac (ayları), bilinen aylardır. Kim o aylarda hacca başlarsa, artık ona hacda cinsel ilişki, günaha sapsak, kavga etmek yoktur. Siz ne hayır yaparsanız Allah onu bilir. (Ahiret için) azık toplayın. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takvadır. Ey akıl sahipleri, bana karşı gelmekten sakının.)

⁵³⁴ Şehristânî, II, 805. Ayrıca benzer örnekler için bkz. Şehristânî, II, 684,704, 828, 876, ve, Şehristânî, I, 346, 437, 442.

⁵³⁵ Bakara, 2/13: (Onlara, “insanların inandıkları gibi siz de inanın” denildiğinde, “ Biz de akılsızlar gibi iman mı edelim?” derler. İyi bilin ki, asıl akılsızlar, kendileridir. Fakat bilmezler.)

lehçesine göredir. Hicaz ekolü ve Ebû Amr'a göre birincisi vurgulu okunacak, ikincisi ise teshil okunacaktır⁵³⁶.

Örnek 2:

” إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ،⁵³⁷

Yukarıdaki âyette geçen “وَالصَّابِئِينَ” kelimesini Medine ekolü hemzesiz olarak “الصابييين” şeklinde, diğer kıraat âlimleri ise hemzeli okumuş olup onlara göre asıl okuyuş, hemzeli okuyuştur⁵³⁸.

Örnek 3:

”وَوَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ،⁵³⁹

Âyetinde geçen “وَصَّىٰ” kelimesini Kûfe ekolü şeddeli olarak “وَصَّىٰ” şeklinde, Ebû Ca'fer, Şeybe, Nâfi' ve İbn Âmir ise “elif” ile “وَأوصى” şeklinde okumuşlardır⁵⁴⁰.

F. Cumhurun Kıraati ve Ona Muhalif Olanlar

Örnek 1:

”كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَانًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ،⁵⁴¹

Bu âyette geçen “تُرْجَعُونَ” kelimesinde iki okuyuş vardır. Bunlardan ilki “ta”nın ref'i ve “cim”in fethası ile olandır ki bu bütün kurranın tercih ettiği kıraattir.

⁵³⁶ Şehristânî, I, 171.

⁵³⁷ Bakara, 2/62: (Şüphesiz, inananlar ile Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sabiilerden (her bir grubun kendi şeriatinde) “Allah'a ve Ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır; onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır.” (diye hükmedilmiştir.))

⁵³⁸ Şehristânî, I, 385.

⁵³⁹ Bakara, 2/132: (İbrahim bunu kendi oğulların da vasiyet etti, Yakub da öyle: “oğullarım! Allah sizin için bu dini seçti, siz de ancak Müslüman olarak ölün” dedi.)

⁵⁴⁰ Şehristânî, II, 627. Ayrıca benzer örnekler için bkz. Şehristânî, I, 332, 445; II, 753.

⁵⁴¹ Bakara, 2/28: (Siz cansız iken sizi dirilten Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Sonra sizleri öldürecek, sonra yine diriltecektir. En sonunda ona döndürüleceksiniz.)

Diğeri ise Ya'kub'un kıratıdır. O, "ta" harfinin fertası ve cim harfinin kesresiyle "تَرْجِعُونَ" şeklinde okumuştur⁵⁴².

Örnek 2:

«فَمَنْ خَافَ مِنْ مَوْصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»⁵⁴³

Bu âyette geçen "مُوصٍ" kelimesini İbn Kesir, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca'fer ve Nâfi' "الإصاء" kelimesinden türediğini söyleyip okumuşlar, geri kalanlar ise "التوصية" kelimesinden türediğini söylemişlerdir. Her halükarda aynı anlama gelmektedir⁵⁴⁴.

Örnek 3:

«وَأَدَّ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرْنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أُولِمُ تُوْمِنُ قَالَ بَلَىٰ وَلَكِن لِّيَطْمَئِنَّ قُلُوبِي قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ»⁵⁴⁵

Yukarıdaki âyette geçen "فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ" kısmındaki sad harfini kurranın geneli dammeli okumuşlardır. Hamza ise sad harfinin kesreli okumuştur. Yahya b. Sabit, A'meş, Alkame, Ubeyde b. Umeyr, Said b. Cübeyr, Katâde, Ebû Ca'fer ve Talha bu şekilde okumuşlardır. Damme ile okununca anlamı şu şekilde olmaktadır: Onları kendine alıştır. Kendine yönlendir. Bu da Atiyye, Atâ ve İbn Zeyd'in görüşüdür. Kesre ile okuyunca anlamı şu şekilde olmaktadır: Onu parçala ve ayır⁵⁴⁶.

⁵⁴² Şehristânî, I, 239.

⁵⁴³ Bakara, 2/182: (Vasiyet edenin hataya meyle etmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse, (tarafkların) aralarını düzeltirse ona hiçbir günah yoktur. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır. Çok merhamet edendir.)

⁵⁴⁴ Şehristânî, II, 748-749.

⁵⁴⁵ Bakara, 2/260: (Hani İbrahim, "Rabbim bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster" demişti. (Allah ona) "inanmıyor musun?" deyince, "hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için" demişti. "öyle ise dört kuş tut. Onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonrada onları çağır. Sana uçarak gelirler. Bil ki, şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.")

⁵⁴⁶ Şehristânî, II, 993. Ayrıca benzer örnekler için bkz. Şehristânî, II .607, 640, 642, 734, 748, 1005, 1009, 1021, 1034.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TEFSİRDEKİ ESRÂRIN İNCELENMESİ

Sözlükte “saklamak, gizlemek” anlamında masdar ve saklanan, gizli tutulan bir şeyin iç yüzü, bir nesnenin özü, bir şeyin en iyisi” gibi anlamlarda isim olan “sır” kelimesinin çoğulu “esrâr” ve “serâir”dir. Ahlak terimi olarak genellikle bir kimsenin saklı tuttuğu, başkalarınca öğrenilmesini istemediği, kendisine veya başkasına ait bilgiler için kullanılır. Sırrı saklamaya “kitmân”, sırrı etrafa yaymaya “ifşa”, yaptığı şeyleri gizleyen kimseye “sırrî” denir⁵⁴⁷.

Kur’an-ı Kerim’de sır kavramı; insanın içinde saklı tuttuğu özel durumunu, duygu ve düşüncelerini, başkalarından saklayarak söylediği ve duyulmasını istemediği sözleri ve yaptığı işleri ifade etmek üzere on bir âyette tekil⁵⁴⁸ bir âyette çoğul olarak “serâir” şeklinde geçmektedir⁵⁴⁹.

Tasavvufta sır kelimesi; “sadece Allah’ın bildiği ya da az sayıda insan tarafından bilinen özel bilgi” ve “ruhun idrak mertebesi” olmak üzere iki anlamda kullanılmaktadır. Ayrıca ruhun idrak mertebesi, kalp içine konmuş bir latife anlamında kullanılmıştır. Kalp marifetin, ruh muhabbetin, sır da müşahedenin mekânıdır. Amr b. Osman el-Mekkî’ye göre Allah bedenlerden 7000 yıl önce kalpleri yaratmış, onları “kurb” makamında muhafaza etmiş, kalplerden 7000 yıl önce ruhları yaratmış, onları “üns” bahçesinde saklamış, ruhlardan 7000 yıl önce sırları yaratmış, bunları da “vuslat” derecesinde muhafaza etmiştir. Sonra sırrı ruha, ruhu kalbe, kalbi de bedenine içine hapsedmiştir. Mekkî’nin bu ifadesine göre kalp, ruh ve sır aynı özün iç içe geçmiş halkaları gibi olup sır, ruhun içinde yer alır ve ruhtan daha derin bir boyuttur⁵⁵⁰.

⁵⁴⁷ İbn Manzur, “s-r-r”, IV, 357; Zebidî, III, 262; el-Esfehanî, “srr”, s. 404; Kadir Güneş, **Arapça-Türkçe Sözlük**, “srr”, İstanbul, 2010 s. 563.

⁵⁴⁸ Örnek olarak bkz. Bakara, 2/235, 275.

⁵⁴⁹ Mustafa Çağrırcı, “Sır”, **DİA**, Ankara, 2009, XXXVII, 114.

⁵⁵⁰ Necdet Tosun, “Sır”, **DİA**, Ankara, 2009, XXXVII, 115.

Şehristânî âyetleri tefsir ederken her âyetin sonunda o âyette kendisine göre geçen ve sır olarak ifade ettiği hikmetleri “**esrâr**” başlığı altında zikretmektedir. Esrâra başlarken de tefsirini yaptığı âyette geçen kavramlardan birini seçerek ona uygun bir hitapla başlamaktadır. Esrâr kısmında uçuk olarak ifade edebileceğimiz düşünce ve görüşlere rastlanılmamaktadır. Bazı yazarlar onun esrâr kısmında yazdıklarından yola çıkarak onun İsmâîlî olduğunu ileri sürseler de gerek esrâr kısmı gerekse tefsirinin bütünü incelendiğinde İsmâîlî görüşlerinin bulunmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Müfessirimiz harflerin ve kelimelerin sırlarına inanmaktadır.

I. ESRÂRDA EN FAZLA YARARLANDIĞI KİŞİLER VE KAYNAKLAR

Müfessirimiz esrâr kısmının kaynaklarını pek vermeyip genelde kendi görüşlerini zikretmektedir. Buna rağmen zaman zaman Hz. Ali⁵⁵¹, Abdullah b. Abbas, Ebû Abdullah Cafer b. Muhammed es-Sadık⁵⁵² gibi kişilerin görüşlerini de naklettiği görülmektedir.

II. ESRÂRA GİRİŞ İÇİN KULLANDIĞI TABİRLER

Müfessirimiz esrâra başlarken muhakkak bir başlık kullanmaktadır. Bu başlığı çoğunlukla âyette geçen bir kavramdan yola çıkarak, hitap cümlesini de kullanarak “falanca bilgiye sahip olanlar şöyle demiştir.” Şeklinde girişler yapmaktadır. Konunun daha iyi anlaşılması için tefsirinden örnekler vereceğiz.

Örnek 1:

«رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»⁵⁵³.

⁵⁵¹ Şehristânî, I, 399, II, 959, 1017, 1055.

⁵⁵² Şehristânî, II, 813.

⁵⁵³ Bakara, 2/129: ("Rabbimiz! İçlerinden onlara Senin âyetlerini okuyan, Kitabı ve hikmeti öğreten, onları her kötülükten arıtan bir Peygamber gönder. Doğrusu güçlü ve hâkim olan ancak Sensin".)

Müfessir bu âyetinin tefsirini yaptıktan sonra esrâr kısmına başlarken âyetin “ قَالَ ” kısmından esinlenerek şöyle bir başlık kullanmaktadır: “ **المطهرون بتطهيره =عليه وآله السلام=المتعلمون بتعليمه** / Peygamber (sav)’in temizlemesiyle temizlenenler ve onun öğrettikleri ile öğrenenler dediler ki” şeklinde bir giriş cümlesi kullanmaktadır⁵⁵⁴.

Örnek 2:

“إِنَّ الصِّقَا وَالْمَرَوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطُوفَ بِهِمَا وَمَنْ نَطَّوَعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ”⁵⁵⁵

Yukarıdaki âyetinin tefsirini yaptıktan sonra esrâr kısmına başlarken âyetin “ قَالَ الْعَارِفُونَ ” kısmından yola çıkarak şöyle bir başlık atmaktadır: “ **بشعائر الله تعالى** / Allah’ın nişanelerini bilenler dediler ki” şeklinde bir giriş yapmaktadır⁵⁵⁶.

Örnek 3:

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ”⁵⁵⁷

Bu âyetinin tefsirinin ardından esrâr kısmına başlarken âyetin “ **وَاشْكُرُوا لِلَّهِ** ” kısmından yola çıkarak şu başlığı kullanmaktadır: “ **قال الشاكرون نعمة الله** / Allah’ın nimetlerine şükredenler dediler ki”⁵⁵⁸.

⁵⁵⁴ Şehristânî, II, 622.

⁵⁵⁵ Bakara, 2/158: (Şüphesiz Safa ile Merve Allah’ın nişanelerindedir. Kim Kâbe’yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini de tavaf etmesinde bir beis yoktur. Kim gönülden iyilik yaparsa, karşılığını görür. Doğrusu Allah şükürün karşılığını verendir ve bilendir.)

⁵⁵⁶ Şehristânî, II, 686.

⁵⁵⁷ Bakara, 2/172: (Ey İnananlar! Sizi rızıklandığımız şeylerin temizlerinden yiyin; yalnız Allah’a kulluk ediyorsanız, O’na şükredin.)

⁵⁵⁸ Şehristânî, II, 719.

III. ESRÂDA GEÇEN HİKMETLERE ÖRNEKLER

A. Âdem (as)'in Zellesinin Hikmetleri

«فَازَلَهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ»⁵⁵⁹

Müfessir bu âyetinin tefsirini yaptıktan sonra esrâr bölümünde Adem (as) konulduğu cennetin, neresi olduğu ile ilgili iki görüşe yer vermekte daha sonra⁵⁶⁰ bu iki görüşün de kendisine göre haklı taraflarının olduğunu belirtip Adem (as)'in zellesi ile ilgili olarak şu hikmetleri nakletmektedir:

1. İblis'in cevherinde, yaratılana değil de Yaradan'ın emrine karşı inkâr ve büyülenme meydana geldi. Âdem (as)'in cevherinde ise Allah'ın emrine Onun hak ve yaratma emrine tabi olma açığı çıktı.

2. İblis, hüküm hâkimler hâkiminin hükmü olmasına rağmen o buyruğa razı olmadı. Hükme karşı gelip onu inkâr etti. Âdem (as), hüküm fâsıklar fâsığının hükmü bile olsa kabul etti.

3. Emredilene tâbi olması gerekirken İblis emri terk etti. Emri terk etmesi, emri inkâr etmesiyle eş değerdir. Âdem (as) bir günah işledi, böylelikle iyi olmayan bir şeye/kişiye tâbi oldu. Bu tâbilik, asla emri inkâr anlamına gelmemektedir.

4. Peygamberliği bütünüyle inkâr eden, insanın yeryüzündeki halifeliğini de inkâr etmiş olur. Böyle birisi ile nübüvveti ve insanın halifeliğini kabul edip bir farzı terk ederek bir günah işleyen aynı değildir.

5. Emir ve yasaklarda her şey emredenindir. Emrin sahibini küçük görmeyen emri de küçük görmez. Emri küçük gören de emrin sahibini küçük görmüş olur.

⁵⁵⁹ Bakara, 2/36: (Şeytan oradan ikisinin de ayağını kaydirtti, onları buldukları yerden çıkardı, onlara "Birbirinize düşman olarak inin, yeryüzünde bir müddet için yerleşip geçineceksiniz" dedik.)

⁵⁶⁰ Âdem (as)'in konulduğu cennetle ilgili olarak bazı müfessirler yeryüzünde bulunan bahçelerden bir bahçe olduğunu belirtip bu görüşlerini ispatlamak için konuyla ilgili âyetleri delil olarak getirmektedirler. Bazı müfessirler de Âdem (as)'in konulduğu cennetin yeryüzünde olmadığını, yedi gök semada bir yerde, olduğunu söyleyip bu görüşlerini onlar da âyetlere dayandırmaktadır. Müfessirimiz her iki görüşünde kendilerine göre sahih olabileceğini belirtip cennetin tasvirine geçmektedir. Geniş bilgi için bkz. Şehristânî, I, 288-290.

6. İblis'in günahı insanlığa ibret, Âdem (as)'in zellesi de insanlığa hikmet olmuştur.

7. İblis'in günahının kaynağı nefesine, aklına, görüşlerine ve ilmine uyup tûl-i emelde bulunmasıydı. Âdem (as)'in zellesinin kaynağı ise, kişilere bağlı kalarak ebediliği istemesiydi.

8. İblis'in günahının kaynağı, kendini beğenip büyük görmesidir. Âdem (as)'in zellesinin kaynağı ise hırs ve aceleciliktir.

9. İblis'in günahının kaynağı, üzerinde bulunduğu doğruluğu yalanlaması; Âdem (as)'in zellesinin kaynağı ise yalancılık üzerinde bulunan birisinin yalanına, doğrudur diye kanmasıdır.

10. İblis'in günahı kendisinin yaratılmış olduğu maddeyi beğenip başkasının yaratılmış olduğu maddeyi hakir görmesidir. Âdem (as)'in zellesinin kaynağı ise onun kendisine muhtaç gözüyle bakması, başkasının kendi hakkındaki görüşlerine iyi niyetle bakması kendisine yapılmış olan yemine kanıp inanmasıdır⁵⁶¹.

Müellif, Âdem (as)'in zellesinin kendisi ve zürriyeti için bir rahmet olduğunu, Allah'ın onunla sonradan gelenlere bazı şeylerden sakınmaları için mesajlar verdiğini dile getirmektedir.

B. Bakara Kıssasının Hikmetleri

1. Bakara kıssası herhangi bir işin keyfiyetini, sebebini ve amacını öğrenmek istemeksizin emredilen şeye tutunma konusunda bir uyarıdır. Çünkü söz konusu toplum ne zaman ki ineğin yaşını, rengini ve durumunu öğrenmek için sorular sormaya başladı, soruları ile birlikte kendilerinin üzerindeki yükümlülükleri de arttı. Eğer Allah (cc) onlara “emredileni yapınız.” demeseydi, vehimler, şüpheler devam edecek, onların sorduğu üç soru üzerine belki yüz ve daha fazla soru binecekti. Cenab-ı Hak, Muhammed (sav) ümmetine de böyle bir hataya düşmemeleri için şöyle hitap etmektedir: “⁵⁶²لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبَدَّ لَكُمْ تَسْؤُكُمْ⁵⁶²” dolayısıyla Bakara kıssası, bu manada Muhammed ümmeti için bir uyarı mahiyetindedir.

⁵⁶¹ Şehristânî, I, 291.

⁵⁶² Maide, 5/101: (Açıklandığı halde hoşunuza gitmeyecek şeyler sormayın.)

2. Allah (cc) ineğin vasıfları konusunda İsrailoğullarını sıkıştırmasının sebebi, kıssada bahsi geçen ve annesine babasına iyilik etmesiyle bilinen çocuğa daha fazla nimet vermek istemesidir. Öldürülen kişinin öldürülme konusundaki sırrın düğümü, bir ineğin kesilmesiyle çözülecekti. Fakat toplum kesilecek olan ineğin yaşını, rengini ve işini öğrenmek için sorular sorunca cevapların hepsi ebeveynlerine iyilikte bulunan, çocuğun ineğini işaret ediyordu. Eğer söz konusu toplum, o soruları sormuş olmasaydı Allah'ın ebeveynlerine iyilikte bulunan kimselere dünyada mükâfat vereceği müjdesi o çocuk üzerinde gerçekleşmeyecekti.

3. Allah (cc)'ın ölen bir kimseyi diriltmesi ve onların Allah'ın âyetlerini görmeleri, kendileri için gayp olan bir şeyin alenî olması, onların görerek iman etmelerini sağlamak ve onların öldükten sonra yeniden dirilmeye olan imanlarını tahkikleştirmek içindi. Allah (cc) isteseydi, öleni bakaranın parçasının vasıtası olmaksızın da diriltirdi. Çünkü O, her şeye kadir olandır. Ancak Allah onların yükümlülüklerini artırmak için böyle davranmış olabilir.

4. Allah'ın yolundan sapmış olan bu kavme ineği kestirerek onların kalplerinde ineğe karşı herhangi bir sevgi ve muhabbet kalmasını diye hidâyete erdirmek istemiştir.

5. Hırs ve cimriliğin kalbi öldürdüğünü, iyilik yapma ve akrabalık bağı güçlü tutmanın da kalbi dirilttiğini göstermek için Allah (cc) inek kesmeyi emretti. Kesilen ineğin bir parçası insanlığın hepsini diriltecekti. Böylece Allah insanlara iyilik ve akrabalık bağı sağlam tutmanın ömrü uzattığını; hırs ve cimriliğin de malı azalttığı gibi ömrü de kısalttığını, insanlara bildirmek için böyle bir yola başvurdu⁵⁶³.

C. Allah'ın Âdem (as)'i Cennetten Dünyaya İndirmesinin Hikmetleri

1. Allah (cc) Âdem (as)'i cennete değil yeryüzüne halife kılacağını vaat etmişti. Onun için yeryüzüne indirdi.

2. Yeryüzü evlenme, çoğalma ve nesil sahibi olma yeridir. Cennet ise ebedilik yurdu. Evlenip çoğalma ve nesil sahibi olunacak yer değildir. Allah (cc) Âdem

⁵⁶³ Şehristânî, I, 412-413.

(as)'e güzel nesiller ihsan etmek ve kıyamete kadar da onun evlatlarını yeryüzüne halife kılmak için yeryüzüne indirmiştir.

3. Çalışma yurdunda sorumlu olmak, karşılık yurdunda (Ahiret) sorumlu olmamaktan daha evlâdır. Âdem (as)'in cennetteki makamı soyuttu. Orada sorumlu olmak yoktu. Allah (cc) onu sorumlu olma yurduna (dünyaya) indirdi. Sonra dünyada yaptığı için karşılığı olarak onu karşılık alacağı yurda (cennete) koydu ve nimetlendirdi.

4. Âdem (as), “amel” ile “karşılık” arasındaki uyuma uygun olarak yeryüzüne Allah'ın kanun ve hükümlerini yerleştirmek üzere indirilmiştir.

5. Cennet Âdem için yaratıldı. Ancak bir türden tek bir şahıs için değil, bilakis bir türden bütün şahıslar için yaratıldı.

6. Teklif sorumluluk gerektirir. Sınavlar da bazen bilmeyenlerin bilmesi yahut bilmeyenlerden bilenleri ayırt etmek için yapılır. Dünyada yapılan ve karşılığı cennet olan sınavları kazananların karşılığı, ikram olarak kendilerine cennet verilir⁵⁶⁴.

IV. BAZI KAVRAMLARA BAKIŞI

Müfessir, “Esrar” bölümünde bazı kavram değerlendirmeleri yapmaktadır. Bunlardan bazılarına değinmek istiyorum.

A. Hikmet

565 **يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ**“

⁵⁶⁴ Şehristânî, I, 305-307.

⁵⁶⁵ Bakara, 2/269: (Hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse şüphesiz ona çokça hayır verilmiştir. Bundan ancak akıl sahipleri ibret alır.)

Bu ayetin tefsirini yaptıktan sonra Şehristânî, âyetin esrâr bölümünde hikmet kavramını şu şekilde tahlil etmektedir: Hikmet lugatte sağlam yapmak anlamına gelmektedir. **الحكيم** Allah'ın isimlerinden bir isimdir. Musa (as)'ya "peygamberlerin hekimi/**الحكيم الأنبياء**" denmektedir. Tevrat'ta Allah'ın Davut (as) ve Süleyman (as)'a hikmet verdiğini ifade etmektedir. Kur'an'da da Allah (cc)'ın İbrahim (as)'e hikmet verdiğini şu şekilde açıklamaktadır: “ **فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا**”⁵⁶⁶ ” Âyette geçen “**الْكِتَابَ / kitaptan**” kastın, peygamberlik, **الْحِكْمَةَ / hikmetten** kastın, velâyet makamı, “**مُلْكًا عَظِيمًا / büyük bir mülk**”ten kastın da imamet olduğu söylenmiştir. Tevrat'ta İblis'e hâkîm, “**حِيَّةِ الْوَادِي / yılan vadisine**” de “**حكيم الوادي / hekim vadisi**” denildiği geçmektedir. Felsefeciler de kendilerine hâkîm demektirler. Onlara göre hikmet, kâinatta mevcut olan şeyleri insanın akli ile bilmesidir. Hekim ismi müşterek bir isimdir. Allah (cc) için kullanıldığı zaman; sağlam ve eşsiz bir şekilde yaratan, Peygamber için kullanıldığı zaman Allah'tan gelen deliller üzerinde bulunması ve Allah'ın gözetiminde olması, veli için kullanıldığında, o da peygamberden gelen deliller üzerinde bulunması ve Allah'ın gözetiminde olması, imam için kullanıldığında, vasîsinden gelen beyyineler üzerinde bulunması anlamında kullanılmaktadır. Peygamber, Allah'ın birliğini tesis eder, ortaklıkları nefyeder. Vasî de Peygamberin getirdiği ile amel edip zıt olan şeyleri red eder. İmam da vasi için vesâyeti sağlar ve inatçıları reddeder. İmamlığı sabit olan herkes hâkîmdir. Hikmeti kendi görüşleri doğrultusunda kullanan kişinin hevası aklına ve gönlüne hâkim olmuş demektir. Bu da onu hâkîm değil, mahkûm yapar. Kısacası Kur'an'ı anlayan, kâinattaki varlıkların hakikatini bilen kişiye hâkim denir⁵⁶⁷.

B. Hanif

”وَمَنْ يَرْعُبْ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ وَلَقَدْ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي
الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ“⁵⁶⁸

⁵⁶⁶ Nisâ, 4/54: (Evet biz İbrahim ailesine de kitap ve hikmeti verdik, hem de büyük bir hâkimiyet ve mülk verdik.)

⁵⁶⁷ Şehristânî, II, 1013-1014.

⁵⁶⁸ Bakara, 2/130:(Kendini bilmezden başkası İbrahim'in dininden yüz çevirmez. And olsun ki, dünyada onu seçtik, şüphesiz o, ahirette de iyilerdendir.)

İbrahim (as)'in dini, Hanifti. Haniflik ise, kişide kemali ispatlamaktır. Fıtratla verileni, çalışmakla kazanılana tercih etmektir. İnsanın tabiatına uygun olan basirete teslim olmaktır. Basireti inkâr eden, fıtratı inkâr etmiş gibidir. Bunu içindir ki âyette Allah (cc) fıtratı bilmeyen, inkâr eden ve bilmediğinde de inad edenlerin, fıtratı inkâr edeceğini⁵⁶⁹ şu âyetinde belirtmektedir. “Kendini bilmeyen ahmaktan başka kim İbrahim’in dininden yüz çevirir ki!”⁵⁷⁰ Hanif olmak bütün ayıp ve şüphelerden temiz olmak demektir⁵⁷¹.

C. Hak ve Batıl Kavramları

“وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ”⁵⁷²

Müfessir bu ayetin tefsirini yaptıktan sonra hak ve batıl kavramları için şunları söylemektedir: Dalâletin aslı, hakkı batıl ile değiştirip batılı hak suretinde göstermektir. Hak ile bâtil, bazı durumlarda birbirine benzemekte, bazı durumlarda ise birbirinden ayrılmaktadır. Mesela, birisi dese ki, “Zeyd bu saatte evdedir.” Başka birisi de “Hayır Zeyd bu saatte evde değildir.” dese, bu iki görüşten birisinin doğru diğerinin yanlış olma ihtimali vardır. Bu iki görüşü dinleyen kişi için, görüşler birbirine benzeyen görüşlerdir. (görüşlerde muşabehet vardır.) Ancak gören için, birbirinden farklıdır. Sen Zeyd’i evde görürsen şüpheler gider, doğruluk açığa çıkmış olur. (görüşlerde mubayenet olur.) Hakkı batılla değiştirip hakkı saklamaya çalışan herkes ilk durumdakilerin arasında sayılmış olur. İkinci duruma gelmez. Yahudiler kitaplarında zikri geçen Hz. Muhammed (sav) peygamberliğini kendi görüş ve düşünceleriyle değiştirdiler. Bu ilk durumda onlardan avam kısmını kapsadı, çünkü okuyup araştırma yapmadılar. İkinci durumda da seçkinlerini kapsadı. Onlar da bilmelerine rağmen bile bile sakladılar. Allah, onları bundan nehyetti. Bu, nassı terk edip hevasına kapılan herkes içindir.

Hak, var olan ve varlığı hak edendir. Batıl ise var olamayan ve varlığı da hak etmeyendir. Hakkı bâtille değiştirmek, bâtila hak etmediği bir vücdiyeti ona

⁵⁶⁹ Şehristânî, II, 625.

⁵⁷⁰ Bakara, 2/130: “وَمَنْ يَرُغِبْ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ”

⁵⁷¹ Şehristânî, II, 626. Ayrıca bkz. 633-634, 637, 638.

⁵⁷² Bakara, 2/42: (Hakkı batılla karıştırmayın ve bile bile hakkı gizlemeyin.)

kesbetmek olur. Doğruluk, varlığı olan ve varlığını kendisi kesbedebilendir. Yalan ise ilk başta doğruluğa benzediği için doğruluğun yanında kendisine kısa bir an için yer kesbeder. Yahudiler, kitaplarında yer alan, Peygamber Efendimizin Peygamberliğini sıfatlarını ve ümmetinin meziyetlerini, kendi heva ve heveslerindeki ile değiştirip hakkı batıla çevirmiş olurlar. Kısaca hak, devam eden, devamlılığı kesin olandır. Batıl ise kısa bir an için de olsa hakka benzediği için kendine yer bulmaya çalışanlar için kullanılır⁵⁷³.

D. Nur Çeşitleri

”اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أُولِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ“⁵⁷⁴.

Bu âyetinin esrâr bölümünde nurun çeşitlerini; göz nuru, güneş ve ayın nuru, hissin nuru, aklın nuru, kalbin nuru, kitabın nuru, Peygamber (sav)’in nuru ve Allah’ın nuru şeklinde sıralayan müfessirimiz, sözünü şöyle devam ettirmektedir: Gönül nuruna “ أفمن شرح الله صدره للإسلام فهو على نور من ربه⁵⁷⁵ ” âyetini, kitabın nuruna “ نور على نور⁵⁷⁷ ” âyetini, Peygamber (sav)’in nuruna “ ولكن جعلناه نوراً⁵⁷⁶ ” âyeti, Allah’ın nuruna da “ الله نور السموات والأرض⁵⁷⁸ ” âyetini örnek olarak getirmektedir. Zikrettiği diğer nur çeşitlerinin açıklamasına ve örneklendirmesine yer vermemektedir⁵⁷⁹.

E. ويل Kavramının Anlamı ve Kimlerin ويل e Maruz Kalacaklar

”فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُمُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ تَمَّ يَفُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ“⁵⁸⁰

⁵⁷³ Şehristânî, I, 319-320.

⁵⁷⁴ Bakara, 2/257: (Allah inananların dostudur, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlerin ise dostları tağuttur. Onları aydınlıktan karanlıklara sürüklerler. İşte onlar cehennemliklerdir, onlar orada temelli kalacaklardır.)

⁵⁷⁵ Zümer, 39/22: (Allah kimin gönlünü İslam’a açarsa, o Rabbinden bir nur üzerinedir.)

⁵⁷⁶ Şurâ, 42/52: (Biz onu nur yaptık.)

⁵⁷⁷ Nur, 24/35: (Nur üzerine nurdur.)

⁵⁷⁸ Nur, 24/35: (Allah yerin ve göklerin nurudur.)

⁵⁷⁹ Şehristânî, II, 976.

⁵⁸⁰ Bakara, 2/79: (Vay, Kitabı elleriyle yazıp, sonra da onu az bir değere satmak için, "Bu Allah katındandır" diyenlere! Vay ellerinin yazdıklarına! Vay kazandıklarına!)

Müfessir bu ayeti tefsir ettikten sonra “esrar” bölümünde “ويل” ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

O, kâfirlerin, azgınlarının gireceği cehennem vadilerinden bir vadidir. Oraya girenler için irinden başka hiçbir yiyecek yoktur. Üç grup insana veyledilir:

1. Yeryüzünün nişanelerini bozanlara
2. Allah’ın âyetlerini tahrif edenlere
3. Bidat çıkaranlara ve onları koruyanlara⁵⁸¹.

F. Ölüm

“كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ”⁵⁸²

Şehristânî, yukarıdaki ayeti açıkladıktan sonra esrar kısmında ayette geçen ölüm kavramı ile ilgili şunları söylemektedir

Ölüm iki türdür: Birincisi normal ölümdür: Ruhun bedenden ayrılması ve vücut hareketlerinin durması şeklinde gerçekleşir. İkincisi ise akli ölümdür. O da iki çeşittir. İlki cehalet ve sapıklıkta ölmektir. Kişi ilim ve hidâyetten yoksun olduğu için ölmüş kabul edilir. Âyette geldiği üzere onlar ölüdürler diri değil⁵⁸³. İkincisi cehalet ve sapıklığı öldürüp nefsi dinde ve doğrulukta yeşertmektir. Âyet-i kerimede bu sınıf insan şu şekilde vasıflandırılmıştır: Allah yolunda öldürülenlere ölü demeyiniz. Onlar Rableri katında diridirler⁵⁸⁴. Bazı insanların yaşamaları ölümdür. Bazılarının ki ise, da hayattır. Bu ölüm ve yaşama, Allah (cc)’ın kudreti altındadır. Mü’minlere hitabın şu şekilde olması caizdir. “Ancak Müslüman olarak ölü⁵⁸⁵” yani İslam’ı terk ederek nefislerinizi öldürmeyin, demek istemektedir⁵⁸⁶.

⁵⁸¹ Şehristânî, I, 430.

⁵⁸² Bakara, 2/28: (Ölü idiniz sizleri diriltti, sonra öldürecek sonra tekrar diriltecek ve sonunda O'na döneceksiniz; öyleyken Allah'ı nasıl inkâr edersiniz?)

⁵⁸³ Nahl, 16/21: “أَمْوَاتٌ غَيْرُ أَحْيَاءٍ”

⁵⁸⁴ Ali- İmran, 3/169: “وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ”

⁵⁸⁵ Bakara, 2/132: “فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ”

⁵⁸⁶ Şehristânî, I, 240.

G. İslam

”رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرْنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ“⁵⁸⁷

Bu âyeti açıkladıktan sonra “esrâr” kısmına **قال المسلمون لأبراهيم و إسماعيل وذرِّيَاتهما الطاهرين** / **İbrahim ve onun pak neslinden temiz olanlar derler ki;** şeklinde bir giriş yapıp İslam’ı ikiye ayırmaktadır.

İslam iki türdür. Başlangıç manasına gelen İslam, mü’min için de ve münafık için de kullanılabilir. Kemal/olgunluk anlamına gelen İslam’sa âyette, Allah (cc) Hz. İbrahim’e, Hz. Muhammed (sav)’e, mü’minlere ve ümmetin havaslarına/seçkinlerine hitap ettiği gibi sadece mü’min için kullanılır⁵⁸⁸. Onlar Allah’ın emirlerine teslim olmuşlardır. Bildikleriyle amel edip bilmediklerine de teslim olurlar. Çünkü kişinin kurtuluşu imanındadır. İlim, sahibine dereceler ve dereceler kazandırır. Cibril hadisinde Cebrail (as), Hz. Peygamber’e “İslam nedir? İman nedir? İhsan nedir?” diye soru sormuştu. Bu sorulardan biri olan ihsan kavramının ne olduğuna ilişkin müfessirimiz âyetin beyanına başvurmakta ve ikiye ayırdığı İslam’ı temellendirmeye çalışmaktadır. İhsanı yüzünü Allah’a döndürmekle⁵⁸⁹ açıklamaktadır. İbrahim (as) ve oğlu İsmail (as)’in dilleride dolaşan şu söz (âyet) kâmil mü’minin derecesini göstermektedir. Ey Rabbimiz bizi sana teslim olanlardan eyle⁵⁹⁰. Yani bizleri gösterişten, kibirden muhafaza eyle fikirlerimizle amellerimizi bir eyle⁵⁹¹.

Ayrıca müfessir zikir⁵⁹² **الكافة /bütün/lük**⁵⁹³ deprem⁵⁹⁴, cihad⁵⁹⁵, nikâh⁵⁹⁶ gibi kavramları da esrâr kısmında açıklamaktadır.

⁵⁸⁷ Bakara, 2/128: (Rabbimiz! İkimizi Sana teslim olanlardan kıl, soyumuzdan da Sana teslim olanlardan bir ümmet yetiştir. Bize ibadet yollarımızı göster, tövbemizi kabul buyur, çünkü tövbeleri daima kabul eden, merhametli olan ancak Sensin".)

⁵⁸⁸ İbrahim (as)’a, Allah (cc) Bakara, 2/131 de “أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ” /Rabbine teslim ol denildiğinde O da âlemlerin Rabbi olan Allah’a teslim oldum.” dedi. Hz. Muhammed (sav)’e Âli-İmran, 2/19. âyette; “إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ” / Allah katında din İslam’dır. Mü’minlere de Bakara, 2/112. Âyette; “هَيِّئْ لِي سُبُلَ مَخْرَجٍ يَا رَبِّ الْعَالَمِينَ” / “Hayır! Kim samimi olarak yüzünü Allah’a tertemiz teslim ederse, işte onun Rabbi katında mükâfatı vardır.” Ümmetin havaslarına da Maide, 5/3. âyette; “وَرَضِيْتُ لَكُمْ الدِّينَ الْإِسْلَامَ دِينًا” / “sizin için din olarak İslâm’ı seçtim.” şeklinde hitap etmiştir.

⁵⁸⁹ Bakara, 2/112.

⁵⁹⁰ Bakara, 2/128.

⁵⁹¹ Şehristânî, II, 619.

⁵⁹² Şehristânî, II, 818-821.

⁵⁹³ Şehristânî, II, 830.

⁵⁹⁴ Şehristânî, II, 845.

⁵⁹⁵ Şehristânî, II, 850.

V. ESRÂRDA KISSA ANLATMASI

Örnek 1:

Allah (cc) muamelat ve ibadet usullerini; namaz, oruç ve zekât olmak üzere üç kısımda topladı. Allah (cc)'ın namazı üç yerde tek başına, bir yerde zekâtla⁵⁹⁷, bir yerde de sabırla⁵⁹⁸ beraber zikretmesi namaz ibadetinin ibadetlerin en şerefli ve en faziletli olduğunu ortaya çıkartmaktadır. Namazın dinin direği olduğunu, onu terk eden kimsenin dinini yıkmış olabileceğini belirtmektedir. Namaz kılmak, kâfir ve inkârcılara zor, gelse de inananlara ve Allah'tan korkanlara kolay gelir.

Namaz, zekât ve sabrın öneminden uzun uzadıya bahsettikten sonra müfessirimiz şöyle bir kıssa nakletmektedir:

Kişi öldükten sonra onun başucuna güzel giyimli ve hoş kokulu birisi gelip oturur. Kabirde yatan, onu tanımaz ve ona kim olduğunu sorar. O da “ben senin namazınım” der. Aynı şekilde başka bir kişi daha gelir oturur. Aynı soruyu ona da sorar. O da “ben senin orucunum” der... Cenab-ı Hak o şahsın amellerinden o şahsa yardım edecek kişiler yaratmıştır. Aynı şekilde Allah'a hiç ibadet etmemiş ve hep ona isyan etmiş olan kişi de öldükten sonra yapmış olduğu kötülüklerden Cenab-ı Hak şahıslar yaratır ve o şahıslar kabirde ölen kişiye azap verir. Kişi kendisine azap eden bu şahısların kim olduğunu öğrenmek istediğinde o şahıslar, “Biz senin ameliniz.” derler. Bu olayları aktardıktan sonra Şehristânî, insanların sırf Allah rızası için ibadet etmesi gerektiğini gösteriş için yapılan ibadetin insana hiçbir fayda sağlamayacağını bildirmektedir⁵⁹⁹.

Örnek 2:

”وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ
تَنْظُرُونَ“⁶⁰⁰

⁵⁹⁶ Şehristânî, II, 873.

⁵⁹⁷ Bakara, 2/43: “وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّكَّعِينَ” / Namaz kılınız, zekât veriniz ve rükû edenlerle birlikte rükû ediniz.

⁵⁹⁸ Bakara, 2/45: (“وَأَسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ” / Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyiniz. Şüphesiz, bu davranış yalnız gönülden boyun eğenlere ağır gelmez.)

⁵⁹⁹ Şehristânî, I, 328-330.

⁶⁰⁰ Bakara, 2/55: (“Ya Musa! Allah'ı apaçık görmedikçe sana inanmayacağız” demiştiniz de gözleriniz göre göre sizi yıldırım çarpmıştı.)

Şehristânî, bu âyette geçen “لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً” kısmının esrârı için İsrail oğullarının üç şeyde inat ettiklerini açıklamaktadır. Bunlar:

1. “لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ” Hz. Musa (as)’nın delillerle doğruluğu ortaya çıktıktan sonra Allah onların inat ve inkârlarını göstermektedir.

2. “حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً” Teklif mükellefin Allah’ı görmesine bağlı ise, hangi mükellef Allah’ı açıkça görse ondan teklif kalkar. Mükellefte asıl olan görmeden iman etmektir. Gördükten sonra iman etmenin bir anlamı kalmaz. Çünkü mükelleften teklif kalkmış olur.

3. Musa (as) peygamberlikteki derecesine rağmen Allah’ı ayan beyan görme derecesine ulaşmamışken onların böyle bir istekte bulunmaları inanmama kibriden, kendilerinden teklifi kaldırmak ve Musa (as)’ya eziyet vermekten başka bir şey değildir.⁶⁰¹

VI. ESRÂDA GEÇEN ÇEŞİTLİ KONULAR

A. Peygamberlerin Mucizesine Farklı Bir Perspektif

Hz. Musa (as) asası ile denize vurmuş ve deniz on ikiye bölünmüştür. Her kabile hangi yoldan gideceğini kendisi kestirebilmiştir. Asa, aynı asa ve vuran aynı kişi; vuruş, aynı vuruş ama Allah’ın üzerinde cereyan ettiği mucizeler farklıdır. Peygamber efendimizin ümmetinden buna mutabık gelecek olaylar vardır.

B. Hurufilik

“**Kelime-i Tevhid / لا إله إلا الله**” deniz gibidir. Peygamberlik lisanı da asa gibidir. Yollar da Kelime-i Tevhid’in harfleri kadardır ki onlar da on ikidir. Her harf bir grup için bir yoldur. “**محمد رسول الله / Muhammed Allah’ın elçisidir.**” Kelimesi de taş gibidir. Peygamberlik de asa gibidir. Pınarlar da kelimenin harfleri kadardır. Kelimenin harfleri de on ikidir. Her harfte bir grup için bir pınardır.

Peygamberlik lisanı, asa gibidir. Kur’an da deniz gibidir. Onu açıklamak da vuruşlar gibidir. Ondaki konular da on iki tanedir. Muhkem, muteşabih, mücmel mufassal, âm, hâs, zıtlıklar, tertipler, müferrağ, müste’nef, tenzîl (âyetlerin tek tek

⁶⁰¹ Şehristânî, I, 360.

inişi) ve te'vîl. Peygamberlik eli, asa gibidir. Peygamberden sadır olanlar da cennetten gelmiş ve ondan on iki pınar fıskıran taş gibidir. Bu, Kur'an ve sünnetten sadır olan on iki çeşit ilmi hüküm verme makamına oturmak isteyen kadı, bilmek durumundadır. Çünkü ümmetin kanları, ırzları ve malları üzerine hüküm verecektir.

Musa (as) ve Muhammed (sav) ümmetleri için Allah'tan su talebinde bulundular. Allah (cc), Hz. Musa'ya "Asanla taşa vur⁶⁰²." dedi. Muhammed (sav) hem o vahyi insanların zihinlerine sindire sindire okuman için zaman zaman gelen Kur'an dersleri halinde indirdik⁶⁰³. Bu, dile vurmaktır. "Sana Rabbinden gelenleri tebliğ et⁶⁰⁴." âyeti de açıklama ile vurmazdır. Müfessirimiz bunların hepsini işari olarak Bakara 60. âyetten çıkarmaktadır⁶⁰⁵.

Örnek 2:

Musa (as) ümmetindeki "menn" ve "selva"nın son ümmetteki karşılığı, "Kur'an" ve "Sünnet"tir. Onları gölgelendiren bulutsa kelime-i tevhittir. Kendileri için fıskıran pınarsa, Hz. Muhammed (sav)'dir⁶⁰⁶.

C. Hakkıyla Kur'an Okumak

الدِّينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ
الْخَاسِرُونَ⁶⁰⁷ âyetinde geçen "حَقَّ تِلَاوَةٍ" /gereğince okumanın nasıl olabileceği ile ilgili olarak şunları sıralamaktadır.

1. Harfleri ve mahreçlerini düzgün çıkarmak,
2. Lafızlarını yerli yerinde kullanmak,
3. Mana örgüsünün sıhhatine dikkat etmek,

4. İlk önce harflerden ve seslerden oluşan sırların üzerinde durmak, sonra lafız ve kelimelerin üzerinde durmak, muhkem ile müteşabihini, âm ile hâssını,

⁶⁰² Bakara, 2/60: فَعَلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ

⁶⁰³ İsra, 17/106: وَقَرَأْنَا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا

⁶⁰⁴ Maide, 5/67: بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ

⁶⁰⁵ Şehristânî, I, 374-376.

⁶⁰⁶ Şehristânî, I, 383.

⁶⁰⁷ Bakara, 2/121: (Kendilerine verdiğimiz Kitabı gereğince okuyanlar var ya, işte ona ancak onlar inanırlar. Onu inkâr edenler ise kaybedenlerdir.)

birbirinden ayırt etmek gibi Ulumu'l- Kur'an ilminin gereklerine uygun olarak okunduğu zaman hakkıyla okunmuş olur⁶⁰⁸.

D. Ehli Beyt Sevgisi

Örnek 1:

Din, Allah için sevmek ve Allah için buğz etmedir. Allah için birbirini seven ve bir araya gelen kişileri Allah kıyamet gününde hiçbir gölgenin bulunmadığı o günde arşının gölgesi altında gölgelendirecektir⁶⁰⁹. Hadiste sizden biriniz şâyet bir taşı sevse kıyamet gününde o taşla haşredilecektir⁶¹⁰. Mü'minler de Allah Resulünü ve ailesi çok sevdikleri için o uğurda savaştılar canlarını ve mallarını o yola feda ettiler. Müslümanların göstermiş olduğu bu fedakârlık, onların Allah için birbirlerini ne kadar çok sevdiklerini göstermektedir. Hadis-i şerifte, "Kim ehl-i beytimi severse beni sevmiş olur. Kim de beni severse Allah'ı sevmiş olur⁶¹¹", buyrulmaktadır. Allah'ı sevmek, peygamber ailesinden insanları sevmekten geçmektedir. Mü'min kişi, dünya ve ahirette Allah ve onun sevgisine sadık olan insanlarla beraberdir. Onun için Allah'ın nimetlerini kendi üzerinde görür ve ona göre Allah'a ibadette bulunur. Kâfir kişi de ne bu dünyada ne de diğer dünyada Allah ve onun sevgisine sadık insanlarla beraber olur. Her iki dünyada da onlardan beri olur. Peygamber (sav)'in hadiste buyurduğu gibi, "Benim sebebim ve nesebim hariç, her sebep ve neseb kıyamet gününde kopacaktır⁶¹²." Peygamber (sav)'in sebebi gökyüzünden yeryüzüne uzanan Allah'ın kitabıdır. Nesebi de geride bırakmış olduğu pak ailesinin evlatlarıdır. Nitekim veda hutbesinde "Ben size iki tane ağırlık bırakıyorum onlara yapıştığınız müddetçe sapıtmasınız. Onları sizi Havz-ı Kevser'in başına yanıma

⁶⁰⁸ Şehristânî, I, 548.

⁶⁰⁹ Malikk. Enes, **el-Muvatta**, Kitabu's-Şi'r, 1709; Tirmizi, Muhammed b. İsa, **es-Sünen**, (Tah. Ahmed Muhammed Şakir), Beyrut, Trhsiz, Kitabu'z-Zühd, 53; el-Buharî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, **el-Camiu's-Sahih**, Kitabu'l-Ezan, 660; Müslim, b. el-Haccâc, Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyri, **el-Camiu's-Sahih**, Kitabu'z-Zekât, 1712; Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, (Tah. Şuayb el- Arnaût) Kahire, Trhsiz, II,439

⁶¹⁰ Bikaî, Burhaneddin, Ebû'l-Hasan İbrahim b. Ömer, **Nazmu'd-Durer Fî Tenasubi'l-Âyâtî ve's-Suver**, (Tah. Abdurrezak Ğalib Mehdî), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, VII, 299.

⁶¹¹ el-Elbânî, Muhammed Nasru'd-Din, **es-Silsiletu'd-Daife**, Mektebutu'l-Mearif, Riyad, Trhsz, VIII, 249, hn.: 3747.

⁶¹² Suyutî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir, **Tarihu'l-Hulefâ**, (Tah. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid) Mektebutu's-Sa'ade, Mısır, 1952, s. 229.

getirecektir⁶¹³. Onlarda Allah'ın kitabı ve ailemdir.” Bu açıklamalar müfessirimizin ehl-i beyte olan sevgisini, delilleriyle gözler önüne serdiğini bizlere göstermektedir⁶¹⁴.

Örnek 2:

”فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَىٰ قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْتَبْتُمْ إِنْ اللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ“⁶¹⁵

Müfessir bu âyetinin tefsir bölümünde yetimlerin hukukundan bahsettikten sonra esrâr bölümünde İslamda ilk yetimlerin kimler olduğunu şu şekilde açıklamaktadır⁶¹⁶:

İslamdaki ilk yetim Allah'ın hakkında “أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَى⁶¹⁷” buyurduğu, eşi benzeri bulunmayan, yetimlerin incisi ve Ebû Talib'in bakımını üstlendiği Hz. Muhammed'dir.

İkinci yetim de Peygamber (sav)'in dindeki kardeşi, dostu ve bütün mü'minlerin de dostu olan Ali b. Ebû Talib'tir. Çünkü Peygamber (sav) onun hakkında “Ben kimin mevlası/dostu isem Ali de onun mevlası/dostudur.” demiştir. Hz. Ali de babasından yetim kalmıştı. Hz. Ali'nin babası, peygamber (sav)'in bakımını nasıl üstlendiyse Peygamber (sav) de Hz. Ali'nin bakımını o şekilde üstlenmiştir.

Üçüncü yetim de Peygamber (sav)'in vefatından sonra ondan geriye kalan ve yetimliği de en çok hak eden Hz. Fatıma'dır⁶¹⁸.

Örnek 3

Bir adama “mü'minin ve kâfirin Rabbı kimdir?” diye bir soru sorulmuş

⁶¹³ Taberânî, **el-Mu'cemu's-Sağır**, I, 226, 232; Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebir**, V, 154, 166; İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, X, 506; Ahmet b. Hanbel, **el-Müsned**, III, 14, IV, 371.

⁶¹⁴ Şehristânî, II, 707-708.

⁶¹⁵ Bakara, 2/220: (Sana yetimleri sorarlar. De ki: "Onların işlerini düzeltmek hayırlıdır". Eğer onlarla bir arada yaşarsanız, artık onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah düzeltenden bozama ayırđetmesini bilir. Allah dileseydi sizi zora sokardı. Allah şüphesiz güçlüdür, Hâkim'dir.)

⁶¹⁶ Şehristânî'nin gelen açıklamalarından onun yetimlik için yaş sınırı gözetmediğini, babası ölen herkesi yetim olarak kabul ettiğini anlaşılmaktadır.

⁶¹⁷ Duha, 93/6: (Seni yetim bulup barındırmadık mı?)

⁶¹⁸ Şehristânî, II, 870.

Adam da; “Allah” diye cevap vermiş.

Soran kişi; “doğru söyledin.”

Peki, “mü’minin ve kâfirin mevlası/dostu kimdir?”

Adam; “Allah’tır.”

Soruyu soran kişi: “Hayır yalan söyledin, kâfirlerin mevlası/dostu yoktur. Çünkü âyeti kerime de Cenab-ı Hak şöyle buyurmaktadır:

“ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَأَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلَى لَهُمْ”⁶¹⁹

Peygamber (sav)’in şu hadisinden de gafil olma “Ben kimin mevlasıysam Ali de onun mevlasıdır.” Gönül rahatlığı ile Ali’nin Allah’ın dostu, Allah’ın da Ali’nin dostu olduğunu söyle. Muhammed (sav) Ali’yi heva, heves ve re’y karanlığından Allah’ın, Kitab’ın ve Sünnetin nuruna çıkartmıştır. Hz. Ali’nin şu sözünü unutma “Işık nasıl ışıktansen ben de öyle, Muhammed (sav)’denim.”⁶²⁰

E. Küfrün Yeryüzünden İki Şekilde Kaldırılması

İslam yeryüzünde sosyal adaleti tesis etmek istemiştir. Bunun tesisi de sistemin amansız düşmanı olan küfrün ortadan kaldırılması ile mümkün olacaktır. Müfessirimiz küfrün iki şekilde ortadan kaldırılmasının mümkün olabileceğini belirtmektedir:

1 Delillerle, sözlü olarak inkâr edeni Allah’ın birliğine çağırarak şeklinde

2 Dille yapılan davete icabet etmeyince fiili olarak kılıçla yok etme şeklinde kaldırılır.

Nitekim Peygamber (sav) Mekke’de on üç sene boyunca sözlü olarak insanları dine davet etti. Medine’ye hicret edince inkâr edenlerle mücadeleler, savaşlar ve seriyyelerle birlikte fiili duruma geçmiş oldu⁶²¹.

⁶¹⁹ Muhammed, 47/11.

⁶²⁰ Şehristânî, II, 790.

⁶²¹ Şehristânî, II, 790.

F. Kur'an'daki Tekrarların Faydaları

Kur'an'daki tekrarların faydalarının başında vurgu gelmektedir. Bunun yanında zikredeceğimiz şu faydaları da bulunmaktadır:

Teklifî konulardaki sözlü ve fiili tekrarlar, kişinin alışkanlık haline getirdiği davranış, ahlak ve fikirlerden kendisini temizlemesini sağlar. Abdestsizliği gidermek yahut bir necaseti izale etmek için dahi olsa su üç, yedi ve daha fazla kullanılmaktadır. Teklifî konulardaki tekrarlar, nefsi teklifî sularla temizlemektedir.

Teklifi konularının sürekli tekrar edilmesinin sebebi, konuyu daha iyi kavratmaktır. Tekâlifi konulara zıt olan fikir ve düşüncelerin, teklifî konuları gidermelerini engellemektir. Bir hocanın öğrencisine bir konuyu tekrar tekrar anlatması, bir nakkaşın kalemini mürekkebe batırarak tekrar tekrar nakşı üzerinde gidip gelmesindeki sır gibi teklifi konulardaki sır aynıdır.

Allah'ı her zaman ve her an zikretmek vaciptir. Çünkü şeytan gafleti unutkanlığı insanın kalbine sürekli atar. Bu “Kalbi Allah'ın zikriyle cilalayın cila demiri parlattığı gibi Allah'ı zikretmek de kalbi parlattır⁶²²”.

G. İmana Çağrı

«وَأْمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أُولَٰ كَافِرٍ بِهِ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِيَّايَ فَاتَّقُونِ»⁶²³

Müfessir, bu âyetinin esrârını açıklarken âyetin Yahudi ve Hıristiyanlara hitap ettiğini belirtip onları Kur'an-ı Kerim'e imana çağırarak bir âyet olduğunu belirtmektedir. Muhammed (sav)'e indirilene iman demek, Muhammed (sav)'in kendisine de iman etmek olduğunu belirten müfessir, Kur'an'a iman edip Hz. Muhammed'e iman etmemek diye bir şeyin olamayacağı hakkında şu iki âyeti delil getirmektedir:

⁶²² Şehristânî, II, 667.

⁶²³ Bakara, 2/41: (Yanınızdakinin, tasdik ederek indirdiğim Kur'an'a, inanın; onu ilk inkâr edenler siz olmayın, âyetlerimi hiçbir değere karşılık değiştirmeyin ve bile bile hakkı gizlemeyin.)

«وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ»⁶²⁴ ve « كِتَابٌ أَحْكَمْتُ آيَاتُهُ ثُمَّ »⁶²⁵ «فُصِّلَتْ»⁶²⁵

Âyetlerden anlaşıldığı üzere Kur'an'a iman etmek demek, Muhammed (sav)'e iman etmek demektir. İkisi, bir birinden ayrılmaz bir bütündür⁶²⁶.

Ayrıca müfessirimiz “Esrâr” başlığı altında hayat çeşitlerinden (bitkilerin, hayvanların ve insanların hayatlarından)⁶²⁷, orucun faydalarından⁶²⁸ kısas konusunda neden hayat olduğundan⁶²⁹, hilalin öneminden⁶³⁰ bahsetmektedir.

VII. ŞEHRİSTÂNÎ'YE YÖNELTİLEN TENKİTLER VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Şehristânî, her ne kadar bazı yazarlar tarafından İsmaili görüşlerle itham edilse de bizim incelemelerimiz sonucunda onun İsmaili bir akideye sahip olmadığını, Mefâtîhu'l-Esrâr adlı eserinde elinden geldiğince, Kur'an'ı her yönü ile incelemeye çalıştığını, Kur'an'ın hiçbir harfinin bile boş bir şekilde yazılmadığını; her harfin, kelimenin ve âyetin kendine göre sırlar barındırdığını belirtmektedir. Esrâr kısmında sır olarak belirttiği şeylerin çoğu âyetlerden çıkarılan hikmetler olduğunu, insan aklını zorlayan ütopyik şeyler olmadığını belirtebiliriz.

Peygamberin Ehli Beytine sonsuz bir saygısı olduğu için onlardan gelen rivâyetlere önem verdiğini; Hz. Ali, İbn Abbas ve Cafer-i Sadık'ın hayranı bir müfessir olduğunu söyleyebiliriz. Onun fıkhi mezhebi Şafilik, İttikadi mezhebi de Eş'arilik olduğu eserinden ve ifadelerinden anlaşılmaktadır. Rekabetin yoğun olduğu ve rakiplerini zayıflatmak için çeşitli isnatların yapıldığı bir ortamda özellikle Selçuklular döneminde bir kimseyi karalamanın en etkili yolu onun İsmâîli olduğunu ileri sürmektir. Çağdaşları tarafından Şehristânî, İsmâîlilikle suçlanmış, fakat temellendirilmemiştir. Şehristânî'nin eserlerini inceleyerek Eş'arilik, İsmâîlilik ve İbn Sina taraftarlığı açısından değerlendiren Diane Steigerwald onun gizli fakat derin

⁶²⁴ Nahl, 16/44: (İnsanlara kendilerine inileni açıklaman için sana Kur'an'ı indirdik.)

⁶²⁵ Hud, 11/1: (Âyetleri sağlam esaslara dayanan ve açıklanan bir kitaptır.)

⁶²⁶ Şehristânî, I, 316.

⁶²⁷ Şehristânî, II, 676-677.

⁶²⁸ Şehristânî, II, 755.

⁶²⁹ Şehristânî, II, 744.

⁶³⁰ Şehristânî, II, 782-783.

bir İsmâîli olduğunu ileri sürmektedir. Son zamanlarda Nâînî tarafından bu tartışma tekrar gündeme getirilmiş ve Mefâtîhu'l-Esrâr'daki görüşleri sebebiyle İsmaili düşünceye sahip olduğu ileri sürülmüştür. Ancak Şehristânî'nin eserinde kendisini itham edenlerin iddialarını temellendirecek deliller bulmak zordur. Bu suçlamaların sebebi, onun eserini yazarken takip ettiği usul ve derin ilmi bilgisidir⁶³¹.

Toby Mayer'in **Şehristânî'ye Göre Kur'an'ın Sırları: Bir Ön Değerlendirme** adlı makalesinde, Şehristânî'nin aslında İsmâîlî olduğunu ama takiyye yaparak bunu gizlediğini iddia etmektedir. Toby Mayer, makalesinde eserin tamamını incelemeyi, sadece mukaddime ve Fatıha suresi tefsirinden yola çıkarak böyle bir değerlendirmede bulunduğunu kendisi de itiraf etmektedir⁶³². Bizler niyet okuyucusu olmadığımız için yazarın eserinde yazdıklarından yola çıkarak onun aşırı bir uç noktada bulunan İsmâîlî görüşlere sahip olmadığını söyleyebiliriz.

⁶³¹ Harman, Ömer Faruk, "Şehristânî", **DİA**, İstanbul, 2011, XXXVIII, 467-468.

⁶³² Geniş bilgi için bkz. Mayer, Toby, "Şehristânî'ye Göre Kur'an'ın Sırları: Bir Ön Değerlendirme", çev. Mehmet Kaya, **Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırma Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1 Ocak – Nisan 08.

SONUÇ

Müslümanların Kur'an'ı anlama ve yorumlama noktasındaki çabaları, İslam düşünce tarihinin en önemli metinsel kaynakları durumunda olan tefsirleri ortaya çıkartmıştır. Kur'an'ın anlaşılmasını merkeze alan bu çabalar, karşılaşılan toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda, değişik biçimlerde ortaya çıkmıştır. Asırların geçmesiyle Kur'an'ı anlama yöntemleri de değişmiştir. Kur'an'ı tefsir eden her müfessirin asıl amacı Kur'an'ı daha anlaşılır bir metotla açıklamaya çalışmaktır. Büyük Selçuklu devletinin önemli ilim ve devlet adamlarından olan Abdülkerim eş-Şehristânî'nin Mefâtîhu'l-Esrâr adlı tefsirinde Kur'an âyetlerini tefsir ederken kendisine has bir yöntem izlemiştir.

Bu çalışmamızda Şehristânî'nin Fatıha ve Bakara Sûrelerini kapsayan tefsirinde âyetleri tefsir ederken nasıl bir yöntem takip ettiğini ortaya koymaya çalıştık. Son derece sistematik bir şekilde yazılmış olan bu eser hakkındaki değerlendirmelerimizi ve vardığımız sonuçları ana hatlarıyla şöyle belirtebiliriz:

Şehristânî'nin tefsiri, genel itibariyle bir dirâyet tefsiri özelliği taşısa da o, tefsirinde rivâyet metoduna da büyük ölçüde yer vermiştir. Kur'an tefsirinde en sağlam metod olarak kabul edilen Kur'an'ı Kur'an'la ve Kur'an'ı Sünnet'le tefsir etme konusuna mümkün mertebe dikkat etmiştir. İlgi kurabildiği kadarıyla âyetleri başka âyetlerle tefsir etmeye çalışmıştır. Yeri geldiğinde âyetleri Hz. Peygamber'den rivâyet edilen hadislerle de tefsir etmiştir. Ayrıca bu iki kaynak dışında, sahabe ve tabiunun ileri gelenlerinin görüşlerine de yer vermiştir. Ancak, ne var ki, gerek Peygamber (sav)'e gerekse ashab ve tabiuna isnad edilen haberlerde, hadis ilminde çok önemli olan "sened zinciri"ni çoğu zaman zikretmediği gibi, bu hadisin geçtiği kaynakları ve hadislerin sıhhat derecesini de belirtmemiştir.

Müellif, tefsirinde murâd-ı ilâhînin ortaya çıkmasında son derece önemli bir yere sahip olan âyetlerin nüzûl sebeplerine çokça değinmiştir. Âyetlerin nüzûl sebebini belirtirken genellikle "en-nüzûl" diye bir başlık atmaktadır. Bazen âyetin indiği ortamı tasvir etmekte, bazen de âyetin kimin hakkında, nerede ve nasıl indiğini

açıklamaktadır. Şehristânî, nüzûl sebeplerini açıklarken de nattiklerini tenkide tabi tutmamış, sadece kendisine ulaşan rivâyetleri nakletmiştir.

Âyetlerde geçen kıssaları en ince ayrıntısına kadar aktarmakta, çoğu zaman bu ayrıntılarda kişiye dünyevî veya uhrevî hiçbir yarar sağlamayan gereksiz teferruatlara girmekte ve İsrâîliyattan faydalanmaktadır. Okuyucusunun bunun farkında olması için aktardığı rivâyetin İsrâîlî olduğunu bazen bildirmekte, bazen de bildirmemektedir.

Ahkâm âyetlerini yorumlarken mezhep taassubuna girmemiş, bağlı olduğu Şafii mezhebinin yanı sıra diğer mezheplerin de görüşlerine yer vermiştir. Kıraat farklarına da temas eden müellif, çeşitli kıraat şekillerini ve bunlar arasındaki mana farklarını izah etmekle birlikte bazen sadece farklılığı zikretmekle yetinmiştir. Ayrıca müfessirin, bazen farklı kıraatleri verdikten sonra kendi tercihini belirttiği, bazen de belirtmeyip yorumsuz bıraktığı da olmuştur. Müfessir, lûgat, sarf ve nahiv konularına oldukça fazla değinmektedir. Eserinin büyük bölümü, sarf ve nahve ilişkin delillerle doludur. O, âyetlerde yer alan kelimelerin etimolojilerini, lûgat ve ıstılah manalarını, âyet, hadis ve şiiire dayanarak izah etmiş, kelimelerin Araplar arasında kullanılış şekillerine sık sık temas etmiştir. Âyetleri îzâh etmek için tefsîr geleneğinde klasikleşmiş -ey ve yânî gibi- bazı kalıp kelimeleri kullanmıştır.

Müfessirin, diğer tefsir kitaplarında bulunmayan bir özelliği de tefsirini yaptığı âyet veya âyet gruplarından sonra o âyet veya âyetlerle ilgili hikmetleri, sırları sistematik bir şekilde “Esrâr” başlığı altında aktarmasıdır. Esrâra başlarken tefsirini yaptığı âyette geçen kavramlardan birini seçerek, ona uygun bir hitapla başlamaktadır. Esrâr kısmında ifrât ve tefrit olarak ifade edebileceğimiz düşünce ve görüşlere neredeyse rastlanmamaktadır.

Müfessirimiz, tefsir ve tefsir usûlü eserlerinde bulunmayan Kur’an’ın cem’i ile ilgili olarak söylemiş olduğu: “Kur’an, Hz. Ebu Bekir zamanında sayfalarda toplandı. Hz. Ömer döneminde ise tek mustafta da yazılmıştır.” açıklaması bu konuya yeni bir bakış açısı getirmektedir.

Yazarın diğer bir özelliği de faydalandığı eserlerin isimlerini vermeyip eserlerin yazarlarını vermesidir. Bazen de birden fazla müfessir veya yazardan bahsetmek yerine “Kur’an ehli”, “ilim sahibi”, “ilimde derinleşenler”, dilciler” şöyle demiştir, deyip görüşler aktarmaktadır.

Çalışmamız, Şehristânî’nin Mefâtîhu’l-Esrâr adlı tefsirindeki yöntemi konusunda tefsir ilmi açısından bir boşluğu dolduracağı kanaatindeyiz. Gayet sistemli bir eser olan Mefâtîhu’l-Esrâr üzerinde çalışmak isteyenler; eseri “esrâr”, “kıraat” ve “Arap dili” açısından çalışmalar yaparak ilmi çevreye faydalı olabilirler.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, (Tah. Şuayb b. Arnaût), Muessesetu'r-Risale, Beyrut, 1999.

Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, Çağrı yay. 1982.

Albayrak, Halis, **Tefsir Usûlü**, Şûle Yay. İstanbul, 1998.

Altuntaş, Halil ve Şahin, Muzaffer, **Kur'an-ı Kerim Meali**, D. İ. B. Yay. Ankara, 2004.

Aydemir, Abdullah, **Tefsirde İsrâîliyât**, Beyan yay. İstanbul, 2000.

Aydemir, Abdullah, "Fezâilü'l-Kurân", **DİA**, İstanbul, 1995.

Aydüz, Davut, **Tefsir Çeşitleri ve Konulu Tefsir**, Işık yay. İstanbul, 2004.

el-Beyhâkî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali, Ebû Bekir, **es-Sünenu'l-Kübrâ ve Zeylühü el-Cevheru'n-Nukyâ**, (tak. Muhammed Abdulkadir Atâ). Meclisu Daireti'l-Me'ârif, Hindistan, 1344.

el-Bikaî, Burhaneddin, Ebû'l-Hasan İbrahim b. Ömer, **Nazmu'd-Durer Fî Tenasubi'l-Âyâti ve's-Suver**, (Tah. Abdurrezak Ğalib Mehdî), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

Birişik, Abdulhamid, "Tefsir", **DİA**, İstanbul, 2011.

Birişik, Abdulhamid "İsrâîliyât", **DİA**, Ankara, 2001.

Birişik, Abdulhamid "Kıraat", **DİA**, Ankara, 2002.

Bolelli, Nusrettin, **Belâgat- Beyan- Meânî- Bedî' İlimleri Arap Edebiyatı**, MÜİFV yay. İstanbul, 2009.

el-Buhârî, Ebû Abdullah, Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Muğire, **el-Cami's-Sahih**, Kutubu'l- İslamiyye, İstanbul, Trhsz.

el-Carim Ali ve Mustafa Emin, **el-Belâğatu'l-Vaziha**, Daru'l-Ulumi'l-Hadis, yy. 2005.

Cerrahoğlu, İsmail, **Tefsir Usûlü**, TDV. Yay., Ankara, 2004.

Cevad, Ali, **el-Mufasssal Fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm**, Daru's-Sâkî, 2001.

Eren, Cüneyt ve M. Vecihi Uzunoğlu, **Arap Edebiyatında Edebi Sanatlar Belâgat**, Sütun yay. İzmir, 2006.

el-Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, **Kitabu't-Ta'rîfat**, Daru'n-Nefâis, Beyrut, 2007.

el-Cürcânî, Abdulkâhir, **Esrâru'l-Belâge Fi İlmi'l-Beyân**, Daru'l-İhyâi'l-Ulum, Beyrut, 1992.

Çağrııcı, Mustafa, "Sır", **DİA**, Ankara, 2009.

Çetiner, Bedreddin, "Ahkâmu'l-Kur'an", **DİA**, İstanbul, 1988.

Demirci, Muhsin, **Tefsir Tarihi**, MÜİFV yay. İstanbul, 2003.

Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, **es-Sünen**, Daru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut, Trhsz.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. Musenna, et-Temimî, **Müsned Ebû Ya'lâ**, (Tah. Hüseyin Selim Esed), Daru's- Sekafeti'l- Arabbiyye, Dimeşk, 1996.

el-Elbânî, Muhammed Nasru'd-Din, **es-Silsiletu'd-Daife**, Mektebutu'l-Mearif, Riyad, Trhsz.

el-Elbânî, Muhammed Nasru'd-Din, **İrvâu'l-Ğalil Fî Tahrici Ehâdisi Manari's-Sebil**, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut, 1985.

Eren, Cüneyt, **Kur'an İlimleri ve Tefsir İstılahları**, Erzurum, 2001.

Gümüş, Sadreddin, **Kur'an Tefsirinin Kaynakları**, İstanbul, 1990.

Güneş, Kadir, **Arapça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, 2010.

Güngör, Mevlüt, **Kur'an Tefsirinde Fıkhi Tefsir Hareketi ve İlk Fıkhi Tefsir**, İstanbul, 1996.

Harman, Ömer Faruk, "Şehristânî", **DİA**, İstanbul, 2011.

el-Hafâcî, Abdullah b. Muhammed b. Said el-Halebî, **Sirru'l-Fasâha**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982.

Hatiboğlu, İbrahim, "İsrâliyyât", **DİA**, Ankara, 2001.

el-Hindî, Alauddin, Ali b. Husameddin, **Kenzü'l-Ummâl Fî Suneni'l-Akval ve'l-Efâl**, (Tah. Bekrî Hayânî), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1981.

el-Irakî, Ebû'l-Fadl, **el-Muğnî Alâ Hamli'l-Esfâr**, (Tah. Eşref Abdulkasud), Beyrut, 1995.

İbn Battal, Ebû'l-Hasan, Ali b. Halef b. Abdulmelik el-Kubrâ el-Kurtubî, **Şerhu Sahih-i Buhârî**, Riyad, 2003.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, **el-Musannef**, (Tah. Kemal Yusuf Hud), Daru'l-Tâc, 1989.

İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, **Fethu'l-Barî Şerhi Sahih'i-Buhârî**, Darul-Marifet, tarihsiz,

İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, **el-İsâbe Fi Temyizi's-Sahabe**, Kahire, 1328.

İbn Ebî Hâdîd, Abdulhamid b. Hibbetullah b. Muhammed b. Hüseyin, **Şerhu Nehci'l-Belağ**e (tah. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), Daru'l-İhyâi'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut, 1996.

İbn Hibban, Muhammed b. Hibban b. Ahmed Ebû Hatim et-Temimî, **Sahihu İbn Hibban**, (Tah. Şuayb Arnaût).

İbn Kesir, **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim**, (muhtasar) Beyrut, 1984.

İbn Mâce, Ebû Hasan el-Hanefî, **es-Sünen**, Daru'l-Mâ'rife, Beyrut, 1996.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, **Lisânü'l-Arab**, Beyrut, 1990.

el-İsfehânî, er-Rağîb, **el-Mufredat fî Elfâzi'l-Kur'an**, Dımeşk, 2009.

Kafes, Mehmet, **Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin Hayatı ve el-Bahru'l-Muhît İsimli Eserindeki Metodu**, Yayınlanmamış Doktora Tezi Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1994.

Kılıç, Hulusi, **Arapça Dilbilgisi Sarf**, İstanbul, 2005.

Ma'rife, Muhammed Hadî, **et-Tefsir ve'l-Mufessirûn**, El-Camiâtu'r-Radaviyye Lil Ulumi'l-İslamiyye, yy., 1997.

Malik b. Enes, Ebû Abdullah es-Subhî, **el-Muvatta**, (Tah. Takyuddin en-Nedvî), Daru'l-Kalem, Dimeşk, 1991.

Mayer, Toby, “Şehristânî'ye Göre Kur'an'ın Sırları: Bir Ön Değerlendirme”, çev. Mehmet Kaya, **Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırma Dergisi**, Cilt 5, Sayı, 1 Ocak – Nisan 08.

el-Muberrid, Ebû Abbas, Muhammed b. Yezid, **el-Kâmil Fi'l-Luğati ve'l-Edeb**, (Tah. Ebû'l-Fadl İbrahim), Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1997.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn, b. el-Haccâc, el-Kuşeyri, **Câmiu's-Sahih** (Tah. Muhammed Fuad Abdulbâki), Trihsz, Beyrut.

Nasîf, Mansur Ali, **et-Tacu'l Cami' Li'l Usul**, yy., 1962.

en-Nesâî, **Sünen en-Nesâî el-Kubrâ**, (Tah. Şuayb Arnaût) çağrı yay. İstanbul, 1982.

en-Nüveyrî, Şihabuddin Ahmed b. Abdulvehhab, **Nihayetu'l-Erib Fi Fununi'i-Edeb**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.

Ömer Dumlu ve Hüseyin Elmalı, **Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı**, İzmir İlahiyat Vakfı Yay. İstanbul, 2005.

Özel, Mustafa, **Kur'an ve Tefsir Terimleri Sözlüğü**, İzmir, trhsz.

es-Sabunî, Muhammed Ali, **et-Tibyan Fî Ulumi'l-Kur'an**, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 2011.

es-Seâlibî, Ebû Mansur, Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail, en-Neysâburî, **Lubâbu'l-Edeb**, (Tah. Ahmed b. Hasan Lubh) Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.

es-Suyutî, Celaleddin, Abdurrahman b. Ebû Bekir, **Tarihu'l-Hulefâ**, (Tah. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid) Mektebutu's-Sa'ade, Mısır, 1952.

es-Suyutî, Celaleddin, Abdurrahman b. Ebû Bekir **el-Camiu's-Sağir Min Ehâdisi'l-Beşiri'n-Nezir**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.

eş-Şehrî, Ali b. Abdullah, **Fedâilu Suveri'l-Kur'ani'l-Kerim**, yy, Trhsz.

eş-Şehristânî, Muhammed b. Abdulkerim, **Mefâtihu'l-Esrâr ve Mesâbîhu'l-Ebrâr**, (Tah. Muhammed Ali Âzerşeb) Tahran, 2008.

Şengül, İdris, “Kıssa”, **DİA**, Ankara, 2002.

et-Taberâni, Ebû'l Kasım Süleyman b. Ahmed, **el-Mu'cemu'l-Evsat**, (Tah. Abdu'l-Muhsin b. İbrahim el-Hüseynî) Kahire, 1413.

et-Taberâni, Ebû'l Kasım Süleyman b. Ahmed **el-Mu'cemu'l-Kebir**, Mektebetu'l-Ulum ve'l-Hikem, Beyrut, 1983.

et-Taberâni, Ebû'l Kasım Süleyman b. Ahmed **el-Mu'cemu's-Sağir**, Mektebetu'l-İslamiyye, Beyrut, 1985.

et-Taberî, Ebu Ca'fer, Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesir, **Câmiu'l-Beyan An Te'vili'l-Ayi'l-Kur'an**, Beyrut, 2000.

et-Tirmizî, Ebû İsa, Muhammed b. İsa, **el-Camiu's-Sahih Sünen et-Tirmizî**, (Tah. Ahmed Şakir), Çağrı yay., İstanbul, 1981.

Tosun, Necdet, “Sır”, **DİA**, Ankara, 2009.

el-Vahidî, Ebûl-Hasen Ali b. Ahmed, **Esbab-ı Nüzûl**, (Terc. Necati Tetik- Necdet Çağıl), İhtar Yay. İstanbul, 1997.

Yıldırım, Suat, **Ana Hatlarıyla Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş**, Ensar Yay. İstanbul, 2009.

ez-Zebîdî, Seyyid Muhammed Murteza (v. 1203/1788), **Tâcu'l-'Arus**, yy. trhs,

ez-Zerkeşi, Bedruddin, Muhammed b. Abdullah, **el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an**, Kahire, 1972.

